

SÉD 26.

VESZPRÉMI KRITIKAI LAP

VI. évfolyam, 2020. 3. szám

séd

Veszprémi kritikai lap

2020. 3. szám

Megjelenik évente hatszor

Szerkesztik:

Demel Eszter, Géczy János,
Gopcsa Katalin, Perlaki Claudia

E szám szerkesztője:

Géczy János

Szerkesztőségi titkár:

Horváth Brigitta

Olvasószerkesztő:

Vondervisztné Kapor Ágnes

Korrektor:

Sövényházi János

Lapterv: Somody Péter

Tördelés: Dénes Tamás

Fotó: Gáspár Gábor

Felelős kiadó:

Gelencsér András rektor

Kiadja a Pannon Egyetem

E-mail:

seed.veszpreem@gmail.com

Nyomda: OOK-Press Kft., Veszprém

ISSN 2416-0628 (Nyomtatott)

ISSN 2732-0065 (Online)

Megjelenik Veszprém Megyei Jogú

Város Önkormányzata támogatásával

SZÁMUNK SZERZŐI

Asztalos István *középiskolai tanár*

Ács Anna *muzeológus*

Cserjés Katalin *irodalomtörténész*

Farkasné Molnár Csilla *közművelődési szakember*

Géczy János *író, képzőművész*

Herth Viktória *művészettörténész*

Hornok Máté *egyetemi hallgató*

Huber Lilla Mária *művészettörténész*

Kilián László *író, publicista, szerkesztő, a Művészetek Háza igazgatóhelyettese*

Kovács Endre *fotóművész*

Kovács Gáborján *művelődéstörténész*

Kovács Viktor, *az Édesvíz Természetbarát Egyesület elnöke*

Ladányi István *irodalmár, egyetemi docens*

Lamos Péter *okleveles építésszámológus*

Márkusné Vörös Hajnalka *főlevéltáros*

Mesés Péter *szerkesztő-műfordító*

Molnár Erzsébet *előadóművész*

Mórocz Anikó *újságíró*

Nagy Roland, *az Építők TSE elnöke*

Navracsics Tibor *egyetemi docens*

Mányoki Endre *író*

Őrsi Ágnes *újságíró*

Palágyi Sylvia *régész*

Rainer Pál *régész*

Rybár Olivér *geográfus, pedagógus*

Somogyvári Lajos *neveléstörténész*

Strenner József *ny. főkertész*

Szilágyi Zoé *képzőművész*

Tevesz Mária *művészettörténész*

Tóth Károly *művészettörténész*

Vondervisztné Kapor Ágnes *középiskolai magyartanár, művészettörténész*

Vörös-váry Ákos *műgyűjtő, kiállításrendező*

A borítón szereplő kép:

1939, Aszófő,

Kilátás az Ágas-hegyről a Pécselyi-medencére.

A viharvert tölgyfa alatt Cholnoky Jenő földrajztudós

Forrás: Fortepan –
adományozó: Cholnoky Tamás

a séd

az alábbi helyeken kapható:

- Egyetemi Könyvtár és Levéltár Veszprém, Wartha Vince utca 1.,
- Pannon Egyetem B épület, porta Veszprém, Egyetem utca 10.,
 - Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata Polgármesteri Hivatala Veszprém, Óváros tér 9.,
 - Hangvilla Veszprém, Bruszniai Árpád u. 2.,
- Utas és Holdvilág Antikvárium Veszprém, Szabadság tér 13.,
 - Laczkó Dezső Múzeum Veszprém, Erzsébet sétány 1.
- Eötvös Károly Megyei Könyvtár Veszprém, Komakút tér 3.,
 - Művészetek Háza Veszprém, Vár utca 29.,
- Agóra Városi Művelődési Központ Veszprém, Táborállás park 1.,
 - Szaléziánium – Érsekségi Turisztikai Központ Veszprém, Vár utca 31.

Folyóiratunk minden páros hónap első hetében jelenik meg. Lapzárta: minden páratlan hónap 20-án.

Tartalom

- 2 Rainer Pál
A Közgazdák Széchényi István Bajtársi Egyesületének díszoklevele Cholnoky Jenő részére
- 6 Márkusné Vörös Hajnalka
Otthonok
- 9 Herth Viktória
Köztéri emlékjelek
A Cholnoky család tagjairól
- 11 Rybár Olivér
Emlékjelek
- 12 Rainer Pál
A Cholnoky Jenő-hagyaték
A Laczkó Dezső Múzeumba került dokumentumok
- 13 Farkasné Molnár Csilla
Munkába menet, Cholnoky professzorral...
Képzeltbeli séta a budapesti Gyulai Pál utcából a Budapesti Tudományegyetemre
- 14 Tóth Károly
150 év Veszprémben, 150 év Európában
Cholnoky Jenő fotóiról. Fortepan, adományozó: Cholnoky Tamás
- 18 Lamos Péter
A Cholnokyak gimnáziuma
- 18 Mórocz Anikó
Életem legnagyobb tragédiája
- 20 Tevesz Mária
A műkedvelő festő
- 21 Cserjés Katalin
Kőbörzcz, meza, La Despedida
Cholnoky Jenő és Hajnóczy Péter találkozása a Szivárvány moziban (vagy a Nílus mentén)
- 24 Ladányi István
A hanyatlás rései
Cholnoky Jenő-szövegnyomok Tolnai Ottó írásművészetében
- 27 Mányoki Endre
A létezés egylényegűsége
Géczi János, Cholnoky Jenő és a gondolkodás struktúrái
- 28 Huber Lilla Mária
Hármas arckép
A Cholnoky fivérek és a Ferenczy család
- 29 Vondervisztné Kapor Ágnes
Autonóm
Cholnoky Viktor emléktáblája.
Készítette: Várnagy Ildikó, 1993. Vár utca 1.
- 32 Kovács Viktor
Cholnoky-piknik
Az Édesvíz Egyesület Cholnoky Jenő-piknikjei
- 32 Nagy Roland
Emléktúrák
Az Építők Természetbarát SE tevékenységéről
- 32 Géczi János
Könyv, amely a legveszprémibb
Cholnoky Jenő: *Veszprém*. A Balatoni Társaság Könyvtára 4., Budapest–Kalocsa, 1938
- 33 Órsi Ágnes
Hajnal
Donát Tamás: *Győzelemre született*. Veszprém Megyei Sportszövetség, Veszprém, 2020
- 33 Navracsics Tibor
Rupert Rezső
A „vidéki fiskális” Rupert Rezső. *Veszprémi Szemle* 12. kötet. Veszprém, 2019
- 33 Órsi Ágnes
Polgármesterkönyvek
Maróti Rezső: *Elfelejtett évtized*. Veszprémi Szemle Várostörténeti Közhasznú Alapítvány, Veszprém, 2013; Dióssy László: *77 történet dióhéjban*. Chianti 3D Kft., Veszprém, 2020
- 34 Tóth Károly
Barokk freskófestészet Veszprémben
Barokk freskófestészet Magyarországon I. Fejér, Komárom-Esztergom és Veszprém megye. Szerkesztette: Jernyei Kiss János. Budapest, MMA Kiadó, 2019
- 35 Ács Anna
A textilművész életművet meghatározó veszprémi inspirációi
Bódy Irén, a képfestés művésze. Szerkesztette: Sz. Farkas Aranka. Magyar Képek Kiadó, Budapest–Veszprém, 2020
- 36 Kilián László
Az orosz falutól Goethe Frankfurtjáig
Ircsik Vilmos: *Bűnök és bűnhódések*. Elemzések, esszék, tanulmányok a magyar, német és orosz irodalomból. Magyar Napló Kiadó, Fókusz egyesület, Budapest, 2017
- 37 Mesés Péter
Sztrip(p) trip
EX Symposion 104.
- 37 Somogyvári Lajos
Iskolakultúra 2020-ban
Iskolakultúra 2020. 3. és 4–5. szám.
Elektronikus elérés: www.iskolakultura.hu
- 38 Hornok Máté Bendegúz
Házassági történet
Porcelán. Pannon Videószínház a tánc világnapja alkalmából. Táncolják: Ladányi Andrea és Krámer György. 2020. május 29. Bemutató: 2013. március 22.
- 38 Kovács Gáborján
Egressy Zoltán
Egressy Zoltánnal Bozsik Péter és Szabó B. Eszter beszélget. Eötvös Károly Megyei Könyvtár. A Veszprémi Egyetemi Színpad szervezése. 2020. január 30.
- 39 Molnár Erzsébet
Versdalok
Berzevici Zoltán elmaradt költészet napi műsorának margójára
- 40 Asztalos István
Szempillantások
A Kabóca Bábszínház YouTube-on elérhető felvételei
- 41 Kovács Endre
Miklós utca 18.
Szilágyi László: *Kertkapugraffiti*. Miklós utca 18.
- 42 Szilágyi Zoé
Jel a vaskapun
- 43 Tóth Károly
Wagner Sándor veszprémi festménye
- 44 Vörösváry Ákos
Valami a műgyűjtésről
- 46 Palágyi Sylvia
A balácai jenezsterhez...
- 47 Strenner József
A balácai jenezster
- 48 **Virágzó jenezster Györgydeák György balatonkenesei kertjében**

Számunkat Gáspár Gábor fényképeivel illusztráltuk.

A Közgazdák Széchényi István Bajtársi Egyesületének díszoklevele Cholnoky Jenő részére

Cholnoky Jenő (Veszprém, 1870. július 23. – Budapest, 1950. június 5.) nemzetközileg elismert földrajztudós, egyetemi tanár 14 darab díszoklevele került 2019 decemberében a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Történeti Gyűjteményébe.

Cholnoky a hasonló közegekben mozgó pálya- és kortársakhoz (így például Laczkó Dezsőhöz) hasonlóan több rangos hazai és külföldi szakmai, tudományos és emellett további számos egyéb társadalmi szervezet, egyesület tagja volt. Az oklevelek – jóllehet minden bizonnyal csak igen szerény töredékét képezik az életében elnyerteknek, mégis – hűen dokumentálják ez irányú tevékenységét. Ezekből mutatunk be most egyet.

A 37x48 cm méretű kartonpapír oklevél kézi festéssel és dekoratív kézírással készült. Szövege a következő:

„A KÖZGAZDÁK SZÉCHÉNYI (sic!) ISTVÁN BAJTÁRSI EGYESÜLETÉNEK vezérsege 1931. október hó 18.-án tartott díszlátogatásán az egyesület tíz éves fennállásának évfordulója alkalmával CHOLNOKY JENŐ Dr. ő méltóságának mint a SZ.I.B.E. PATRONUSA a magyar egyetemi bajtársi ifjúság eszméjének a nemzeti gondolat és céllelkes harcosának és támogatójának hálaája és köszönete jeléül és hiteléül ezen díszoklevelet aláírásunkkal és pecsétünkkel megerősítve kiadni elrendelte.

Budapest, 1931. október hó 18.-án

Dr. Sohár(?) Kornél vezér
Dr. Pauler(?) magister.”

Az oklevelet narancssárga-lilászöld-arany színű virágokból, növényekből kialakított, gazdagon festett szegély keretezi. Felül aranszínű turulmadár tartja a Turul Szövetség (ennek keretében működött a „SZIBE” is) címerét, egy arany-világoskék-lilászöld színű harántosított pajzsot. A turul mögött a „Szent István-i” Magyarország térképe látható. A felső szegélyen: „VIRULJON A 'SZIBE' A HAZA JAVÁRA” felirat, az alsón „1921 1931” évszámok olvashatók. Az oklevél alsó részének közepéhez lila zsinóron függő, kettényitható esztergált fa tokban elhelyezett egyesületi vörös viaszpecsét illeszkedik.

Az oklevél a múzeum Történeti Gyűjteményében található 2019.1.14. leltári számon. Tisztítását Ludvai Zsuzsa papírrestaurátor végezte el.

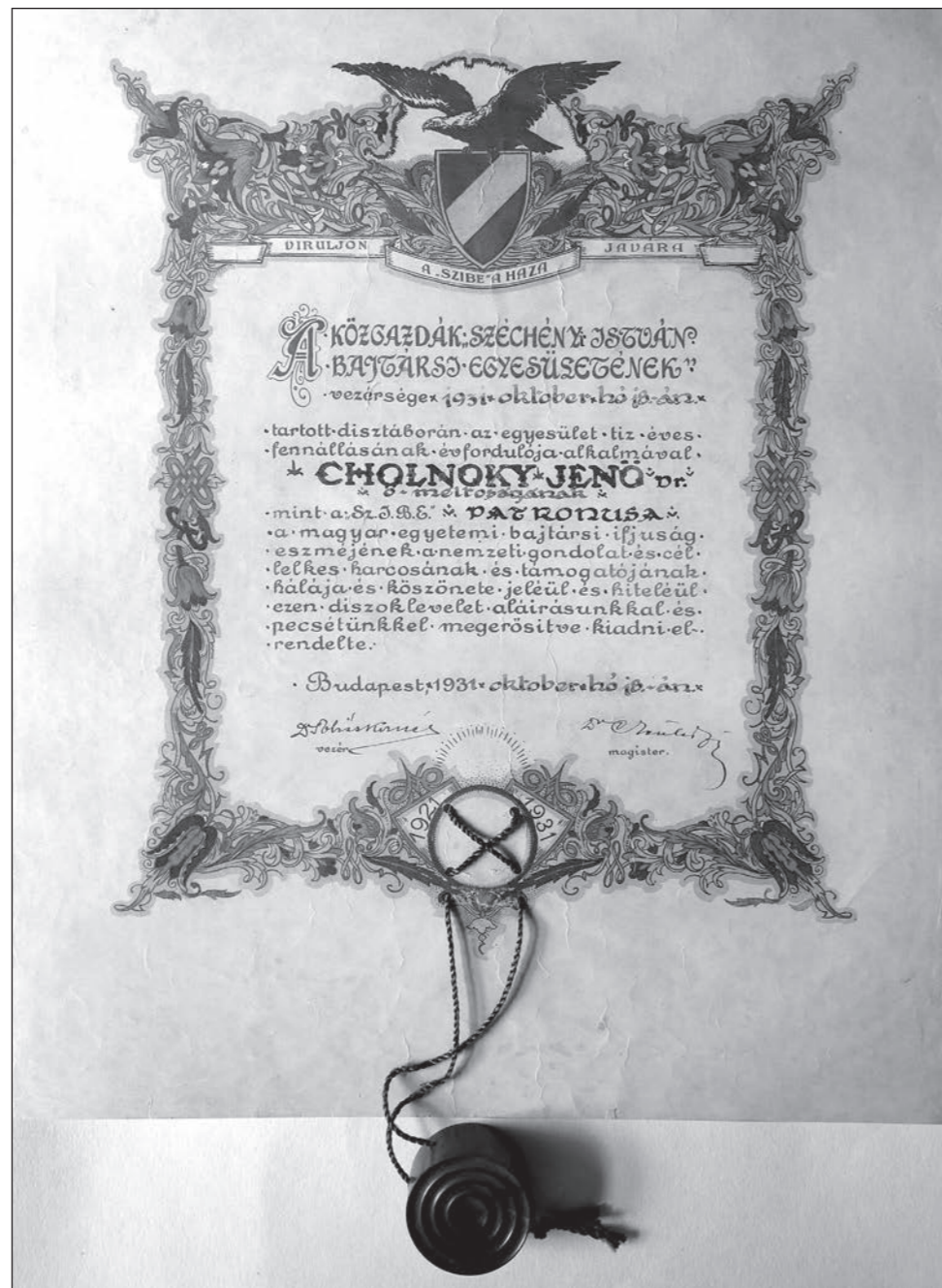
A Turul Szövetség (1919–1945) a Horthy-korszak jellegzetes, keresztény-nemzeti jellegű egyetemi szervezete volt. Tevékenysége nacionalista, militarista, revíziós (Trianon-ellenes), fajvédő – zsidó- és német- (sváb-) ellenes – irányultsága mellett egyben az egyetemisták széles körű érdekérvényesítő és szociális céljait is szolgálta. Közvetlenül a Tanácsköztársaság bukását követően az egyetemi hallgatókból félkatonai karhatalmi, ún. egyetemi csendőrzászlóalj alakultak. (A hallgatók jó része ekkoriban világháborút járt, többé-kevésbé kiképzett, és ese-

tenként akár hosszú frontszolgálattal is rendelkező tartalékos tisztjelölt vagy tiszt volt.) Az egyetemi zászlóaljából nőttek ki azután a Turul Szövetség egyetemi bajtársi egyesületei. A végzett, diplomájukat megkapott hallgatók továbbra is tagjai maradhattak a szervezetnek. Tisztségviselőiket, megmozdulásaikat a korszakra jellemző módon (hasonlóan az akkoriban működő más irredenta szervezetekhez) anakronisztikus, ősmagyar (vagy legalábbis annak vélt) terminus technikusokkal nevezték meg. A szövetségnek a '30-as évek második felében már mintegy 40 ezer tagosága volt. (A „SZIBE” tagsága ekkoriban kb. 1500 hallgatóból állt.) A tagok rendezvényeiken a pajzs alakú zománcozott fém gomblyukjelvény mellett ugyanilyen színekből álló, a jobb válltól a bal csípő felé húzódó textilszalagot is viseltek polgári ruhájukon. Tevékenységüket 1945-ben az Ideiglenes Nemzeti Kormány tiltotta be,

törvényen kívül helyezve az ellenforradalmi korszak szervezeteit.

Az 1905-től a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen tanító, a román hatóságok által 1919 novemberében Romániából kiutasított és családjával együtt kizsupolt Cholnoky 1919–1920-ban a m. kir. Külügyminisztérium Tudományos Osztálya főnökeként, mint a dokumentumok előkészítője, alkotója, összeállítója egyik segítője volt a trianoni békekötésen részt vevő magyar delegáció munkájának. Teleki Pál gróf földrajztudóssal (jó barátjával) együtt – többek között – ő volt a híres „carte rouge”, a történelmi Magyarország nemzetiségi megoszlását feltüntető térkép megalkotója. Általánosan közismert volt konzervatív, nemzeti beállítottsága. Mindezeket figyelembe véve könnyen érthető, hogy miért volt alkalmas arra, hogy a „SZIBE” patrónusát tisztelje a személyében.

Rainer Pál

A kiadványban szereplő Cholnoky Jenő-képek forrása a Fortepan – adományozó: Cholnoky Tamás

1902, Budapest, VI. kerület, Andrássy út 103. Hopp Ferenc világtató kertje, Cholnoky Jenő és felesége Barrois Petronella

Otthonok

„Gyermekkoromat, egészen műegyetemi asszisztens koromig, igazán boldognak mondhatom!” – írja Cholnoky Jenő önéletrajzában. A kisváros szűk, de átlátható familiáris viszonyaival, változatos földfelszíni formáival már korán felkeltette érdeklődését. „Talán, ha valami egyhangú fekvésű alföldi városban jöttem volna a világra, és ott végeztem volna iskoláimat, akkor nem fejlődött volna ki lelkemben az a határtalan lelkesedés, amit a földrajzi kérdések iránt éreztem már kisgyermekkorom óta.” A Pestről Veszprémbe költöző ősei a város egyik legizgalmasabb városrészében, a Jeruzsálemhegyen eresztettek gyökeret. Innen indultak és ide tértek vissza, amikor a munka és hivatás más városokba szólította el a családtagokat.

A Jeruzsálemhegy déli lejtőjén, a Kecskehegyen lakott egymástól szinte karnyújtásnyi távolságra az orvos nagypapa, id. Csolnoky Ferenc és három gyermeke. Az elsőszülött fiú, László Cholnoky Jenő apja, a tehetséges ügyvéd. Tőle alig pár száz¹ méterre északra lánytestvére, Ilona, Berky Károly törvényszéki bíró felesége, és tőle délre a fiatalabb öccse, Ferenc, a később kórházigazgató, Hornig püspök orvosa. Sajátos táji és építészeti együttes volt ez a háromszögletű terület, amelyet a Toborzó, Bem és Dózsa György utca határol. Nagy szintkülönbség (közel 20 méter) van a terület Dózsa György utcai felső platója és az Anna térre lefutó alsó része között. A völgybe nyúló háromszögében napjainkig megőrződtek a középkori „váralja” szűk utcáskái, ahol az épületek elhelyezkedése nélkülözi a szabályosságot, gyakran csak a belső közökön keresztül közelíthetőek meg a házak. A látszólagos rendezetlenség azonban sajátos, környezetre érzékeny belső logikát mutat. Az épületek helykiválasztását leginkább a környezeti-domborzati adottságok határozták meg. A meredek utcák által közrezárt területen majd minden háznak volt belső kertje, ahol a márga- és lösztalajnak köszönhetően a Jeruzsálemhegyen megszokottnál dúsabban nőtt a növényzet. Öreg tiszafák és cserék éltek itt a gyümölcsfákkal és kisebb veteményesekkel életközösségben. A zárt házsorok mögött egymáshoz kapcsolódó nyitott, átjárható, belső teraszos kertek tették különlegessé ezt a területet.

Bem utca 1. – id. Csolnoky Ferenc háza

A Kecskehegy mértani középpontjában egy régi tornácos házban,² a helyi bába és a posztóscéh tagjainak szomszédságában lakott családjával idősebb Csolnoky Ferenc (1808–1876), akit orvosként a kolerajárvány idején hívtak Veszprémbe, és áldozatos munkájáért a város lakossága igen nagyra becsülte. Cholnoky Jenő szülei (Cholnoky László és Zombath Krisztina) fiatal házasként egy évig náluk laktak, és az unokák később is gyakran látogatták „Ölegpapat és Leppapat”. Cholnoky Jenő így rajzolta meg alakjukat: „Nagyapámra nagyon jól emlékszem, bár csak hatéves voltam, amikor 1876-ban meghalt. ...Leppapa magas, daliás természetű, magyaros arcú férfiú volt. Amikor én ismertem, már kissé

VESZPRÉM LÁTKÉPE.

A Jeruzsálem utca házai 1905-ben. Az Anna-kápolna tornyától jobbra az egykori Cholnoky-ház tornáca, mellette még áll a bába háza az utca közepén (Forrás: EKMK)

meghajoltan járt, hisz hetvenéves lehetett. Kórszakállt viselt az akkori divat szerint, és haját a halántékán előre fésülte. Igen szelíd, jóságos kék szemével olyan szeretettel tudott rám nézni, hogy ez mindig meghatott. Lemmama (gróf Reviczki Karolina) kissé zsarnokolta az öregurat, de viszont határtalanul szerette.”³ A házaspár nagy figyelmet fordított gyerekeik, majd unokáik nevelésére. A város társadalmi életében nem vettek részt, de határozott véleményük volt a politikai irányzatokról. Eseményképük a maradandó értékeket teremtő gróf Széchenyi István volt. A család nem sokra becsülte a lázító beszédek tartó, majd a szabadságharc bukását követően külhonba távozó Kossuth Lajost, akiről úgy vélekedtek, hogy lelkes követőit cserbenhagyta, kiszolgáltatta őket a Habsburg császár bosszújának. A családi fészket édesanyjuk halála után, 1886-ban adták el a gyerekek Kéri Antal tanítónak.

Bem utca 19. – Cholnoky Ilona és Berky Károly lakása

A Bem (egykor Jeruzsálem utca) felső végénél a Dózsa (egykor Iskola) utca sarkán állt a Bossányi-ház. Az 1860-as évektől itt lakott Bossányi József törvényszéki vizsgálóbíró és kollégája, Berky Károly feleségével, Cholnoky Ilonával. A művelt, kitűnő ízlésű, de

Berky Károly törvényszéki bíró és Cholnoky Lászlóné (sz. Zombath Krisztina) Cholnoky László családjának társaságában a Toborzó utcai ház belső udvarán, 1900

zárkózott házaspár – gyermekeik nem lévén – szívesen fogadta unokaöccseiket: Cholnoky Jenőt, Viktort és Ferencet. Cholnoky Ilonának, vagy ahogy a család hívta: Duci néniének, unokaöccsei közül az elsőszülött, rakoncátlan Viktor volt a kedvence, minden csínját fedezgette, nem engedte megbüntetni, és ha a fiú valami rossz fát tette a tűzre, hozzájuk menekült, ott volt biztonságban. Az idős házaspár társaságba nem járt, lakásuk nagy folyosóján, a Kecskehegy belső teraszos kertjeire néző tornácukon ápolták virágaikat, és délutánként elmentek sétálni. Az idősebb, zömök Berky bácsi szabadidejében virágaiknak pergolákat, létrás karókat, felfüggesztett ámpolnákat fabrikált, és – amit a fiúk még jobban szerettek – szerepjátékaikhoz vértet, sisakot, koronát, legyőzhető sárkányt készített. Cholnoky Jenő így idézte fel alakjukat és környezetüket: „Berky bácsi légycsapóval a kezében fogadott

bennünket, szemüvege az orrán és piros török fez a fején, mert a legyek bántották. Sokan viseltek házispikának ilyen piros, sallangos török fezt, csupa tüntetésből, mert akkor a török barátság volt a divat. Mennyit lelkesedtünk a hős Oszmán pasán, a Sipka-szoros véres eseményein stb. Berky bácsi ezermester volt. Remek játkészereket faragott, ragasztott nekünk. Megvolt könyvtárunkban a Niebelungen Lied magyar fordítása (Szász Károly készítette) remek illusztrációkkal. Ezt olvastuk, s aztán Viktor felöltözött Siegfriednek, én Günthernek, Feri öcsém Hagennek, s a nagyszerű papíros sárkányt nagyon csúnyán helyben hagytuk! ...Berky bácsi valóban remekelt.”⁴

A házról felesége halála után (1897) költözött el az idős Berky Károly törvényszéki bíró, s elete végéig sógoránál, dr. Csolnoky Ferencnél lakott a Toborzó utcában. Az ablakaival a Kopácsi térre néző házban később Havas Jakab állategészségügyi felügyelő, majd napjainkig a Georgi könyvkötő család lakott.

Toborzó utca 11–13. – Csolnoky Ferenc háza

A nagy családi találkozók, összejövetelek színtere volt ifj. Csolnoky Ferenc főorvos Toborzó utcai háza az irgalmas nővérek Ranolder intézetének kertszomszédjában. A tágas, alapincézett késő barokk lakóház a 19. század első éveiben épült Sente Jakab, Veszprém város gyógyszerárának igényei szerint.⁵ A szobák előtt nyitott árkaos folyosó futott végig, erre nyíltak az ablakok, az udvari szárnyat tornáccal védték. A házhoz kert tartozott saját, ázott kúttal. A csödbe ment patikus özvegye, Kopácsy Terézia 1864-ben adta el az ingatlant Bohuniczky Antal pécselyi földbirtokosnak (Csolnoky Ferenc apósának). Dr. Csolnoky Ferenc

Családi összejövetel a Toborzó utcai ház belső udvarán 1900. Balról jobbra ülnek: Berky Károly (Cholnoky Ilona férje), Cholnoky Jenőné, előtte széken ül kislányuk, Mária. Mellette ül anyósa, Cholnoky Lászlóné (sz. Zombath Krisztina), ölében Zelovich Lacika, mellette ül Csolnoky Mária és édesapja, Csolnoky Ferenc igazgató főorvos. Álló sor balról: Cholnoky Jenő, Cholnoky István és Zelovich Kornél. (Forrás: Fortepan)

(1853–1941), a városi kórház igazgató főorvosa 1890-ben költözött be a nagy, ötlakásos polgári házba feleségével, Bohuniczky Irénnel, aki kitűnő háziasszony volt, konyháját mint a legkitűnőbbet emlegették Veszprémbe.⁶ Bár a Cholnoky család tagjai különböző társaságokba jártak – Ferenc a piaristákkal és a káptalani tisztségviselőkkel a Méhest látogatta, Lászlónak ügyvéd és író barátai az úgynevezett Szent László Társasággal a Látos (a Magyar Király Szállója) volt a törzshelye, István a kávéházakat szerette – a Toborzó utcai ház a családi együttlétek színtere volt és maradt a Csolnoky házaspár haláláig (1941).

Kossuth utca 7. – „Ménküfogós ház” – Cholnoky Viktor és Jenő szülőháza

Cholnoky László, a fiatal ügyvéd a forgalmas Palotai (ma Kossuth) utcán szerette volna berendezni ügyvédi irodáját, és itt szeretett volna gyarapodó családjának házat vásárolni, de kezdő jurátusként csak bérlakásra futotta jövedelméből. 1868 és 1870 között az evangélikus templommal szemben élt a fiatal házaspár, az úgynevezett „Ménküfogós ház”-ban. „Azért nevezik így, mert amikor építették, ez volt a legmodernebb, legnagyobb ház a város-

ban, s mivel nagyon kiemelkedett a környezetéből, építése után, az 1860-as évek végén, mindjárt villámhárítókat szereltek rá, ezek ma is megvannak. Az emeleti lakásban lakott Apám, mint fiatal házaspár, és itt született Viktor bátyám, az író, 1868. december 23-án, meg én, 1870. július 23-án.”⁷ Az arányos, bádogtetős, klasszicista emeletes ház földszintjén lakott a tulajdonos, Steiner Simon kereskedő, az ő fia volt a kitűnő nyelvész, Simonyi (Steiner) Zsigmond (1853–1919) és Simonyi (Steiner) Jenő (1860–1919) tanár és földrajzi író, aki később Cholnoky Jenő Veszprém könyvének megjelenését is támogatta. A „Ménküfogós ház”-ból a Cholnoky család 1870 őszen továbbköltözött néhány házzal feljebb az úgynevezett Tripammer-házba.

Cholnoky Jenő fotója szülőházáról, a „Ménküfogós ház”-ról a Kossuth utca 7. szám alatt (Forrás: VMMK)

A 31. gyalogezred tagjainak felvonulása a „Ménküfogós ház” előtt az 1930-as években (Forrás: LDM)

Kossuth utca 13. – Tripammer-ház – a Cholnokyak egykori lakhelye

Cholnoky László és családja 1870 és 1876 között lakott az úgynevezett Tripammer-ház emeletén, itt született a gyerekek közül Móricz (1871), Ferenc (1873), a későbbi orvos és Erzsébet (1876). Az Óvári-házként is ismert „modern” bérházhoz több neves veszprémi személyiség élete is kapcsolódott. A ház építője Tripammer Mátvás, a Mecklenburgból származó, jómódú vaskezeskedő volt, aki hosszú ideig (1818–1846) a város bírói tisztségét is ellátta.⁸ Ebben a házban született két fia: József és Imre, akik Szigetire magyarosított néven váltak ismertté. Szigeti (Tripammer) József (1822–1902) kitűnő színész és színműíró, és testvére, Szigeti (Tripammer) Imre (1831–1902), aki ugyancsak a nemzeti színjátszás egyik vezető tagja volt.

A Cholnoky család a Tripammer-ház emeletén lakott, Steinbeck lisztkezeskedő boltja fölött. „Ennek a háznak csúnya nagy piszkos udvarára nem nagyon emlékszem, mert nem volt szabad ott játszaniuk, nagyon szennyes népség lakott ott a földszintes épületekben”⁹ – emlékszik vissza gyerekkorára Cholnoky Jenő. Ezt a felújításra szoruló házat vásárolta meg Steiner Sámuel vendéglős, majd 1884-ben dr. Óvári Ferenc ügyvéd, országyűlési képviselő, akinek élete végéig otthona volt ez a ház.

A Tripammer–Óvári-ház az 1893-as nagy cserhádi tűzvész után. Steiner Sámuel üzlete működött benne (Forrás: LDM)

Jókai utca 7. – Simoga-ház – Cholnoky László családjának lakása

Cholnoky László családja 1876-ban költözött tovább a Jókai utcába, a református templom alá, az ún. Simoga-házba. „A Jókai utca nyugati oldalán, körülbelül szemben a Vár nyugati oldalán emelkedő törvényszék épülettel állt az ún. Simoga-ház. Mint egészen fiatal gyermek egy ideig ebben a házban laktunk. Udvarán sziklás lejtő volt, s ezen felkapaszkodva a református templom előtt levő tér szintjére értünk, de a tértől magas kőkerítés választotta el a sziklalejtő fölött levő udvarrészt. Ezen a lejtőn ismertem meg először a sziklakat, ismertem minden kis odúját, üregét, s igen korán otthonosan éreztem magamat köztük”¹⁰ – idézi fel Cholnoky Jenő gyermekkorát itt eltöltött éveit. Az épületet, amelyről írt, a 18. század végén építette Simoga Mihály, miután a család iparos ága leköltözött a várból, ahol ősi fészükük volt. Apjuk halála után a várbeli házat Simoga György ügyvéd lebontatta, és helyére 1798-ban hivatalához méltó házat és kertet építtetett magának (ma ez a Művészetek Háza Vár utca 17-es épülete). A csizmadia mesterséget tovább örökítő fiú, Mihály a szülői ház alatt, a Hosszú utcán építkezett, házának telke felnyúlt a Jeruzsálemhegyre, egészen a Szarvas utcáig. A református templomhoz vezető lépcsőt róla nevezték el. Utódai egészen az 1880-as évekig jelen voltak, olyan bérlőket is befogadta, mint 1849-ben Heizler Károly orvos és Cholnoky László ügyvéd és családja. Ennek a háznak a teraszos kertjébe helyezték el a református templom nevezetes toronydíszét, a kétfejtű sasos császári címet 1876-ban, amit Cholnoky Jenő is emlegetett írásaiban: „Nagyon jól emlékszem egészen kis gyerekkoromból, hogy milyen nagy ünnep volt az a városban, amikor a torony tetejéről levették a kétfejtű sast és a csillagot il-

lesztették helyébe. Valláskülönbség nélkül örült mindenki. Nem tudom már, hogy miért hozták a sast annak a háznak az udvarára, ahol akkor laktunk. Megbámultuk a csúnya, nagy alkotmányt, tele volt madárfészekkel. Jött aztán a kovács és szétverte az egészet s a vasdarabokat elhasználták.”¹¹

A Simoga-ház és környéke az 1980-as évek elején (Forrás: Fortepan)

Virág Benedek utca 4. – Cholnoky László ügyvéd háza

A család egyetlen saját otthona a Horgos utcában volt, amit Cholnoky László 1877-ben vásárolt meg egykori kollégája, Endrődi-Kupricz Sándor cs. kir. járásbíró elszegényedett özvegyétől, Endrődi Sándor író édesanyjától, Kovács Szerafintól.¹² Ez a keskeny, meredek, belvárosi utca a város egyik legforgalmasabb útvonalára volt a Viadukt megépítése előtt, mert a Pápa felől a heti piacra (a mai Óváros tere) érkező szekerek az Anna tér érintésével csak itt tudtak felkaptatni a Gizella térre. A gyalogos közlekedés sajátos módon a vele párhuzamos szűk Virág (ma Virág Benedek) utcán zajlott, itt jártak az iskolások az irgalmasok Randler intézetébe és a Szent Anna Elemi Iskolába, s innen nyíltak a házak bejáratai is. Az, hogy életveszélyes volt a Horgos utcán gyalogosan járni, nem tartotta vissza a Cholnoky fiúkat, hogy ha a leketanulás gyönyörei elől meg akartak szökni, kiugrálnak a magasföldszintes ház ablakán egy kicsit „levegőzni”.

A nyolcszobás, kényelmes lakásban végre mindenki megtalálta a maga életterét. A Virág utcai kapun belépve egy négyszögletes udvar és egy óriási papiruszfa fogadta a látogatót. Az öreg famatuzsálem ágairól a Cholnoky fiúk felmászhattak a körbefutó terasz bádogtetejére, kedvenc játszóhelyükre. A bejáratnál balra nyílt Cholnoky László ügyvéd két irodája, melynek ablakai a Virág utcára néztek. Az előkelő kliensek a külső irodában, a gubás ügyfelek az udvari terasz padjain várakoztak, amíg meleg volt. Ekkor még jól ment az ügyvédi irodája, csak később adósdott el, és vádolták meg csalással, sikkasztással. Cholnoky László, aki ügyvédi hivatása mellett nagyon szerette az irodalmat, gazdag magyar, német és francia nyelvű könyvtárat gyűjtött össze. Egész falat befedő könyvszekrénye a belső irodában volt, ahova Jenő napokra is begubózott. Ez volt legkedvesebb kincsesára, ahol a fa- és rézmetszetes művészeti albumoktól a Magyar Tudományos Akadémia és a Természettudományi Társulat kiadványain túl Goethe, Shakespeare és Verne teljes sorozatát is megtalálta. A könyvek mellett itt őrizte apja a Laczkó Dezsőnek is imponáló műgyűjteményét.

A külső iroda mellett, az udvarra néző nagy ablakkal nyílt a család ebédlője. Mivel Cholnoky László a Herendi Porcelángyár ügyésze is volt, az étkezőben herendi porcelánnal és ezüsttel terítették. Cholnoky Lászlóné Zombath Krisztina jó háziasszony volt, de nem szívesen vesződött a konyhával, takarítással. Volt mindig szakácsné, szobalány és német, francia nevelőnő a háznál. Szívesebben olvasott ő is regényeket németül és magyarul.

A ház bejáratával szemben, a Horgos utcára nyílt a szalon, a nappali szoba és a gyerekszoba két-két ablaka. Délutánonként uzsonna-kávéra várta ide barátait a ház asszonya, sógornőjét, Berky Károlyné Ducit, akivel szívesen dohányoztak, s az alispán feleségét, Véghely Dezsőné, Hankóczy Sándornét és Iklódi Szabó János édesanyját. A gyerekek nem szerették a női pletykákat hallgatni, helyette csintalankodtak az utcán. Viktorral és Vég-hely alispán fiával vékony drótot húztak ki az utca fölött, hogy

Virág Benedek (Virág) utca 4. Középen dr. Cholnoky László ügyvéd kapuja. A felvétel 1894-ben készült (Forrás: Fortepan)

Virág Benedek (Virág) utca 4. Dr. Cholnoky László ügyvéd egykori utcára néző ablakai 1913 (Forrás: Fortepan)

Köztéri emlékjelek

Cholnoky Viktor-emléktábla

Veszprém, Vár utca 1. készítette: Várnagy Ildikó felavatva: 1993. május 15. anyaga: festett bronz mérete: kb. 100x70 cm

E meglepő „emléktábla” valójában egy bronzrajz. Hagyományos, álló téglalap keretbe foglalva organikus rajzolatok középpontjában átlósan, realiztikus módon megformált portré található. A haj, a szakáll és a szem – valamint a keret – sárga pöttyökkel festve. Alul, a vörösrre festett rajzolat

az arra haladó keménykalapos urak fényes cilinderét észrevétlenül leverje.

A gyerekszoba és a belső iroda közt volt az úgynevezett sötét szoba, amelyben a háziasszony, Zombath Krisztina aludt a három legkisebb gyerekekkel (a nyolc közül): Böskével, Lászlóval és Endrével. A konyha, kamra és cselédszoba az udvari bejáratától jobbra húzódtott. Cholnoky László anyagi nehézségei miatt 1900 februárjában kényszerült rá, hogy elárverezze kedves családi otthonát, s feleségével végleg fiához, Cholnoky Jenőhöz költözött Budapestre.

Márkusné Vörös Hajnalka

Jegyzetek:

- Géczi János (szerkesztő): *Cholnoky Jenő* (1870–1950). *Vár ucca tizenhét* 1998/2. Veszprém, 1998. 195.
- MNL VeML VII.6.a.bb: Veszprém 532. sz. telekjegyzőkönyve. 1860-ban a Jeruzsálem utca 583. sz. ház (571. hrsz.) udvarral és kerttel id. Csolnoky Ferenc orvos és felesége tulajdonában volt. Volt még 1 hold szőlőjük, szántójuk és préházuk a veszprémi Sashegyen.
- Géczi János (1998): 189.
- Géczi János (1998): 206.
- MNL VeML VII.6.a.bb: Veszprém 540. sz. telekjegyzőkönyve. 1860-ban a Szegfű utca 578. sz. ház (575-576. hrsz.) udvarral és kerttel öz. Sente Jakabné tulajdonában volt.
- Bohuniczky Szeffi: *Othonok és vendégek*. Budapest, 1989. 178-179.
- Cholnoky Jenő: *Veszprém*, Budapest–Kalocsa 1938: 161.
- Lichtneckert András: *Veszprém társadalma és önkormányzati testületei a XIX. század közepén*. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Veszprém, 1984. 323.
- Géczi János (1998): 201.
- Géczi János (1998): 200.
- Cholnoky Jenő: *Veszprém*, Budapest–Kalocsa 1938: 173–174.
- MNL VeML VII.6.c.bb: A *Veszprémi Járásbíróság telekkönyvi iratai*, Veszprém 756. számú telekjegyzőkönyve

A Cholnoky család tagjairól

kerülhetett be a magyar irodalomtörténet névsorába. Dérczy Péter irodalomtörténész, a *Magyar Napló* főszerkesztője röviden méltatta Cholnoky Viktor érdemeit. Sajnálatos – mondta –, hogy Veszprém megyében életművét csak kevesen ismerhették meg. Cholnoky Csáth Gézával egyetemben tulajdonképpen előkészíti az útját Krúdyinak, Kosztolányinak. A tegnapok ködlovagjaként, de bátor hangú publicisztikájával, politikai éleslátásával, széles körű műveltségével méltó arra, hogy az elfeledettség homályából végre kiléphessen.

Az évforduló alkalmából került sor az új veszprémi irodalmi folyóirat, a *Vár Ucca Tizenhét* bemutatására. Az esemény helyszíne stílszerűen a Fecskendőház aljában kialakított sörözőben volt, Cholnoky egyik novellájának helyszínén.

A program keretében először Géczi János szólt a szerkesztők nevében, megemlítve, hogy a negyedévenkénti periodikával megjelenő irodalmi, művészeti és bölcséleti folyóirat feladatának tartja a meglehetősen kevésbé ismert irodalmi és művészeti egyéniségeinek a bemutatását.

Az első szám Cholnoky Viktor emlékére készült. Az összeállítás az író kevésbé ismert írásaiból ad válogatást.”

A három Cholnoky-emléktábla

Veszprém, Panteon, Vár utca 15-17.
készítette: Várnagy Ildikó
felavatva: 1997. augusztus 20.
anyaga: márvány, festett bronz
mérete: 78x51 cm

A felső harmadban egymásba fonódó három portré, mindegyiknek világító kék színre festett a szeme, egybecsengve a tábla szövegével.

Az emléktáblát Elisabeth Fessl de Alemany, Veszprém város bottropi tiszteletbeli nagykövete avatta fel.

Cholnoky Jenő-emléktábla

Veszprém, Kossuth Lajos utca 7.
készítette: R. Kiss Lenke
felavatva: 1976. június 27.
anyaga: márvány, bronz
mérete: 80x70 cm

A fehér márványtáblán aranyozott betűkkel a felirat:

Itt született 1870. július 23-án Cholnoky Jenő a magyar földrajztudomány kiemelkedő művelője Az emléktáblát állíttatta Magyar Földrajzi Társaság

Veszprém Megye Tanácsa
Balatoni Intéző Bizottság
1976.

(A szövegben két helyesírási hiba is található, a julius, és az állíttatta szavakban.)

A felső részen középen bronzrelief, realista stílusban az idős Cholnoky Jenőt ábrázolja, profilból. Az emléktáblát a Magyar Földrajzi Társaság XXIX. Vándorgyűlésén, 1976. június 27-én avatta fel Somogyi Sándor, a társaság akkori főtitkára.

László Péter R. Kiss Lenke művészeti hagyatékának feldolgozása során az alábbi információkra, dokumentumokra bukkant: A Veszprém Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya 1975. május 16-án jelezte levélben a Képző- és Iparművészeti Lektorátusnak, hogy a Magyar Földrajzi Társaság kezdeményezésére emléktáblával kívánják megjelölni a földrajztudós szülőházát. Az emléktábla felavatását a földrajzi társaság veszprémi vándorgyűlése alkalmával, 1976 júniusában tervezik. A műre a Veszprém Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya és R. Kiss Lenke 1975. június 12-én kötött szerződést, s a kész emléktáblát a lektorátus bírálóbizottsága 1976. február 18-i határozatával elfogadta.

Kővirág (Tulipán) Cholnoky Jenő emlékére

Veszprém, Sarolta udvar,
Kossuth utca 7.
készítette: Szekeres Károly
készült: 1984
anyaga: városi vörös agyag, samott
mérete: 120x120x60 cm

Samottlapok – hat rétegben – egymás mögött virágszirmokként sorakoznak, a rétegek hátrafelé magasodnak, a többrétegűség ellenére a virág síkban komponált. Meleg színű és hangulatú, izgalmas faktúrájú, dekoratív plasztika.

A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltárában található a Képző- és Iparművészeti Lektorátus állásfoglalása: „A Veszprém Városi Tanács V. B. igényére, a Veszprém Kossuth u. 7. sz. ház bevásárló udvarába elhelyezendő 'Cholnoky Jenő' emléket megőrkítő samott kerámia plasztikát (120x120x60 cm kiterjedésű) Szekeres Károly iparművész elkészítette. A műteremben bemutatott, kész munkát a Képző- és Iparművészeti Lektorátus elfogadja, és annak művészi kvalitására, illetve az utolsó két év folyamán bekövetkezett jelentős energia- és anyagár-emelkedésre való tekintettel a

szerzői díj és kiviteli elhelyezési költség együttes összegét 190.000 Ft-ban állapítja meg... 1984. szeptember 26. Aláírás: dr. Pusztai Gabriella igazgató.”

A „Cholnoky Jenő emlékére” gépelt szövegrész fölé valaki tollal azt írta: *Tulipánt* (igen így: tulipánt).

Bár a veszprémiek közül kevesen tudják, ez a mű eredetileg Cholnoky Jenő tiszteletére készült. Később azonban a samottvirág, amelynek címét is megváltoztatta a köznyelv és számtalan nyilvántartás *Kővirágra*, elszakadt Cholnokytól. A szobor maga a Sarolta udvaron belül is eldugott sarokban található.

Cholnoky Jenő-emlékő és -tábla

Veszprém, Csatár-hegy,
a kilátó tövében
felavatva: 2016. október 14.
anyaga: kő és műkő
mérete: kb. 2 méter magas kő, a tábla
30x50 cm

Az évekkel ezelőtt itt álló kilátó szintén Cholnoky Jenő nevét viselte. Megromlott állapota miatt ezt lebontották, a 2003-ban felépített új kilátó már Csatár-hegyi kilátó néven lett ismert.

A közel két méter magas kötömb régóta a kilátó tövében áll. Hogy mióta, és mi célból került oda, nem sikerült megtudnom. 2016-ban megtisztították, körülbelül háromötöd magasságban felvésték: Cholnoky Jenő 1870–1950.

A kötömb előtt fekete műkő táblán ez olvasható:

*A Magyar Turista Egyesület elnöke
1920–1946*

Veszprém Önkormányzata

Édesvíz Természetbarát Egyesület

Az emléktáblát Némedi Lajos alpolgármester, Halmay György, a körzet önkormányzati képviselője, Pál Lajos, a VERGA Zrt. vezérigazgató-helyettese avatták fel. A Cholnoky Jenő Általános Iskola diákjai közül sokan jelen voltak az igazgató asszony vezetésével.

Cholnoky Jenő-mellszobor

Veszprém, Cholnoky Jenő Általános Iskola előtt,
Cholnoky utca 21.
készítette: Balás Eszter
felavatva: 2014. június 14.
anyaga: bronz
mérete: 76x60x34 cm

Klasszikus büszt, a vállvonaltól jelentősen keskenyedő kialakítással. Zakót, mellényt, állógallérú inget és nyakkendőt visel. Feje előrenéz, kissé megemelve. Az ajkak fölött bajusz, az áll közepén vékony szakállka. Magas homlok, egyenes orr, mélyen ülő szemek jellemzik. Az arc kubista jellegű, síkobból kialakított. Fiatal korában ábrázolja a tudóst.

A posztamensen felirat: Cholnoky Jenő 1870 1950.

Az avatőünnepségen felszólaltak: Porga Gyula polgármester, Siklódi Levente önkormányzati képviselő, dr. Kubassek János geográfus, az érdi Magyar Földrajzi Múzeum igazgatója, dr. Górné Fazekas Ágnes, a Cholnoky iskola igazgatója és Rybár Olivér geográfus, a szoborállítás kezdeményezője.

A *Vehir* így tudósított róla: „Balás Eszter művének felállítására komoly társadalmi összefogással nyílt lehetőség. Rybár Olivér geográfus először 2010-ben kezdeményezte az emlékmű elhelyezését, amit a tudományos és civil társadalom is támogatott. Ezt az összefogást Siklódi Levente önkormányzati képviselő is példaértékűnek nevezte. Cholnoky Jenő földrajztudósként és tanárként írta be nevét a magyar tudomány nagykönyvébe – ismertette az ünnepelt életművét Porga Gyula polgármester. – Ahhoz, hogy Veszprémet a tudomány és művészetek városának nevezhessük, olyan kiemelkedő személyiségekre van szükségünk, mint amilyen Cholnoky is volt – tette hozzá. Kubassek János geográfus, az érdi Magyar Földrajzi Múzeum igazgatója kiemelte: a születésünk helyét és idejét nem mi döntjük el, de ahol a világra jövünk, az meghatározza az egész életünket, és ez igaz az 1870-ben

született Cholnoky Jenőre is, aki ezer szálal kötődött Veszprémhez. A középiskolát itt és Pápán végezte, majd a Műegyetemen szerzett mérnökdiplomát. Veszprémbe adták ki *A sárkányok országából* című útikönyvét 1900-ban, melyben kínai utazása során szerzett tapasztalatait írja le.

A hazai föld szépségét propagálta annak ellenére is, hogy ő maga az egész világot bejárta. Több mint félszáz könyve és hatszáz tanulmánya jelent meg magyarul és más nyelveken. Munkásságát a kortársak és az utókor is nagyra becsüli idehaza és külföldön egyaránt.”

Dr. Csolnoky Ferenc-emléktábla

Veszprém, Toborzó utca 11.
felavatva: 1992. április 8.
anyaga: fehér márvány
mérete: kb. 35x50 cm

A híres Cholnoky fivérek nagybátyjának emléktáblája – Bándi László tájékoztatása szerint – nem arra a házra került, amelyben Csolnoky Ferenc élt, mert a tábla kihelyezésekor a szülőház nagyon rossz állapotban volt. Valójában a szomszéd ház, amelyen a tábla található, szintén a Csolnoky-Cholnoky család birtokában volt.

Emlékét kegyelettel őrzi az utókor címmel, a *Napló* így tudósított az avatőünnepségről: Tegnap délután Veszprémbe, a Toborzó utca egyik lerobbant, hajdanán szebb időkét látott polgárházának falán emléktáblát avattak. A fehér márványlapon aranybetűk hirdetik: „Ebben a házban élt és dolgozott 1890-től 1941-ig dr. Csolnoky Ferenc, Veszprém jeles polgára, magyar egészségügyi főtanácsos, a kórház első orvosigazgatója – Csolnoky Ferenc Megyei Kórház és Emlékbizottság.”

Az ünnepségen a kórház dolgozó, az emlékbizottság és az önkormányzat képviselői mellett családtagok is részt vettek, köztük Benedek Pálné Zelovich Judit, Csolnoky Ferenc unokája. A nagy tekintélyű, elismert orvos, közéleti ember érdemeit dr. Insperger Antal kórházigazgató méltatta. Emlékeztetett arra, hogy Csolnoky Ferenc volt az, aki a veszprémi ispotályt a kor követelményeinek megfelelő, korszerű városi kórházzá tette. 1899-től 1914-ig töltötte be a kórházigazgatói posztot, s ez idő alatt számos tervét, szakmai elképzelését sikerült megvalósítania. A tábla megkoszorúzása után a résztvevők átsétáltak a Veab-székházba, hogy meghallgassák a Csolnoky-emlékülésen elhangzó előadásokat.

Herth Viktória

Cholnoky Jenő 1950 nyarán hunyt el Budapesten. Két évtized után szülővárosában is felfedezték kissé elfeledett emléket, és a városi tanács elterjesztése nyomán 1971-ben utcát neveztek el róla. A városrészt később Cholnoky-lakótelep néven emlegették, de csak 2003 óta hívják hivatalosan Cholnokyvárosnak.

Emlék-jelek

Szülőházán, a Kossuth utca 7. szám alatti emléktábláját a Magyar Földrajzi Társaság kezdeményezésére 1976-ban avatták fel. R. Kiss Lenke bronz domborműve egy márványtáblára került a megyei tanács és a Balatoni Intéző Bizottság közreműködésével. Egy évvel később a Veszprém melletti Csatár-hegyen épült kilátó vette fel a földrajztudós nevét. Ebben az évben készítette el Szekeres Károly a Cholnoky ihlette emlékművét, mely a *Kővirág* nevet kapta. A városi agyag-samott térplasztikát 1986-ban helyezték el a tudós szülőháza mögötti Sarolta udvarban. Szekeres másik, Cholnokyról készült alkotása a Cholnoky Jenő Általános Iskola aulájában található. A domborműves emléktáblát az iskola névadó ünnepségén, 1988-ban avatták fel. Ez év nyarán a balatonfüredi panteonban is emlékjelet állítottak a geográfusnak. A Magyar Földrajzi Múzeum, a Balatoni Intéző Bizottság és a Magyar Földrajzi Társaság, együttműködve a balatonfüredi önkormányzattal, avatta fel Domonkos Béla alkotását. Ennek a táblának a másolata került később Cholnoky egykori budapesti lakóházának falára és a család tihanyi nyaralójára is.

A rendszerváltás után a Cholnoky család több tagja is emlékjelet kapott Veszprémbe. A megyei kórház a tudós nagybátyjának, dr. Csolnoky Ferencnek a nevét vette fel, akinek tiszteletére emléktáblát is avattak az intézményben. 1992-ben emléktáblával jelölték meg az orvos egykori lakóházát, majd egy évvel később Cholnoky Jenő bátyja, Viktor is emlékjelet kapott. Várnagy Ildikó alkotása a Hősök kapuja mellett épület falára került. A szobrászművész másik, Cholnoky testvérekkel kapcsolatos alkotása a városi panteonban látható. A festett domborműves emléktábla a kék szemű fivéreket ábrázolja, ennek avatására 1997. augusztus 20-án

került sor Bottrop város tiszteletbeli nagykövete jelenlétében. Egy évtizeddel később, 2008-ban ismét Cholnoky-emlékjel avatására került sor Balatonfüreden, ahol már utca is viselte a geográfus nevét. A Nők a Balatonért Egyesület vörös homokkő emlékoszlopot állított a tudós egyik kedvenc kirándulohelyének bejáratánál a Koloska-völgyben. Az emlékhely melletti terület a Cholnoky emlékpark nevet kapta. Az oszlopra márványtábla került, melynek helyére néhány évvel később Balás Eszter szobrászművész Cholnokyt ábrázoló domborműves portréját helyezték. Az emlékmű tetejére pedig a közeli Tamás- és Péter-hegy sziluettjét ábrázoló dombormű került. A művészno szobrot is készített a tudósról. Civil kezdeményezésre a Cholnoky iskola előtti parkban 2014-ben avatták fel Cholnoky Jenő mellszobrát. A mészki posztamensen álló bronz mellszobrot több éven át tartó gyűjtés után sikerült felállítani. Két évvel később a már említett csatár-hegyi kilátó szom-

szedságában is avatóünnepségre került sor. Az Édesvíz Természetbarát Egyesület kezdeményezésére Cholnokynak mint a turistáskodás egykori atyjának tiszteletére emlékkövet és emléktáblát állítottak. A bazaltoszlopra a tudós nevét, az emlékmű lábánál elhelyezett emléktáblára pedig a Magyar Turista Egyesületben eltöltött elnöki tisztségének idejét írták fel. A kilátó mellett az erdőgazdaság egy információs táblát is elhelyezett, mely röviden ismerteti a földrajztudós életét. Veszprémtől nem messze egy Hárskút melletti víznyelő barlang is viseli Cholnoky nevét. Fontos megjegyezni, hogy az arácsi temetőben található Cholnoky Jenő második feleségének, Fink Idának a sírja, melynek gondozását a család mellett a NaBE helyi tagjai látják el. A Cholnoky nevet viseli Veszprémben több díj – iskolai plakett (1989), városi emlékdíj (2005), illetve iskolai díj (2010). Ezenkívül mozgásművészeti stúdió (1990), nyugdíjasklub (1991), klubkönyvtár (1995), emléktúra-mozga-

lom (2004), iskolai galéria (2008), emléktértem (2012) és egy szabadtéri „piknik” (2017) is a tudósról kapta a nevét.

Rybár Olivér

Irodalom:

Bándi László (1996): *Emlékhelyek Veszprém megyében*. Veszprém Megyei Közművelődési Intézet, 330 p.
 Bándi László–Zachár Zsolt (2016): *Veszprém emlékjelei 2014. Veszprémi Szemle* 18. évf. 2. sz. pp. 78–79.
 Bándi László–Zachár Zsolt (2017): *Veszprém emlékjelei 2016. Veszprémi Szemle* 19. évf. 4. sz. pp. 63–64.
 Herth Viktória (2016): *Veszprém város területén található köztéri alkotások (emlékművek, szobrok, emléktáblák)*. Veszprém Megyei Jogú Város Települési Értéktár 2/2016. (XI. 29.)
 Kovács Sándor (2009): *Cholnoky Jenővel kapcsolatos emlékhelyek, alkotások Magyarországon*. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 18. pp. 96–97.
 Molnár Jánosné (2009): *A Cholnokyak emlékének ápolása Veszprémben*. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 18. pp. 98–101.
 Rybár Olivér (2014): *Cholnoky Jenő munkássága és szellemi hagyatéka*. Veszprém Megyei Jogú Város Települési Értéktár 16/2014. (IX. 17.)

A Cholnoky Jenő-hagyaték

A Laczkó Dezső Múzeumba került dokumentumok

Cholnoky Jenő (Veszprém, 1870. július 23. – Budapest, 1950. június 5.) földrajztudós, egyetemi tanár. Középkiskoláit a veszprémi piaristáknál (közben egy évet Pápán, a református gimnáziumban) végezte. A budapesti József Műegyetemen mérnöki diplomát szerzett. 1894–1896 között Lóczy Lajos tanársegéde lett. 1896–1898 között Kínában kutatót. 1900-tól bölcsészdoktor. 1902-től adjunktus. 1903-tól műegyetemi magántanár. 1905–1919 között a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem rendes tanára (egyetemes földrajz tanszék). 1919. november 1-jén a románok kiutasították Erdélyből. 1919–1920-ban a m. kir. Külügyminisztérium Tudományos Osztálya főnökeként, mint a dokumentumok előkészítője, alkotója, összeállítója, egyik segítője volt a trianoni békekötésen részt vevő magyar delegáció munkájának. 1921–1940 között budapesti egyetemi nyilvános rendes tanár.

A Magyar Földrajzi Társaságnak 1893-tól tagja, 1899-től választmányi tagja, 1905–1911 között főtitkára, 1911–1914 között alelnöke, majd 1914-től 1945-ig elnöke. A *Földrajzi Közlemények* szerkesztője (1904-től). A Magyar Tudományos Akadémia tagja (1920). Akadémiai tagságától 1949-ben megfosztották, 1990-ben rehabilitálták. A Magyar Érdemrend középkeresztjének tulajdonosa (1940). Számtalan tanulmánya a földrajztudomány maradványait tartalmazza.

2020-ban ünnepeljük Cholnoky Jenő születésének 150., halálának 70. évfordulóját. A kettős évfordulóra készülve a múlt év végén a Laczkó Dezső Múzeum megszerezte a veszprémi születésű, fiatalkorát Veszprémben töltő és Veszprémben, a Balaton, a Bakony térségében később is mindig szívesen időző tudós hagyatékának egy részét. A múzeumba került anyag a következő tárgyakat tartalmazza:

Fénykép:

- A Kir. József Műegyetem Mérnöki Szakosztályának végzett hallgatói 1891/2. évben: Éltes Ákos, Váczy Gedeon, Riszdorfer Gyula, Valtinyi József, Beck Alajos, Szesztay László, Bittsánszky Cornél, Czitó Ferenc, Nendtvich Jenő, Bajkay Antal, Kubik Endre, Muraközy Endre, Bartha Alajos, Novák Ferencz, Teufel Nándor, Kovács Imre, Hann Alajos, Holéczy Gyula, Brutsy László, Retezár Gerő, Büchl Róbert, Zacharia Miklós, Weisz Jakab, Czéner Andor, Bója László, Simák Lajos, Ghyczy Miklós, Cholnoky

Jenő, Walther Dezső. Goszleth István felvétele, Budapest 1892. (FFGy 2020.2.1.)

Cholnoky Jenő különféle, főleg egyesületi, tagsági oklevelei:

- Cholnoky Jenő 1892. június 14-én kelt 792. számú mérnöki oklevele. Másolat, Budapest, 1894. október 3. (TGy 2020.1.1.)
- Cholnoky Jenő oklevele a Magyar Mérnök és Építész-Egylet rendes tagságáról. Budapest, 1893. április 15. (TGy 2020.1.2.)
- Cholnoky Jenő oklevele az Erdélyi Irodalmi Társaság rendes tagságáról. (Megválasztva 1908. május 30.). Kolozsvár, 1910. október 1. (TGy 2020.1.3.)
- Cholnoky Jenő oklevele a k. k. Geographische Gesellschaft (cs. kir. Földrajzi Társaság) levelező tagságáról. Bécs, 1916. november 21. (TGy 2020.1.4.)
- Cholnoky Jenő oklevele a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagságáról. (Megválasztva 1920. május 6.). Budapest, 1922. október 24. (TGy 2020.1.5.)
- Cholnoky Jenő oklevele a Hauptverband Deutscher Höhlenforscher (Német Barlangkutatók Főszövetsége) dísztagságáról. Bécs, 1927. szeptember 13. (TGy 2020.1.6.)
- Cholnoky Jenő oklevele a Magyar Földrajzi Társaság tiszteletbeli tagságáról. Budapest, 1930. április 24. (TGy 2020.1.7.)
- Cholnoky Jenő oklevele a Royal Geographical Society of London (Londoni Királyi Földrajzi Társaság) tiszteletbeli tagságáról. London, 1930. október 21. (TGy 2020.1.8.)
- Cholnoky Jenő oklevele a Société de Géographie á l'Université de Beograd (Belgrádi Egyetem Földrajzi Társasága) levelező tagságáról. Belgrád, 1932. október 31. (TGy 2020.1.9.)
- Cholnoky Jenő oklevele a R'le Societá Geografica Italiana (Királyi Olasz Földrajzi Társaság) levelező tagságáról. Róma, 1937. március 10. (TGy 2020.1.10.)
- Cholnoky Jenő díszoklevele a Magyar Turista Egyesülettől. Budapest, 1938. május (TGy 2020.1.11.)
- Cholnoky Jenő oklevele a Magyar–Finn Társaságtól. Helsinki, 1942. (TGy 2020.1.12.)
- Cholnoky Jenő arany emléklapja a Magyar Mérnök- és Építész Egylet választmányától 50 éves rendes tagsága alkalmából. (Az 50 éves tagságát megállapították 1943. március 18-án.) Budapest, 1943. április 15. (TGy 2020.1.13.)

- Cholnoky Jenő oklevele a Közgazdák Széchényi (sic!) István Bajtársi Egyesületének vezérségétől. Budapest, 1931. október 18. (TGy 2020.1.14.)

Cholnoky Jenő tanulmányait, írásait tartalmazó különféle különlenyomatok, illetve folyóiratok, újságok:

- 158 db (TGy 2020.2.1.–2020.2.158.)

Fényképalbum különböző japán és észak-amerikai felvételekkel:

- 200 db felvétel (FFGy 2020.1.1.–2020.1.200.)

2020 őszén vándorkiállítás keretében szeretnénk bemutatni a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban, az érdi Magyar Földraj-

zi Múzeumban és a Magyar Természettudományi Múzeum zirci Bakonyi Természettudományi Múzeumban a veszprémi kötődésű értelmiségi családból, Veszprémben született, gyermekkorában itt élt földrajztudós, egyetemi tanár munkásságát. Hangsúlyozva elsősorban a veszprémi kötődéseket és a Lóczy Lajos által az 1890-es évektől szorgalmazott – a közlő 1. világháború ellenére is – magyar és külföldi tudósok nemzetközi összefogásával megvalósult, a természet- és a társadalomtudományok igen széles területére kiterjedő tudományos Balaton-kutatást. Egyben kiemelve Cholnoky Jenő (1870–1950), Lóczy Lajos (1849–1920) és Laczkó Dezső (1860–1932) szoros szakmai és baráti kapcsolatát.

Rainer Pál

Rövidítések:

FFGy = Forrásértékű Fényképek Gyűjteménye
 TGy = Történeti Gyűjtemény

Munkába menet, Cholnoky professzorral...

Képzletbeli séta a budapesti Gyulai Pál utcából a Budapesti Tudományegyetemre

Budapest – Józsefváros – „Nyócker”, „hol a házak összesúgnak...” – énekelte hajdanán Koncz Zsuzsa. Aki nem ismeri eléggé a fővárost, el sem tudja képzelni, hogy van a Józsefvárosnak egy impozáns, elegáns része: a Palotanegyed.

Tágas utcák, szépséges, előkelő házak – méltán nevezhetjük őket palotáknak. Jelenlős részük ma műemlék. A Nemzeti Múzeum mögött, keleti irányban, körülbelül 1860-tól pár évtized alatt városnegyedről van szó, többnyire eklektikus, gótizáló vagy romantikus stílusban emelt építményekkel. Festetics-, Esterházy- (ma a Magyar Rádió márványterme), Dessewffy-, Hadik-, Zichy-, Wenckheim- (a Szabó Ervin könyvtár központi épülete), Bánffy-palota, Károlyi–Csekonics-rezidencia, hogy csak néhányat említsek a teljesség igénye nélkül. A többszöri – főként belső – átalakítások miatt nem élvez műemléki védeltséget, de e sorba tartozik a Gyulai Pál utca 1. számú épület. (Sarrokház, másik oldala a Rákóczi útra néz.) 1882-ben építette Bíró Dénes étteremtulajdonos, s egy 20. századi lakója emlékét márványtábla őrzi a kapualj mellett: itt élt és alkotott 1920–1950-ig Cholnoky Jenő földrajztudós, egyetemi tanár.

A második emeleti saroklakás napalijának ablakából kitekintő tudós a szemközti Rókus kórház születési osztályát látta, s talán nemegyszer hallotta is a világra érkező csecsemők első sírását. A kórház 1798-ban nyílt meg. Közelsége a mai napig meghatározó a környék lakóinak életében. Cholnoky Jenő valószínűleg az íróasztala mellől is rápillanthatott a kórház épületére, melynek 1851-től híres orvosa volt: Semmelweis Ignác. A Rókus kórház kápolnája az 1711-es pestisjárványra emlékezett, bővítésére ’39–40-ben, a pestis újbóli támadása után került sor. A Gyulai Pál utca lakóit reggelente, 6 óra-kor a kápolna harangja ébresztette... A kórház előtt kis park teszi hangulatossá a mai utcaképet.

Cholnoky Jenő Erdélyből, a román csapatok megszállása elől menekülve kötözött családjával – második feleségével és első házasságából született három kiskorú gyermekével – Budapestre. Általános földrajzot tanított a Budapesti Tudományegyetemen, mely Gyulai Pál utcai lakásától 10–15 perc sétával elérhető volt. Ezt az utat járjuk most képzletben végig a munkába igyekvő Cholnoky professzorral. Segítőm Kirják Mária tanárnő (tolmács, fordító), aki szintén a Gyulai utca 1-ben lakik, és gyermekkorából jól emlékszik a Cholnoky család lakására, hiszen Vadas Jolán, a tragikus körülmények közt elhunyt Fink Idát követő harmadik feleség 1965-ig, haláláig e lakásban élt.

Induljunk tehát a Gyöngytyúk utcából, mely nyolc évvel Cholnokytól költözése előtt kapta Gyulai Pál kolozsvári születésű költő, kritikus, irodalomtörténész nevét. A munkába induló tanár úr elhaladhatott az Uránia mozi gyönyörű épülete mellett, a Duna felé továbbmenve lehet, hogy betért a Szentkirályi utca sarkánál lévő nagy kávéházba, ahol az első emelet magasságában egy tekintélyes méretű királyszober néz le az érkezőkre. A Szerb utcában, a Budapesti Tudományegyetem földrajz tanszékén (1921-től Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem, 1950-től ELTE) 20 évet töltött el a színes előadói stílussal rendelkező, nagy tudású egyetemi tanár. A Gyulai Pál utca 1. számú házban pedig emléktábla őrzi a nagy tiszteletben álló lakó emlékét.

1993. június 4-én avatták fel az emléktáblát. Kivitelezését az ELTE TTK, a Tóvárosi Önkormányzat és a Magyar Földrajzi Múzeum támogatta. A márványtábla Szilas László érdi kőfaragó munkája, a

Cholnoky-portré pedig megegyezik a balatonfüredi panteonban lévő műalkotással. Alkotója, Domankos Béla szobrászművész (aki idén márciusban hunyt el, Érd díszpolgára, megbecsült művésze volt) térítés nélkül ajánlotta fel művét az emléktáblához. Dr. Kubassek János, a Magyar Földrajzi Múzeum igazgatójának köszöntője után dr. Klinghammer István (térképész, egyetemi tanár, akkor az ELTE Térképtudományi Intézetének vezetője, ma a Corvin-lánc Iroda vezetője) Cholnoky Jenő életútját idézte fel és leleplezte a táblát. Dr. Nemerkenyi Antal, az ELTE természetföldrajzi tanszékének tanára, a Magyar Földrajzi Társaság akkoriban frissen megválasztott főtitkára (mely tisztséget 2005-ben bekövetkezett váratlan haláláig viselte) Cholnoky professzornak a Magyar Földrajzi Társaságban betöltött vezető szerepét méltatta. Az emléktábla felavatását koszorúzás zárta.

Jobb időkből reménykedve, talán július 23-án, a professzor 150. születésnapján egy veszprémi delegáció is tiszteletét teheti a Gyulai Pál utcai emléktáblánál...

Farkasné Molnár Csilla

Köszönetet mondok Kirják Máriának, hogy tudását és személyes emlékeit megosztotta velem.

Irodalom:

Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 12. sz. Puskás Katalin írása / Gyulai Pál u. 6. társasház lapja
 Tircsi Anikó: *Az utcánkról* /www.jozsefvaros.hu/ Földrajzi Közlemények 136. évf. 2. szám, Michalkó Gábor írása

A 150 éve született veszprémi földrajztudós a Fortepanon is megtekinthető családi és hivatali fotói egy olyan letűnt világba engednek betekintést, amelynek kulisszái ma már csak kevesek számára ismertek, de elég arra, hogy felidézzünk egy régi kort, annak minden reményével és bizakodásával együtt.

150 év Veszprémben, 150 év Európában

Cholnoky Jenő fotóiról. Fortepan, adományozó: Cholnoky Tamás

A fotó műfajának sajátossága a hitelessége. Bizonyíték, kortörténeti dokumentum, egy megcáfolhatatlan állítás: pillanatfelvétel. A 20. század dehumanizáló diktatúrái feltalálták a történelmi szereplők ki- és beillesztését, retusálását, de alapvetően a fényképezés médiumában nem tört meg hitünk, sőt a digitális technológia előretörésével egyre több ember számára vált elérhetővé a fényképezés, a megörökítés varázsa. Cholnoky Jenő veszprémi születésű földrajztudós, akadémikus fotóújtéményeit ebből a szempontból is érdemes szemügyre venni.

Személyes elhivatásától, természettudományi érdeklődésétől vezérelve Cholnoky Jenő számtalan utazást tett a régi Magyarországon, szerte a világban, eljutott hajóval Amerikába, Kelet-Ázsiába, de még az Északi-tengerre és a Spitzbergákra is. Utazásait megörökítő fotói egyfajta itineráriumként szolgálnak, időnként személyes élményeket rögzítenek, máskor pedig a társaság központjában mozgó, fontos földrajztudósként ábrázolják. Cholnoky-nak volt lehetősége utazni, és élt is vele, 2020 tavaszának karantén sújtotta időszakában, az utazás korlátlan szabadságára berendezkedett világkép gyors eltűnése után újra kell értékelnünk egy 19. századi utazás akkor még beláthatatlan kockázatait. Az utazó a nagyvilágban: egy fénykép egy társasutazás talán egyetlen dokumentuma. A megtörténtek bizonyossá tétele, csoportportrék, amelyek kifejezik a közösséget, az összetartozást, bajtársi szövetséget, egy-egy ügy iránti elkötelezettséget. A Roland Barthes-i értelemben vett tableaux vivants élő tablóképei ezek. Fotók tucatjai maradtak fenn nagy utazásokról, tanszéki hallgatókkal tett közös kirándulásokról, akadémiai szónoklatokról vagy turistaegyületi kirándulásokról. A jó ügyek iránti szenvedélyes pártosztól és lelkesülségtől áthatott világot sugározzák a fekete-fehér fotók is.

Cholnoky Jenő a századforduló éveiben, amikor Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchia társországaként létezett, maga is egy birodalom állampolgára volt. Európa nagy évszázadának végét megbecsült egyetemi tanárként élhette meg. Ellátogatott a velencei Szent Márk térre, de az alpesi Dachstein-gleccser jeges folyamához is. A magyar állam képviselőjeként élhetett családjával az egyre jobban fejlődő, polgárosodó Kolozsváron, egy kellemes Ferenc József úti lakásban, majd egy elegáns villában. Ideális, polgári miliőt és családi életet feltételeznek ezek a képek egy olyan időszakból, a nagy háború előtti fél évtizedből, amit utólagos ismereteinkkel a „vihár előtti csendként” írhatnánk el. Persze, ha elolvassuk a korabeli sajtót, annak a háborút követelő szövegeit, megdöbbenünk, hogy milyen erők feszültek egymásnak a békés polgári hétköznapi kulisszái felett, mögött. A Szamos-parti nagyvárosban készült, a család lakását bemutatók fotók egyikén egy gazdagon díszített fenyőfát örökít meg a karácsony előtti készülődést sugalló polgári enteriőrben. A békés hangulatú kép – amely mellé még tucatnyi hasonlót tehetnénk – nem tükrözi azt a súlyos kataklizmat, amely alig másfél éven belül darabjaira bomlasztotta az országot.

Az itineráriumként gyűjtögetett fotók Cholnoky számára nagy erővel bírtak, hiszen az egykori Magyarország minden olyan szegletéből származtak, ahol egyedül vagy családjával együtt megfordult. Az egyik képen az 1920 után elbontott brassói milleniumi emlékmű tövében üldögél családtagjai körében a Cenk-hegyen. Egy másik képen Cholnoky a méltán híres Abbázia tengerparti sétányát rója Fiume mellett. A Tordai-hasadéknál tett kirándulás szakmai érdeklődésből is fakadhatott, de még így is fontosnak érezte, hogy megörökítse, hogy ott járt. Délvidéki,

nagybecskereki fotója egy vidéki előadói körút mementója lehet. Mindezek a helyszínek ma is léteznek, átalakulva, átépítve és természetesen a fotókon ábrázoltak nélkül. Európa öt-hat különböző országában lehet felkeresni őket, amelyhez akkor Cholnokynak nemhogy útlevél nem kellett, de fel sem merült, hogy egyszer határok választhatják majd el őket a „boldogtalan 20. században”.

Két olyan fotó maradt Cholnoky Jenő hagyatékában, amely magát a földrajztudóst ábrázolja fotózás közben, egy-egy elesett pillanatban. Nem kétséges, hogy egy barát, ismerős készíthette, aki vele együtt járt fotózni, és egy felvételt barátjának szánt. A helyszín – egy ismeretlen, a háttérben húzódó fehér falú parasztház – a magyar vidéket feltételezi. Az évszám: 1912, mindössze két évvel a nagy háború előtt. Egy elegáns, ám könnyed, fehér kalapos hölgy áll háttal, épp kitarakja Cholnoky fényképezőgépet, arról csak a statív négy lába árulkodik. Háttal balra egy pihenő férfialak, jobbra kicsit közelebb egy elegáns pózban pihenő nő és férfi, talán barátok. A második 1940-ben, sokkal idősebb korában ábrázolja. A felvételt itt is más készíthette, míg ő saját fényképezőgépét állítja. Mellette második felesége, Fink Ida, jobbán pedig egy fejkendő paraszttasszony áll. A pillanatfelvétel kevésbé

komponált jellege is bizonyítja, az idős Cholnoky Jenőt is rendkívüli mértékben foglalkoztatta a fényképezés, amikor Magyarországon vidéki tájain járt.

Maradtak fenn a Cholnoky-hagyatékban Veszprémben készült fotók is, amelyek egykor volt régi családtagokat, barátokat, jó hangulatú összejöveteleket mutatnak be. Az ezeken látható veszprémi házak, épületek nagyrészt még ma is állnak átalakítva, felújítva. A 19. századi falak szabálytalan, egyenetlen felületeit mára már kisimította az egyenvalokolat száraz racionalitása. Egy veszprémi polgárcsalád mindennapjai tűnnek fel ezeken a képeken, a fővárosban szerencsét próbáló író-újságíró-irodalmár testvérek, valamint barátaik, támogatóik, egy város jellegzetes arcai, akik egykor közösen formálták ezt a közösséget is. Az a Veszprém, amelyben a Cholnokyak éltek és alkottak, már nem létezik, s ahogy a múlt nagy része, ez is egy távoli helyé vált, de az biztos, hogy ezek a fotók is hozzásegítik az utókort, hogy az emléküket méltó módon megőrizze.

Tóth Károly

1913, Románia, Erdély, Brassó, Lópiac utca 5.
Fink Henrik és neje mögött leányuk, Ida és Cholnoky Jenő

A Cholnokyak gimnáziuma

A volt Közgáz. A volt Lovassy. A volt piarista. Számátalan név és egy iskolaépület a veszprémi vár keleti ormán, mely épület története a Volkra János Ottó püspök hívására a városba érkező piarista tanítórend érkezésétől ível át több mint két évszázadot napjainkig. Az épület építése a meglévő várfal bontásával vette kezdetét 1773 áprilisában, és egy hónappal később, az alapkövetéltör már készült az új várfal, mely az iskola alépítményeként szolgál ma is. A bejárati kőkapu keretén olvasható az átadás éve: 1778.

Az első építési periódust több jelentősebb bővítés, emeletráépítés és felújítás követte az évek során, s egészen az 1848–49-es szabadságharcig a funkció változatlan maradt, ez volt Veszprém egyházi fenntartásban lévő, országos hírű oktatási és nevelési központja. A szabadságharc során katonákat szállásoltak el az épületben, s a szabadságharc leverését követően a katonai használat 1852-ig állandósult, a megszálló haderő vette birtokba az iskola tantermeit. A visszaköltözést követően a piarista rend 1862–63-ban felújította az épületet, és fokozatosan egyre több helyet és teret vont be a mindennapos használatba, kialakították a rajztermet, szertárakat, tanárakadémiákat hoztak létre az épületben és annak udvarán. 1893-ban került sor a rendház és az iskola épületeinek összenyitására, és ebben az évben kezdődött el a második emelet építése. Az 1902-ben ismét bővülő iskolaépület új díszteremének terveit Schmahl Henrik építész készítette el, aki Veszprémben az Eötvös Károly Megyei Könyvtár épületét tervezte, budapesti munkái közül az Uránia filmszínház és a Belvárosi Takarékpénztár épületei emelkednek ki. 1906-ban, hosszas előkészületek után az iskola kilépett a várból, és a mai Deák Ferenc utcában elkészült a tornacsarnok, melyet a vároldalba épített lépcsővel kötötték össze a majd 50 méterrel magasabban lévő központi épülettel. A két világháború ismét katonai használatba rendelte a házat, de a diákok és tanárok a háborúk lezárását követően mindig vissza tudtak térni a falai közé. 1948-ban az iskolát államosították, és 247 évnyi folyamatos működést követően megszűnt létezni a veszprémi piarista gimnázium.

Az iskola falai között olyan tudósok, írók, költők, közéleti személyiségek nevelkedtek és tanultak, mint Cholnoky Jenő földrajztudós, Cholnoky László és Cholnoky Viktor írók, Csikász Imre szobrászművész, Vas Gereben regényíró, Óvári Ferenc ügyvéd és politikus. Az 1948/49-es tanévet Veszprémi Állami Gimnáziumként kezdte az iskola, majd 1950-től Lovassy László nevet viselve még a Vár utcai épület falai között folyt az oktatás egészen 1968-ig. Ebben az évben a Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola vette át a gimnázium helyét, és egészen 2008 nyaráig működött itt. Az épület több mint egy évtizede üresen áll, és keresi helyét és szerepét városunk életében.

Lamos Péter

„Mit ér a hegy, ha nem tükröződik vissza a csendes jó tükrében, s mit ér a kilátás, ha annak határát nem növeli óriássá ... a mindig változó Balaton!” – ez a Cholnoky Jenő-idézet olvasható azon az emléktáblán, amit a balatonfüredi panteon falán 1988-ban avatták fel „a Balaton-kutatás kimagasló egyénisége” tiszteletére. A földrajztudós Füredhez kötődő emlékei azonban meglehetősen vegyesek.

Életem legnagyobb tragédiája

Cholnokynak és első feleségének, Barrois Petronellának három gyermeke született: Béla, a botanika későbbi híres tudósa, Tibor, a Kossuth-díjjal is kitüntetett műegyetemi tanár, és Ilona. A történetírás szerint az első feleség hosszú betegség után, 1917 márciusában hunyt el, az ekkor 47 éves Cholnoky pedig még ebben az évben, szeptember 11-én feleségül vette az akkor 28 esztendő, brassói szász származású Fink Ida Johanna Elise-t. Cholnoky már régebb óta jól ismerte, és állítólag az egész családjára nagyon szerette Idát. Ezt bizonyítja egy 1913-ban Brassóban készült fotó is, amelyen Cholnoky Ida szülei – Fink Henrik és Servatius Ida – társaságában mintha átkarolná a fiatal lányt. Ida haláláig hűséges társa volt Cholnokynak.

A tudós hetvenéves volt, amikor 1940-ben nyugállományba vonult, ám csak a katedrától vonult vissza, az írástól nem. Kitartóan dolgozott az élete fő művének tekintett *Emberföldrajz*on. A második világháború végének szörnyűségeit Balatonfüreden vészelte át. A Veszprémbe megjelenő *Vár Ucca Tizen-*

hét című „negyedévkönyv” 1998. évi 2. számában napvilágot látott önéletrajzból tudjuk, hogy a második világháború végén megrendítő családi tragédia érte a városban. 1945. március 25-én, virágvasárnap szovjet katonai alakulatok érkeztek Balatonfüredre, ahol a család tartózkodott. A házba özönlő – egyesek szerint „felszabadító” – szovjet katonák Cholnoky Jenőt és anyósát az egyik szobába zárták, míg feleségét egy másik helyiségbe vitték. A többek által rajta itt elkövetett erőszak és az ekkor szerzett gonorrhoea, a vérmérgezésről fellépő tüdőgyulladás egy hónappal később, április 25-én a füredi szanatóriumban kioltotta az életét. Ida az arácsi II. sz. katolikus (jelenleg: Passuth László) temetőben nyugszik.

Cholnoky önéletrajzának XXI. fejezetét – ahol mindezt leírta – az *Életem legnagyobb tragédiája* címmel látta el. A *Honismeret* című folyóirat 2010-ben megjelent 38. évfolyamának 4. számában dr. Polgárdy Géza írása szerint „a tudós ezek után egy testileg-lelkileg megtört, beteg öregember volt. Sem az említett *Emberföldrajz* című könyve, sem további elkészült munkái nem akadtak kiadóra. Mindez így együtt teljes letargiába süllyesztette. Környezete unszolására 1946 júliusában még házasságot kötött volt egyetemi munkatársával, Vadas Jolánnal, aki élete utolsó pillanatáig ápolta és gondozta az önmagával is meghasonlott öreg tudóst. Rákbetegsége végül 1950 nyarán szőlította el a földi létezésből. Sirja a fővárosban, a Nemzeti Panteonnak nevezett Kerepesi úti temetőben található.”

Emlékét Füreden a már említett panteoni márványtáblán kívül a húsz évvel később, 2008-ban a Nők a Balatonért Egyesület (NaBE) arácsi csoportja által kezdeményezett, Cholnoky születésnapján felavatott emlékoszlop is őrzi. A vörös permi homokkőből készült oszlop a Koloska-völgy bejáratánál szintén ekkor átadott, Cholnokyról elnevezett pihenőparkban lelt otthonra, a Koloska és a Béke utcák találkozásánál. Az emlékoszlopon 2011-ben helyezték el Balás Eszter domborművét és reliefjét.

Mórocz Anikó

Egyes források közléséért köszönet Tóth-Bencze Tamásnak, a Balatonfüredi Városi Helytörténeti Gyűjtemény munkatársának.

1900, Budapest, VII. kerület, Garay utca 23. Balról Cholnoky Jenő, Cholnoky Ferenc, Zelovich Kornél a fiával, és Cholnoky László

A műkedvelő festő

Cholnoky Jenő (1870–1950) életművéhez közelítve mai szemmel azonnal az egykori uomo universale csodálatra méltó személyisége ragad meg bennünket: szenvedélyes, kiapadhatatlan érdeklődése, nyitottsága, amely nem ismert sem földrajzi, sem tudományterületi határokat. Jóllehet szakmai elköteleződése elsősorban természettudományos, földrajzi orientáltságú volt, átfogó kutatói tevékenysége magában foglalta ennek a diszciplínának mára már különvált ágazatait és határterületeit, valamint ezen túllépve kiterjedt a kultúrtörténet számos területére. Közéleti, pedagógiai munkássága, előadói készsége, lebilincselő stílusa csak erősíti ezt az imázst. Látásmódját az a humanista szemlélet vezette, amely az embertől indul ki és hozzá tér vissza.

A Laczkó Dezső Múzeum Cholnoky Jenőnek egyetlen olajképét őrzi, amely a „Feri bácsi portája” címet viseli. A 39,5x49,2 cm nagyságú, 1927-ben készült olajfestmény egy tornácos kúria képét tárja elénk udvara felé megnyitott árkaodos oldalfolyosójával és az előtte elterülő félszínű kert látványával. A főhővér falú házat kívülről látjuk, de ez alapján is tisztessé családi otthon képzelhetünk el benne. A gondosan vezetett lugas követi a folyosó félköríves árkaadait, a középsőben, velünk szemben nyílik a bejárata. A hozzá vezető lépcső és a két oldalán szimmetrikusan elhelyezett cserepes virágok hangsúlyozzák tengelyét. A jobbról érkező, szőlőlugast súroló fény a fák lombjában átszűrődve vet árnyékot az udvar közepére. Cholnoky műkedvelő művész, de festői tudása hiátlan.

A ház külső leíró ábrázolása hitelesen illeszkedik a korabeli festészetbe. A nagy-

bányai hagyományokat követő, természetes fényhatásokat érvényesítő szemlélet a korszak egyik meghatározó festészeti törekvése. Cholnoky képén ezt leginkább magának a kertnek az ábrázolásában lehet megragadni. Ember nélkül látjuk, hogy semmi ne vonja el figyelmünket róla, csupán a kint felejtett kerti szék segít oda-képzelné a lakók jelentését a hús lombok alá. Itt a kert ugyanolyan hangsúlyos, ha nem hangsúlyosabb, mint maga az épület – ez a kép valódi, címben is megadott témája. Hozzá képest a ház háttérben marad, mint jellegzetes kulissza. A gondozott, idilli környezet, a gondosan gömb formára nyírt bokorral, árnyékot nyújtó fákkal egy bensőséges, meghitt világ megjelenítője. A színkezelés, a meleg árnyalatú, aranylombok a nyári napsütésben hozzájárulnak ennek a barátságos, jellegzetes élettérnek a megidézéséhez, amelyen keresztül a festő egyben a ház gazdáját is jellemzi.

Tudjuk, hogy nemcsak Cholnoky Jenő, hanem a családja is több generáción keresztül szorosan kapcsolódott Veszprém városához. A címben szereplő „Feri bácsi” ifj. Csolnoky Ferenc (1853–1941) orvossal, Cholnoky Jenő nagybátyjával azonos, akihez rendszeresen visszajárt akkor is, amikor már elkerült Veszprémből. A nagybácsi Hornig püspök orvosa, a kórház főorvosa, majd igazgatója volt, egészségügyi karrierjét egészen a királyi tanácsosi címig vitte. Cholnoky Jenő emlékei között többször felbukkan a szeretett rokon, beszámol a nála töltött vidám családi összejövetelekről, amelyek helyszíne a festményen megörökített ház és minden bizonnyal annak hangulatos kertje volt. A képen tehát egy számára jól ismert, kedves helyet festett meg.

Márkusné Vörös Hajnalkának a *Veszprémi Kaleidoszkóp* Jeruzsálemhegyet bemutató kötetéből tudjuk, hogy „Feri

bácsi portája” a Toborzó utca 11–13. számú, 19. század legelején épült késő barokk épületnek felel meg, amely a mai napig áll. Az orvos 1890-ben költözött ide, itt alakította ki rendelőjét is. Tevékenységének tábla állít emléket a Hotel Historia & Historante falán, amely jelenleg helyet kapott benne.

Tevész Mária

Irodalom:

Géczi János (szerk.): *Cholnoky Jenő (1890–1950), Vár Ucca Tizenhét*, 1998/2. Veszprémi Nyomda Rt. Kaposcs
Márkusné Vörös Hajnalka: *Jeruzsálemhegy, Veszprémi Kaleidoszkóp IV*, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára és a Veszprémi Jeruzsálemhegyi Baráti Kör, 2018. 130–135. old.
Rybár Olivér–Kovács Győző Gyula: *Dr. Csolnoky Ferenc orvos, Cholnoky Jenő számára írt veszprémi vonatkozású feljegyzései, Veszprémi Szemle*, 2019/52–55. (21. évf. 1–4.), 3–48. old.

Hajnóczy Péter és Cholnoky Jenő kapcsolati hálója az a téma, melyről írni vállalkoztam. Hajnóczyval évtizedek óta foglalkozom. Cholnoky Jenőt alig ismerem, de csodálom, s most, hogy nekiláttam a valamivel mélyebb tájékozódásnak, szívesebben folytatnám vele, mint hogy parányi Hajnóczy-szövegrészekből szűrjek le, az esszéíró gimnasztikai gyakorlataival tán nem érdektelen, de mindenképp hipotetikus gondolatmeneteket.

Kőböröcz, meza, La Despedida

Cholnoky Jenő és Hajnóczy Péter találkozása a Szivárvány moziban (vagy a Nílus mentén)

Úgy vélem, Hajnóczy Péter is azért fordult geológiai példáihoz, mert lenyűgözte Cholnoky Jenő életműve, munkássága, utazásai, felfedezései, világtudása. Én magam ugyancsak ezt érzem a közepe, egyben messze legtovább élt Cholnoky-sarj iránt: ilyen el-képesztően tág életművet, ennyi kalandos utat, felfedezést, ilyen sokoldalúságot, ily mérvű termékenységet, jól megérdemelt sikert láttam-e másutt valaha?! Róla, tőle vételezve szeretnék inkább írni, mint a *Jézus menyasszonya* betétfotóiról... De nem engedhetem el Hajnóczy szellemkezét, s bár családiról erős közöm van a geológiához, Hajnóczy tükröztetésében nézném mégis ama keveset, de annál magvasabbat, mely Jenőből az ő szövegeibe átszűrődik.

A *Jézus menyasszonya* című Hajnóczy-kisregény (1981) realista és szürrealista alig jellemezhető módon egybeoltsa szövegeinek 3. oldalán hirtelen, abszolút oda nem illő módon a Líbiai-sivatag, illetve a Nubiai homokkő-fennsík szakszerű, bár nem mai helyesírású leírása mered ránk, csupa kapitálisban, vastagon szedve. Majd leugrik a lapról!

Eddig a pesti Szivárvány moziban időztünk a hőssel, aki az elbeszélés 3. sorában megfogja a mellette ülő nő kezét, az 5. sorban pedig már szorongatja, sőt masszírozza az érzéketlennek tűnő végtagot. A nő semmilyen módon nem jelez vissza. „Lehet, hogy fakeze van?”, vagy „Elmebeteg?”, illetve: „Csak nem süketnéma?” A filmnek, mely az ismeretlen fiatalasszonyt annyira leköti, sem a címét, sem a témáját nem tudjuk meg. A fiú kiléte s a nő státusza, ottlétének oka (időkitöltés? unalom? érdeklődés? várakozás? kalandkeresés?) sem tisztázott, de mindez hagyján a hamarosan következő baljós tisztázatlanságokhoz képest. „Itt” senkinek sincs múltja, csak jelene van: ülnek a moziban, mert egymás mellé szolt a jegyük. „Itt” minden véletlen. Halálos véletlen. Jövőjükből sem sok van hátra, ám ezt ők még nem tudják. Egyelőre: mi sem. Ha e ponttól magunknak, olvasóknak kellene folytatni a történetet, aligha lennének képesek eltalálni a szerzői irányt. Befogadói kérdéseinkre nincsen válasz; a fiú töprengései éppoly abszurdak, mint a nő reakciójának hiánya. Szürrealistának mondhatnánk a szöveget, ha nem volna olyan józan, szikár és egyben tartott. Többször idéztem már írásaimban Thomka Beáta egyik gondolatörát; ezt teszem ismét – mint intenció, ide is illik. Felszólításnak tekintem a magam számára, hogy az eddigieknél sokkal alaposabban, egy magam létrehozta fogalmi háló segítségével lássak hozzá a Hajnóczy-szövegek mélyszerkezetének kibontásához (nem most; egy másik, jóval hosszabb tanulmányban).

A szövegbelső világban időközben hamarosan véget ér a „nagyfilm”, odakint puskalövések dörrennek: néhány néző, aki az ajtó közelében, illetve a becsapódó golyók közelében ült, felütötte a fejét.

„Itt”, mondom, bármi megtörténhet. Ennek a szövegnek a világában, mely máris magába fogadta olvasóját.

De az óriás KŐBÖRCZRől és a típusos javdangról szándékoztunk értekezni. Témánk Hajnóczy Péter és Cholnoky Jenő (vélt vagy valós; egyszerű vagy gyakoribb) kapcsolata.

A fiú, miközben szomszédnője kezét masszírozza, korántsem figyel a filmre. Legutóbbi álmára gondol. Földrajzórán vagyunk, ahol a tanárnő Cholnoky Jenő *Afrika* című könyvéből vetít képet a falra, s neki mint diáknak e képeket (földtani formációkat) kellene felismernie, de a rettegéstől az álmodó meg sem tud szólni. Holott osztálytársa súg neki, kezében a pad alatt Cholnoky

Jenő felütött könyve. (Valóban ebből tanultak volna? Egyenesen Cholnoky *Afrikájából*? Micsoda királyi iskola lehetett ez! Álomiskola!)

„A LÍBIAI SIVATAG SZÉLÉN A LEPUSZTULÓ NUBIAI HOMOKKŐ-FENNCSÍK VÍZSZINTES RÉTEGEI KIBUKKANNAK A FUTÓHOMOK ÉS TÖRMELÉK ALÓL. (József kir. herceg Ő Fensége felvétele.)”

Ez volt a helyes válasz. Aztán a második kép: „ÓRIÁSI KŐBÖRCZ, VAGY MEZA A NÍLUS MENTÉN, VÍZSZINTES HOMOKKŐRÉTEGEKBŐL. (József kir. herceg Ő Fensége felvétele.)”

Majd a harmadik: „PUHA MÉSZKŐRÉTEG UTOLSÓ MARADVÁNYAI FARAKRAN OÁZIS KÖZELÉBEN. A képződmények típusos javdangok, pompásan mutatják a szél és homok pusztító hatását. (W. J. Havding King fényk. Geor. Journ. XLII. k. 456.1.)”

Három képet vetít a tanárnő a falra, három kép leírását hallgatjuk végig. Az olvasó figyelmének menete ugyanaz, mint a *parancs* című kollázs földrajzi/botanikai leírásainál, csak a folyamat rövidül a szakleírás terjedelmének megfelelően. Az arány itt nem tolódik el a vendégszöveg javára, így a) vagy felismerem, hogy ez szakszöveg, képaláírás egy könyvből rövidítésekkel, adatokkal, és úgy találok, hogy átugorhatom; b) vagy az elolvasást választom s általa a reményt, hogy a beidézett zárványnak van köze a főszöveghez. Néhány szokatlan idegen szó és egy régies szakszó megindítják képzeletemet. Úgy találok, a fotóknak van vonatkozása a szöveghez. Az ismeretlen nő kezének gépies simogatója; a „Lehet, hogy fakeze van?” dilemma; a halottság, élettelen objektumszerűség⁴ s az ebből adódó szorongás rímelni látszik a lepusztuló sivatagos fennsík, a kibukkanó ósrégi kőmaradványok szerves élet nélküli rajzolataira (Nemes Magy. Ágnes „ásványi” képei jutnak eszünkbe, olykor Tandori is, mögötte néhány Rilke-sor). Az élet száműzetik e világból.⁵ A tudatalatti imágóiként e halálos földrajzot vetíti a tanárnő az álombéli osztály falára. Ez nyomatosítódik a későbbi preparátumleírásokban, melyek véglegestik az abszurdot a kisregény világában.

Minden szerves életet nélkülöző, komor sivatag, ismeretlen szójelentésű, borzongató geológiai formációk hozzák a fotókra ugyanazt a halált, amit a nő fakezú tetem- és preparátumlelete a főtörténetbe, s melyet majd az „Egy ember preparálása” melléklet részletez: „(...) a sivatag üressége az emberen túli »anyagok« győzelmet jelenti be az átélhető valóság fölött”. Az emlékezés ideje a felejtés tervére alakul: a fiú megszűnteti múltbéli kötődéseit; jövője a vágyott embervadász szerep.

Az egymásba kapcsolódó képek negyedikje már nem a bényító földrajzóra, helyette az álmok logikán túli logikája szerinti magától értetődéssel: a fiú otthona, a szoba rózsás mintájú, kopott függönye (az interjúkötet⁷ első fotóján – készítette: Helle Mária – talán ezt látni a háttérben). Ez a pszichoanalitikus elemzésért kiáltó álom az anyához kapcsolódik, s átvezet a kisregény súlyosan pervertált Szűzanya-képeire.

A tanárnő tehát Cholnoky Jenő *Afrika* című könyvéből vetít. A képek könyvbéli kommentárjaiban hangzanak fel a „kőböröcz” vagy „meza” és a „típusos javdang” kifejezések⁸. Nem kell töprengem szövegben létük miértjén: szakszavak, s háttérük szakszöveg lévén, ott is van a helyük. Annál inkább akad gondolkodnivaló a szövegben egésze jelenlétének miértjén (másról

is eszébe juthatna az álmodónak/álomidézőnek a kopott otthoni függöny!). Hajnóczyt komolyan foglalkoztatták a Cholnoky testvérek, s bár bevallottan is László állt hozzá legközelebb¹⁰, bizonyára igyekezett minden elérhető elolvasni mindhármójuktól, Viktortól és Jenőtől is. (Hajnóczy távolról sem csak szépirodalmat olvasott¹¹. Mindennapos olvasmánya például a büntető törvénykönyv, Zsám-béki utcai szobájában atlaszokat, útikönyveket mutatnak a fotók, de látunk matematikai játékokat, jogairodalmat, nyelvkönyveket, történelmi tanulmányokat, filozófiát is. Forgatta a szótárakat, lexikonokat, ismeretterjesztő szakkönyveket, a *Delta* tudományos magazint. Kölcsonkőnyvtár(ak)ba iratkozott, s ami a kezébe került és megragadta figyelmét, elolvasta, akár többször is.¹²)

A geológiai adatok Hajnóczynál olyan szakszerűséggel vannak megadva, hogy percnyi kétségünk sem lehet: szerzőnknek forgatnia kellett ezt a vaskos kötetet. Talán neki magának, vagy korábbról: nevelőapjának megvolt odahaza. (Az apa például Aquinói Szent Tamás munkáját olvassa a *Temetés* című novellában, miközben késlekedő fiát várja haza.) Esetleg kikölcsonózte? Melyik kölcsonkőnyvtárba járhatott Hajnóczy? Mindig hétfőn ment könyvtárba – naptári jegyzetei mutatják a hozott-vitt könyveket¹³. Esetleg Szörényi professzor úr kölcsonzött neki, mint más alkalommal az *Epiktétoszt*¹⁴? Még furcsább azonban, hogy most, bepillantván az *Afrikába*, s meglelvén benne (viszonylag könnyen) a kérdéses fotókat – a címalírások nem egészen stimmelnek. A fénykép készítőjének neve igen, de maga a mondat nem teljesen ugyanaz. Fejből jegyezte volna le szerzőnk? Emlékeztből? Betanulta valaha (mint a vérrel írás parancsát halljuk tőle, Nietzsche nyomán¹⁵?), s aztán megfakultak memóriájában bizonyos szöszerezetek? Sosem tudhatjuk meg. De hátha mégis, és jómagam azt hiszem, e kérdésnek is jelentősége, felderítésének pedig következményei és következései vannak.

De térjünk vissza a moziba! Térjünk vissza az álomba; az álomra való visszaemlékezéshez! Álomfelidézéshez. Egy létezett vagy egy nem létezett álom hoz elénk egy létezett vagy egy nem létezett mozbeli helyzetet, mely a sok kérdőjel és negálás mögött a mélyben erős valóságmaggal rendelkezik: az utolsó képen abban a lakásban vagyunk, ahol – nem a „fiú”, hanem – a szerző felnőtt.

Az utolsó képet vetítették a falra. Kopottas, rózsás mintájú kelmét látott, amely széles ráncokat vetve a parkettig ért. Ez a mi függönyünk, gondolta...

A függöny ugyanaz, szakasztott az a szín, a minta, az anya örökké behúzva tartotta, nappal is. Az anya lusta és hipochonder, mindegyre panaszkodik, sajnáلتatja magát, és szeret lepihenni minden étkezés után. A fiú tudja, hogy a tanárnő áramot vezetett a függönybe – akár a lágerokban... Hogyan is? Villanyáramra kötött függöny a lágerben? Hajnóczy gyakran türelmetlen („hadar?”); asszociációit nem dolgozza ki, csupán csonkjait vonja egy mondatba; ez a „technika” különösen izgalmassá képes szövegeit tenni a legújabb kori olvasók számára.

Hajnóczynak nem lehettek túl jó élményei az iskoláról. A hatalomról sem. A templomról sem¹⁶. (Közben az is lehetséges, hogy nem a tanárnővel van a baj, hanem különös projekció által a mos-tohaanyához fűző, súlyosan megterhelt érzések keresnek itt utat.)

De a földrajzot mindig szerette szerzőnk. Valószínűleg a növénytant is, ha hihetünk *A parancs* szakleírásainak. (*Dimorphotheca* – *Viharvirág*; még mindig adós vagyok egy esszével e mesebeli nevű virágról.) És a Cholnoky fivérek is komolyan foglalkoztatták; mind a három, más és másért: Viktor, Jenő és László, kit, úgy gondolom, sors- és vértestvérének tartott. Utazni viszont Hajnóczynak csak egyszer adódott módja, kilenc napra, Angliába. De talán nem is akart ő igazán utazni! (Ahogy, mint Dobai Péter meséli, az Old Firenzenben sem vett részt a társaséletben. Ki sem mozdult a szobájából „Kavics” [sic!]¹⁷ nevű új szerelmével; a kavics az életmű visszatérő motívuma! Dobai beszélt arról is, hogy ha Hajnóczy hajós lett volna, hát olyanképp, mint Baudelaire: nem hagyta volna el a kabint a kikötőkben sem. Lent ült volna kabinja félhomályában, és írt volna.) Talán épp eme kőbörccök és javdangok (bármit jelentsen is e felejt-hetetlen hangzású szó) világából bontotta volna elő látomását, vagy a perzsa város kőházairól. Jenő roppant tudását, kutatói pontosságát, életútja fegyelmét, kalandosságát tisztelhetta, egy tudós ember nem csupán a dolgozósobára érvényes bátorságát irigyelhette s vágyhatta valamiképp, holott ő maga efféle utakra, úgy tűnik, képtelen lett volna.

De itt van Jenő nyomában a két másik nagy hírű, rendkívüli (és speciális) tehetségű, sorsú másik testvér: Viktor és László. S mivel Lászlóról tudjuk, miként, milyen önkénnyel és tudatosan, bátyja életművét sajátjának tekintve sáfárkodott annak a többszöri közléské miatt amúgy is változatokban létező írásaival, s Lászlóra magára is jellemző volt a korábbi saját munkák variált, betétes, módosított stb. újraközlése – így a Cholnokyak létrehozta szöveguniverzum olykor átláthatatlannak tűnik, s ezt, valószínűleg, a megszállott olvasó, Hajnóczy is tudhatta, észrevehette. Így mikor a László szövegei vállalt hatását prezentálja írásai bizonyos finom, alig észrevehető pontjain, minden bizonnyal – áttétellel – Viktor szellemkeze is megjelenik az évtizedekkel később élő, elszántan kísérletező, maga útját járó utód tollán. Kicsinyítő és nagyító, domború és homorú belső tükrök szobáiba tévedhet az olvasó ekkor Hajnóczy lapjain. Olvasd a Cholnokyakat, hogy felismerd őket Hajnóczyban is! Olvasd Hajnóczyt, hogy lásd bennük a Cholnokyakat! S végül: olvasd a Cholnoky fivéreket, hogy érzékdeld bennük Hajnóczy szellemkezét. A század eleji szövegek „idegessége” (Dányi Ágnes) nemegyszer átizzítja Hajnóczy lapjait is... Lám, a Borges-mondat igazát: milyen fontos az a hatás, melyet a nagy művek elődeikre tesznek!

Búcsúzzunk Hajnóczytól (akiről jóval többet beszélünk, mint Cholnoky Jenőről)!

De búcsúzzunk méltóképpen, s egy vallomással Cholnoky Jenőtől is!

Különösen a tudós kínai útja ragadott meg, afrikai útjáról lényegében nem is tudok semmit, sőt, az általam most elért életrajzkod nem is tüntetik fel afrikai útját (míg a kínai, mandzsúriai, észak-amerikai stb. utakról hosszan olvashatok). Minden bizonnyal most már kötelességem lesz a kétkötetes sötétbíbor-barna *Afrikát* elolvasni! Legjobban mégis az 1896-os kínai útja érdekelne, ahová 26 éves legénykeként egymaga ment. Lóczy Lajos – akkor már világhírű Ázsia-kutató, néki tanítómestere és pártfogója – küldte. A feladat, amit Lóczytól kapott, az volt, hogy tanulmányozza a kínai alföldi terület nagy folyóinak deltavidékét, és derítse fel a Jangce és a Sárga folyó mederváltozásainak okait és körülményeit. Továbbá – s éppen ez az, ami legjobban megragadott e régmúlt kalandos útban –, ki kellett derítenie, hogy létezett-e a Jangcének a két torkolati ága mellett még egy harmadik, mivel régi kínai krónikák említik ezt a folyóádat is. És az ifjú Cholnoky úgy tért meg Kínából, hogy helyszíni vizsgálódások révén rájött, igazat beszélnek a krónikák: ez a harmadik ág („kiang”/folyó) Kan-fu kikötőjénél lehetett. Úgy vélem, ha Hajnóczy ennek az információnak a birtokában lett volna, meglehet, nem a kőbörccökről és javdangokról választ idézetest...

Mekkorát tévedek töprengéseimben! Azt olvasom, hogy Cholnoky Jenő számtalan kutatási területe közül a felszínalak-tant (geomorfológia) kedvelte legjobban. Hajnóczy ezt vagy tudta, vagy nem, mindenesetre őt ugyancsak ez ragadta meg, be is idézte kései, sötét és nagyszerű kisregénye lapjaira. Biztosan Malcolm Lowry *La Despedidáját*¹⁸ is ezért szerette annyira...

Appendix

Cholnoky Jenő nagy munkájának *Jézus menyasszonyába* applikált fotóalírásai s a felettük való töprengés – érdemben talán először – olvastatja velem végig *A parancs* Dél-Amerika-betétjét¹⁹. Nézeti meg a partvidék tagolódását, a rideg óriáshegyeket, a hosszú éveken át minden csapadékot nélkülöző Atacama-sivatagot, s benne a (végtelenül költőinek tűnő) kődoázisokat, a kődből élő kaktuszokat, sőt, délebbre egész erdőségeket. A földrajzi szakleírás most először válik valós földrajzzá, s vele együtt: festménnyé, mádráltaa természetfotóvá, költészetté. Ennél már csak a *Viharvirág* lehet szebb!

Nem lehetetlen, hogy Cholnokyt végigolvasva, e titokzatos, *A parancs* szövegében egyes-egyedül szakleírása nélkül, álomszerű felidézésben szereplő csodavirág azonosítását is meglelem, ilyenformán választ kapva szövegkapcsolati rendszerére is.

Cserjés Katalin

Jegyzetek:

- ^[1] „Predrag Palavestra Ivo Andrić elbeszéléseit kutatva egy szöveg alatti szemantikai réteg jelenlétére figyelt föl, mely mintha abban a köztes zónában rejtőzne, mely az epikai és lírai formák között húzódik. Andrić metarealizmusáról értekezve szükségesnek látta olyan új fogalmak bevezetését, melyek eltávolodva a klasszikus elbeszélés- vagy novellafogalmaktól,

árnyaltabban tükrözik az eleinte nehezen észlelhető, ám annál lényegesebb változásokat, melyek egy látszólag hagyományos (realista) elbeszélő gyakorlaton belül kibontakoznak. (...) A fenti árnyalt észrevételek nélkül aligha észlelhetétnk, milyen jelentős elmozdulások játszódhatnak le az olyan epikai szerkezetek mélyrétegeiben, melyek felszine semmiféle változást nem tükröz.” Thomka Beáta: *Prózaelméleti dilemmák*. In uó. *Áttetsző könyvtár*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1993, 163.

- Megkerestem és letöltöttem ezt a monstrumot, a maga tekintélyes, komoly borítójával: sötétbordó alapon arany betűk. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtárának emblémája rajta, 115 képmellékletet és 20 térképet tartalmaz az első kötet. A Hajnóczy leírt képek ebben vannak. Hirtelen mi is vágyat érzünk a könyv nyújtotta ismeretek birtokbavételére. E könyv külleme tiszteletet parancsol. Adevátának érzem mint olvasó mindazzal, amit gyors kutatásaim alapján szerzőjéről megtudtam.
- 2018 őszén a Hajnóczy Péter Hagyatékgondozó Műhely konferenciát rendelt Szegeden egy hagyatéki szöveg köré. A *bajnok* egyik belső drámajátékában ugyancsak rémitő szerephez jut egy tanárnő. Ott a *Toldi estéjének* strófáit kellene hibátlanul felmondani a riadt tanulónak.
- Erdődy Edit figyelmeztet az emberi test tárgygyá – bár értékes tárgygyá – válására (ld: Csilla keze és az emberi test preparálására vonatkozó részek, a trófealét a *Jézus menyasszonyában*). In uó: *Kipreparálva*, In: *Mozgó Világ*, 1980/11. 105–107. 107. „Az »Egy ember preparálása« címet viselő második függelék a *Jézus menyasszonya* antitextusa: az emberen túli beteljesedés, a születés és fogantatás misztériumának perverz átírása az új »élet«: a preparátum előállításá érdekében.” In: Németh Marcell: *Hajnóczy Péter. Tegnap és Ma* sorozat, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1999, 157.
- „A fiú álma ugyanazt a szorongását vetíti vissza, mint amit a nő némasága takar: az álom és az álomban megidézett sivatag üressége (...) A földézett álom az erodált közetekkel egy emberen túli, az embertől elszakadó kísérteties fantázia terméke, amely az álom földidézésében a visszaemlékezés, a múlt sivatagos ürességét: lemervedettségét jelenti be. Az emlékezés idejének a felejtés terévé alakulását.” In: Németh Marcell: *Hajnóczy Péter*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1999, 146.
- Németh M. i. m. 146.
- Szerdahelyi Zoltán: *Beszélgetések Hajnóczy Péterről*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1995
- Még kíváncsibb lettem a képeket tartalmazó kötetre, további keresések: Cholnoky Jenő: *Afrika. A Föld és élete. Világrészek, országok, emberek*. Franklin Társulat Kiadása, Bp. 1936. Cholnoky Jenőről (1870–1950). Földrajztudós volt, egyetemi tanár. Tanulmányutakon járt Kínában és Mandzsúriában. Kutatásai a hidrogeográfia, a geomorfológia, klimatológia és a leíró földrajz tárgykörében mondhatók jelentősnek. Népszerű művei: *A sárkányok országából*, 1902; *A Világegyetem és a Föld múltja, jelene és felfedezésének története*, 1907–1908; *A Föld titkai*, 6 kötet, 1926–1930)
- Kőbörc(z): monadnock (*kőbörc*): aprózódási vagy mállási folyamatokból (kőfolyás) visszamaradt tönkmaradványhegy. A szél általi eróziós tevékenység során a puhább közetek erodációja után visszamaradt keményebb sziklaformációk. Bizarr alakzatúaktól a gömbös-ingóköves alakulatokig számtalan formáció lehető fel. Méreteik is nagy differenciálódást mutatnak.
- Meza (táblahegy): lapos, nagy kiterjedésű, egy-két kilométértől több ezer kilométeres kerületű, a szél és a víz erodáló tevékenysége által letarolt felszín, tanúhegy. Térítői, szélsőségesen száraz klímán találjuk. A mezeta spanyol szóból: „asztal”. (Egy szentesi földrajztanár szíves utánakeresése. Mintha eszerint a „kőbörzc” és a „meza” nem egészen ugyanaz lenne, ellentétben a Cholnoky-hivatkozással. A javdang-

ról nem is beszélve! Részleteket erre vonatkozóan egyelőre nem letem.) („Lapzártá” után lelem fel a szót Cholnoky Jenő *Afrika*-könyvében, s látom, hogy a Hajnóczy-szövegbe hibásan került: jardang! S nemcsak ez: összehasonlítva a Cholnoky-könyvek képalírásaival, több érdekes elírást is találok, ld. Hajnóczynál: kőbörzc; Cholnokynál *Farafrah* oázis *Farakran* helyett stb.)

- „(...) a példa s az önigazolás végett felemlítve néhány nevet: Vörösmarty, Ady, Krúdy, a morfinista Csáth Géza és a legkedvesebb magyar írója: Cholnoky László.” (Hajnóczy Péter: *A fűtő, M, A halál kilovagolt Perzsiából, Jézus menyasszonya, Hátrahagyott írások*. Összeáll. Mátis Livia. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1982, 357; az idézetek a továbbiakban is e kötetből válogatottak.)
- Sükösd Mihály írja: „Utolsó éveiben főként lexikonokat, földrajzi, növénytani, állattani kézikönyveket olvasott (...)” In uó: *Hajnóczy Péter második élete*, 114. *Mozgó Világ*, 1995/9. 112–116.
- Az adatok egy része Tódor Jánostól, az *Árgus* című lap főszerkesztőjétől való, személyes közlés. Később a Reményi József Tamással és Dobai Péterrel folytatott beszélgetések fentieket megerősítik, árnyalják.
- A naptárakról, jegyzetfüzetekről jut eszembe: amikor munkacsoportom megkapta Reményi József Tamástól a kilencdoboznyi Hajnóczy-hagyatékot, első alkalommal kollégáimnak mutattam be az anyagot. Ott volt Ilia tanár úr is: Ő nyúlt bele az egyik felnyitott dobozba először. Találomra éppen egy jegyzettömböt emelt ki, s felcsapta, ugyancsak találomra. Hangosan olvasta az oldalon magányosan, de annál nagyobb, nyomtatott betűkkel hívó feliratot: *REND! Rendet kell csinálni!* Tanár úr azt mondta, már ezért az elsőre feltalált magányos parancsért, önmegszólításért érdemes volt lehozni s munkába venni a hagyatékot.
- A kis Epiktétosz-kötetet a hagyatéki 1. dobozában megtaláltam. Néhány évvel később, egészen kevés töprengés után mellékeltem a Szörényi tanár úrnak szánt születésnap ajándékhöz: kerüljön vissza végre jogos tulajdonosához, hagyatéki szentség ide vagy oda... A kötet gazdacserélésének emlékét tanár úr egy konferenciánkon is felidézte: „*Minden írás közül azt szeretem csupán, amit valaki vérevel írt meg. Írj vére! és megtanulod, hogy a vér lélek. (...)” Im-igyen szóla Zarathustra*, 50. A szövegrész Zarathusta beszédei közül származik, *Az írásról és olvasásról* szóló passzus (előtte *A halovány gonosztévőről* beszél a próféta, utána *A halál prédikátorairól*). Nietzsche gondolataiból, dionüoszosi elemként, az eksztatikus életigenlés néz szembe az olvasóval. Gyűlölet és szenvedély csap ki soraiból, mikor potenciális, de nem ideális olvasóiról ír.
- Lásd például *A híd* című felejthetetlen írását!
- A kavics mint szubtextus a legkülönbözőbb formákban és pontokon tér vissza Hajnóczy életművében, lásd például egyik repetitív hosszúszóvegét is (*A kavics*). Talán éppen e valaha volt kedves becenevéről megjegyezve?
- La Despedida* – A széthullás; in: Malcolm Lowry: *Vulkán alatt*. Egy fölnagyított fénykép egy nyomda kirakatában Quauhahuacban; jégbordta, széthulló vándorkövet ábrázol a Sierra Madréből, sziklát, amelyet megrepszett az erdőtűz. E szikla a *Vulkán alatt*ban olyan éppen, mint a Konzul, a regény főszereplője – Lowry alteregója. Talán Hajnóczy is a sajátjának érezte.
- Innen való volna a kolláoszt indító hosszú idézet? Cholnoky Jenő: *A Föld és Népei sorozat*. Franklin-társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1917. 573. oldaltól: Dél-Amerika áttekintése; felépítésének áttekintése; éghajlata; növény- és állatvilága... Cholnoky Teleki Pál geográfus társaságában járta be 1912-ben Észak-Amerikát az Atlanti-óceántól a Csendes-óceán partjáig. Dél-amerikai útról egyelőre nem tudok, a könyv azonban ilyen nagy fejezeteket is tartalmaz.

A hanyatlás rései

Cholnoky Jenő-szövegnyomok Tolnai Ottó írásművészetében

A gyűjtés motívumköre Tolnai Ottó költészetének és prózájának egyik jellemzője. Verseinek lírai éneji is gyakran gyűjtőként beszélnek magukról, ugyancsak jellemző ez prózai szövegeinek elbeszélőire és hőseire.

Szakértőnek mutatkozik a bélyegyűjtés, a festmények és más művészeti tárgyak, meg természetesen a könyvek gyűjtésében, de a bolhapiacok is kedvenc terepe a legkülönfélébb furcsaságakkal. (Novák Anikó Tolnai-kutató *A kollektív poétikája* címmel monográfiát írt a gyűjtés és muzealizálás jelentőségéről Tolnai művészetében.) Sok más mellett ugyanakkor embergyűjtő is Tolnai, művei különleges egyéniségek galériája: az elkötelezett semmittevőkötől a maguk tevékenységi területén kitartóan munkálkodó iparosokon, értelmiségieken, művészeken át a különféle tudományok tántoríthatatlan művelőig. Begyűjtött emberei mellett aztán kitart, újra és újra helyzetbe és szóba hozza őket különböző műfajú írásaiban.

A Tolnai-szövegüniverzum visszatérő alakja Cholnoky Jenő is. A tőle származó idézetek, hivatkozások, akárcsak a zoológus Herman Ottó, a szabadkai történész-levéltáros Magyar László és névrokona, a 19. századi felfedező Magyar László, a vajdasági muzeológus és jó barát Bánszky Mária-Róza és más kutatók idézett, hivatkozott, újrarendelt munkái, anekdotái, tettei Tolnai messze rugaszkodó asszociációinak kipányvázásai lesznek műveiben. Cholnoky Jenő esetében is az egzakt tudományos megállapítások, szakszerű, ugyanakkor érzéletes leírások egy-egy motívumnál lehorgonyozzák a sokféle irányuló figyelmű, a tapasztaltakat, hallottakat, olvasottakat kreatívan kapcsolatba hozó szerző gondolatmeneteit.

A *Világítótorony eladó* című, *Festettvíz-próza* alcímű 2010-es kötetében csupán egyetlen alkalommal és mintegy mellesleg, mégis jelentőségteljesen hozza szóba Cholnokyt, kijelölve helyét világában. A tengert megnevező tengerészmetafora, az alcímbe emelt *festett víz* forrását megjelölve idéz dr. Mauritz Béla *A föld és a tenger* című kötetéből, megemlítve, hogy a könyvet „Braudel, Cholnoky és Cvijic könyvei mellől” emeli le a polcra, a mediterrán civilizáció története és a két földrajztudós munkái mellől. (A Bécsben doktorált Jovan Cvijic szerb geográfus egyébként Cholnoky Jenő kortárs, öt évvel volt idősebb nála, és a Balkán-félsziget földrajzának és a karszt geomorfológiájának kutatásával szerzett magának európai hírnevet.) Ez a nemzetközi tudós társaság Tolnai tengeres polcán találkozik egymással és más, a tengerrekről és kiváltképp az Adriáról író szerzőkkel.

Cholnoky tengerkutásai más műveiben is visszatérnek. A *Balkáni babér* című 2001-es verseskötetében, amely a délszláv térség legutóbbi véres háborúinak borzalmairól kísérli meg – hosszú elnémulás után – a költői beszédet, a tenger vérral átitatott kanavaszként idéződik meg, a borzalmak örök háttéréként, gazdag és változó jelentésekkel. A *költő figyelmének elterelése (kisiklatása)* című vers lírai éneje mintegy azért szólal meg csupán, hogy Cholnoky *A tenger* című könyvének szépségéről – szép kék kötéséről és szép, módszeres leírásairól –, *A tenger lapozgatásáról* („mint ahogyan a tenger / lapozgat sűrű sós vizet homokot”) beszéljen. Voltaképpen az egész vers erről a Cholnoky-kötetről szóló költői beszéd, de a verseskötet problémavilágának megfelelően ez a beszéd folyamatosan eltérül a térség tragikus és irracionális eseményei felé, hogy aztán a vers végén a lírai én megállapítsa: „de hát én nem erről szándékoztam beszélni / hanem szép kék kötésű cholnoky-könyvről / A tengerről / mégis van tengerem lám mégis / a turzások természetrajzáról / arról ahogyan a hullámok kis kavicszemet / csigát ezeregy homokszemet ragadnak magukkal / és felcsúztatják őket a turzás rézsűjén / majd szépen vissza / míg egyszer magasra nem szökik a hullám / (...) / de közben a váratlanul feltűnő / gólyalábon kötögető landes-i pásztorok / elterelték figyelmemet / elég volt egy pillanat hogy a kis tiszt / majd az egész vezérkar a nyakamba ugorjon / (kicsi rakás nagy hullarakássá nő) / egy költő figyelmét különben sem nehéz / elterelni (kisiklatni) / akár a költemények maguk is leírhatók lennének / cholnoky mód-

szerével / mint az állandóan elterelt (kisiklatott) figyelem / megkövült turzásai / szép / igaz olykor bűzös leheletű lagunái lidói.”

Ugyanennek a kötetnek a *Szemelvény a velencei vértanúból* és az *Adriadalom* című hosszúversei is nagyban támaszkodnak Cholnoky tengerkönyvének egzakt, ugyanakkor érzéletes leírásaira (az előbbi még Cholnoky Viktor *A kolera* című írását is felvillantja). Az *Adriadalom* több száz soros poemájában, amelyben az Adria (és mögötte a Balkán) a borzalmak terepe, központi motívumaként egy véres henteskampóval, Cholnoky és a művészetek ellensúlyt képeznek a tartós, örök értékek elkötelezettjeként a forrongó indulatok közegében.

A *Feljegyzések a vég tónusához* című 2007-es prózakötete Danilo Kiš emlékének ajánlott, *A kisgyerek nyelve* című szövegében pedig Veszprém vonatkozásában lép színre Cholnoky Jenő. Tolnai egyik legintenzívebb Veszprém-szövege ez, a városhoz kötődő első tapasztalatait szövi bele a Danilo Kiš elírártó esszébe. A Séd völgyében és az állatkertben tett séta során a szerző az absztrakt képeket festő Böbe majomra emlékezik, és a hidegben mintegy egyetlen rózsaszín kombinéban didergő flamingókat szemléli, majd az őt kísérő veszprémi költőtől hall a Davidikum második világháborús használatáról és arról a veszprémi történetről, hogy ott végezték ki és hantolták el az orosz hadsereggel együtt mozgó, a háborús körülmények között nem gyógykezelt szifilisz katonakurvákat. A hóra kihajtott meztelen lányok víziója egymásba tűnik a didergő flamingók látványával, és egy Danilo Kiš érzékeny prózavilágára emlékeztető történetre áll össze. A Cholnoky Jenő-vonatkozás itt is a borzalmak ellensúlyozása: a tragikus esemény előtörténetében „Az egyik kurva Cholnoky Jenő A sárkányok országából című könyvét olvassa délutánonként a lányoknak (amikor belépünk az ötágas szobába, éppen ezek a szavak hangzanak el): »Észak-Khinában olyan erős még ma is ez a porhullás, hogy a földeket alig kell trágyázni, az áldott por megtermékenyíti azokat. Sőt, elszáll a por még a tengerbe is, a Pe-csi-li öbölben néha a hajókat egészen ellepi. De hát miért viszi a szél a sivatagok porát éppen Khina felé, miért nem északnak vagy nyugatnak?»”

A szálló por és a belőle képződő lősz, Cholnoky Jenő sokoldalú geográfiai érdeklődésének másik tárgya Tolnai *Grenadírmas* című kötete egyik keletkezését tekintve szinte alkalminak tekinthető szövegének terét tágítja ki időben és térben. *A hanyatlás rése* című esszé Cholnoky Jenő minél plasztikusabb nyelvi pontosságra törekvéséről és használja, ez lesz szövegének nyelvi közép-pontja. Maga az esszé a vajdasági Kishegyes település fiataljainak azóta Dombos-feszt néven elhíresült rendezvénye kezdeteihez kapcsolódik, amikor felfedezik, megtisztítják és kulturális célokra használni kezdik a település szélén lévő löszszakadék alatti szemelettep helyszínét. A lösz kapcsán jut Tolnai eszébe Cholnoky Jenő és a kínai, mongóliai lösztartományokról írt szövege *A Föld életében*, valamint a titeli löszfalról és a Telecskai-dombokról készült leírása, amely szerint „régii tankönyveink egészen helytelenül nevezik Telecskát dombnak: lejtőről van szó, amellyel az Alföld eredeti felszíne a bácskai teraszra hanyatlik. És ezt a lejtőt, hanyatlást: mély szakadékok réselik be.

Szinte magától preparálódott tehát szótáramba: a réselte hanyatlás, a hanyatlás szakadécai, az tehát, hogy az általános hanyatlásban lehetséges rés, sőt a hanyatlás folyamata szakadékkal megszakítható.” Tolnai sajátos olvasásmódját érhetjük itt tetten. Követi a geológus tekintetét, aki nem csak a síkból kiemelkedő hegyre, hanem az abban keletkezett bemélyedésre, hiányra is érzékeny. Ugyanakkor a tudós szövegét költőként is olvassa, és a *hanyatlás szakadécai* kifejezésben meglátja azt a jelentéslehetőséget, amely alkalmas a fiatalok révén megvalósult kezdeményezés jelentőségének érzékeltetésére: ez a törvényszerű hanyatlás ellenében megvalósuló, azt megszakító csoda.

Ladányi István

1902, Szerbia, Nagybecskerek, Cholnoky Jenő földrajztudós

1928, Veszprém, Erzsébet sétány, Veszprém Megyei Múzeum (ma Laczkó Dezső Múzeum). Balról Cholnoky Jenő földrajztudós, Paál Elemér, Cholnoky Jenőné Fink Ida és Laczkó Dezső piarista tanár, geológus, paleontológus, a múzeum alapítója és első igazgatója

A lepkével kezdődött minden. És Arannyal fejeződött is be – a romantika. Innentől bizony választani kell a dimenziók között. Fönt vagy lent? Távol vagy közel? Eszmény vagy tapasztalás?

A létezés egylényegűsége

Géczi János, Cholnoky Jenő és a gondolkodás struktúrái

Azt a közties állapotot, amit a preraffaeliták és a követők/utódaik megéltek, a szecessziót nálunk az irodalomban – az egyetlen Komjáthy Jenőt kivéve – nem képviseli senki. Pontosabban: egy-egy életművön belül fel-felbukkan, de jellegadóvá nem teljesedik ki. A *varázsló kertjében* Csáth olyan teret és időt képez, ami nem egyszerűen túl van a valóságon, hanem új entitás: a nem-idő és nem-tér dimenziója. Bródy zseniális novellájában (*Rembrandt eladja a holttestét*) a festő alakja a vegetatív létezés hordozója, Mosusz, a bankár pedig csupán a státusában érzékelhető; az üzlet során egy asztrálist lényegül át jövő-esélyl...

Most, hogy Géczi János Cholnoky Jenőhöz fűződő kapcsolatairól kell jegyzetet írnom, magától adódott, hogy újra elidőzzek a Cholnokyak korában. S ha már szecesszió, akkor bizony a paloták, templomok, zsinagógák, iskolák és középületek, az eklektika elemeiként szolgáló díszes portálok... A romantikából mégiscsak átöröklődött az eszmény: a polgáreszmény, ahol is a nemesi hagyományrend a praktikus használhatósággal elegyedik – már legalábbis a főtereken és az Andrássy úton... Beljebb és távolabb, a zezugokban körfolyosós bérházak, emeletenként csökkenő belmagassággal és komforttal. Szűkös terekbe szorult életek, kénytelen-kelletlen nyitva a közös térbe, ami önmagába zárul, ám ismétlődik minden hasonló szerkezetben. Ez már nagyon is ismerős arról a századfordulóról, és éppen az irodalom teszi azzá.

A dimenzióváltás. Eszmény helyett a tapasztalás, fönt helyett a lent. Távol helyett a közelség. Géczit ez kapcsolja össze a Cholnokyakkal, köztük természetesen Jenővel is. Aki ötödikes gimnazistaként „előszámláló földirat”-ot írt, kimásolva az *Orbis Pictus* térképein előforduló neveket és meghatározásokat (egy évre rá a képeket is kirajzolja magának). Aki műgyetemi éve alatt – Orbán Balázs nyomdokain? – gyalog bebarangolta egész Erdélyt. Aki Kínában ösztöndíja maradványából bérbé vett egy dzsunkát, és azzal utazta be a Jangce torkolati folyóágait, majd kétkerekű kordét árendált a holmijának, és mögötte kutyaolva tanulmányozta a futóhomok mozgását és a lösztakaró keletkezését a Góbi-sivatag peremén... „A Pálköve fokán néhány gyönyörű nagy nyárfá áll, közvetlenül a nádamentes tó partján, azért itt a tópart egyik legszebb pontjában gyönyörködhetünk. Közéleben kis savanyúvíz forrás is felfakad” – írja nevezetesen *Balaton*-monográfiájában, és az ehhez hasonló testközelű megfigyelések jellegadóak az egész szövegre. Mi több, azokra a munkáira is, melyeket mások adatai alapján írt meg: „Mindent megmentettek, csak a csizmáját vitte el az víz. Hat óra múlt néhány perccel, amikor az eső elállt s az ár

víz kezdett apadni. Tüzet gyújtottak s körülülték ruháikat szárogatni” – olvasható *A sivatag* című munkájában Holland F. W. hittérítő 1867-es kalandja egy váratlan felhőszakadaskor.

Ugyanez a közelség jellemzi a korszak prózáját is. „Mindazonáltal bármint kapaszkodik eszével Dániel úr a fényes napok emlékébe, hogy ne hallja a háta mögött folyó beszélgetést, mégis befurakodott öreg fejébe a következő mondat: – A nyakán?... Ahol meghal, ott temetik el” – írja Petelei *A vén nemesben*, és a közvetlen közelség nemcsak Dániel, hanem a saját státusunk is. „Megigéztem meredtem rá. Míg élt, nem féltem tőle annyira, mint mostan. Mégis egyre közelebb lopakodtam hozzá, szerettem volna megérinteni vérvő fejét, ahogy ott lefelé csüngött bele a csatornába, amelyben vére már ott úszkált feketefoltosan” – Pap Károly mondatai *A vér* című novellából. És a végtelenségig lehetne sorolni az idézeteket, a szövegeket Gyulai Pál *Régi udvarházától* Kosztolányiig és tovább.

Amikor tehát a Cholnoky-nyomokat keresem a Géczi-életműben, nem a Cholnoky-hivatkozások fontosak igazán. „Veszprém fölött repülve annyiszor vesz erőt rajtam a kétségbeesés, ahányszor lepillantok a felhők fölötti magasból. Valamiért vég nélkül alacsony magasságban képződő cumulusok kerülnek a repülőgépig és a város közé. Ha Cholnoky Jenő *szárnyalhatott volna, biztosan lelkesedéssel töltötte volna el a geológiai erők játékát* megmutató földfelszín, én azonban ekkora magasságban s ilyen ingatag járművön többnyire szorongok” – olvasom a *Nyomban*. Cholnokytól a repülés idegen volt – bár megdicséri Almásy Lászlót, amiért „bámulatosan vakmerő és ügyes repülőutakkal tártá föl a Szaharának a Nílustól nyugatra elterülő, kevéssé ismert részét”. Géczi pedig tágabb értelemben is tartózkodik a „magasságtól”.

Annak ellenére tehát, hogy csupán a *Nyomban* és a *Tiltott ábrázolások* könyvében több tucatszor hivatkozik/utal a tudósra és/vagy a vonatkozási rendszerére, hol ikonikus jelek formájában („vak cholnokyk jönnek, szaglanak és dűtögetik egymást. Liliomokat cipelnek, de nincs olyan virágfej, amelyről ne hiányozna egy-két szírom, ne lógna megtörve a bibe, hat közül valamelyik porzó...”), hol valamely történet vagy gondolatsor részeként („a történetvezetés pedig a Cholnokyaknál hasonlós – igen, vannak, akik még egymás előtt is elírják az életüket, s ebből a kapkodásból ered, hogy innen is, onnan is hiányzik náluk mindig valami”), számomra fontosabb a létezéshez való viszonyuk hasonlósága. A közelség és az abból eredő empiria elsődlegessége a teóriához, eszményhez, kitöltendő struktúrákhoz képest.

A nyelv: fogalmi képződmény. Más-ként nem is tudná a tereken-időkön átívelő, tereket-időket megjelenítő kommunikációs szerepét betölteni. Ám ugyanezen dimenziókat megtestesíteni a fogalmiságban – a lehetetlennel határos. A „tropusok” (jel, index, ikon, szimbólum) segítenek a nyelvalkotónak, hogy a befogadóban felépüljön, érzékelhetővé, megragadhatóvá, „elsajátíthatóvá” alakuljon a nyelvi információhalmaz. Géczi számára a nyelvi közvetítés legmarkánsabb eljárásai a taktilitáshoz/letapogatáshoz, az anyag érzékiségének felidézéséhez kapcsolódnak. Géczi tehát „kivezeti” a nyelvet eredendő és természetes fogalmiságából. Különösképpen igaz ez az utóbbi mintegy két évtizedben írott műveire, legyenek azok prózák vagy versek (ezek elegei), esszék vagy akár tanulmányok. A textusokban való személyes, már-már abszolút jelenlét az olvasót/befogadót is ugyanebbe a szenzorális zónába helyezi; vele is létrejönnek a találkozások, benne is elágaznak az irányok, rá is hatnak az erők és készletek. (Nincs ezzel a nyelvhasználat-, illetve alkotásmoddall egyedül a magyar irodalomban sem – Szabó Lőrinc, Orbán Ottó, Oravecz Imre –, bár kétségtelen, hogy az allegorikus, metaforikus szövegepítéshez képest kevéssé megszokott ez az eljárás.) És ha egészsében szemléljük az életművet, kitetszik: a *Vadnarancsok* élet-történet-rekonstrukciói óta meg-megújuló modusokban folyamatosan jellemző volt rá a műveiben való közvetlen jelenlét, még a hagyományosan az avantgárdhoz kötött munkáiban, az épített romcsokban, konstruált véletlenekben is.

Esszenciális a kérdés: ez az alkotómódszer miféle célt szolgál? Szolgál-e egyáltalán bármilyen célt? Van-e efféle képzete? A befogadó bevonása, mondhatni beépítése a műbe miért szükséges? – legkivált, ha a mű maga nem testesít meg eszményt, nem szolgál konklúzióval, nem fogalmaz meg a közösség számára hasznosítható felismeréseket. Ha a műben való részvétel nem más, mint a létezésben való részvétel egyik struktúrája. Én úgy hiszem, éppen ez a lényeg. Géczi gondolkodásában a létezés konzubsztanciája, egylényegűsége testesül meg. (Rajta kívül csak Weörest és Tandorit ismerem, akiket hasonló szemlélet jellemez.)

A műalkotások nem tartalmak, eszmények, igazságok közvetítői – még ha „járulékos haszonként” hordoznak is efféleket –, hanem gondolkodási rendszerek objektivációi. Ezért fontos a századforduló minden tudományos és irodalmi hozadéka, benne kitüntetett helyen a Cholnokyak életművével, és ugyanezért lényeges, sőt lényegi Géczi János hozzájárulása az észjárásunk változásához.

Mányoki Endre

Amikor 1920. január 5-én az Apponyi Albert gróf vezette magyar béke delegáció különvonata kigördült a Keleti pályaudvarról, történelmi testimóniumunk bizonyító erejű dokumentumai között ott voltak a Teleki Pál gróf és Cholnoky Jenő – mint a Magyar Földrajzi Társaság geográfusai – által készített anyagok. A Magyar Királyság részletes – a korban egyedülálló – geográfiai-etnográfiai térképei, melyeket a magyar béke delegáció az I. világháborút lezáró párizsi békekonferencián kívánt bemutatni. A Quai d’Orsay-n, a francia Külügyminisztérium épületében Apponyi gróf francia nyelven előadott – angolul és olaszul is összefoglalt – híres, autentikusan matter-of-fact védőbeszéde¹ a magyar nemzet tragikus apológiája volt... De az antant hatalmak már 1918-ban eldöntötték a területi felosztást.² Magyarország példa nélküli megcsonkítását – trianoni békediktátum – követően fellángolt és lángol azóta is a revizionizmus igénye, az irredenta mozgalom...

Hármas arckép

A Cholnoky fivérek és a Ferenczy család

A 19–20. század fordulóján a történelmi Nagy-Magyarország területéről származó – jellemzően kismemesi ősökkel rendelkező – polgárcsaládok szívesen választották otthonukként a kisvárosok milióját. Akár csak Veszprémben a Cholnokyak, úgy Szentendrén a Ferenczyek tehetségük, kiválóságuk révén művészetükkel formálták városuk szellemi légkörét, mely kisugárzott és összekapcsolódott a Pátria területén és azon túl.

A Cholnoky család a Hunyad és Esztergom vármegyékben birtokokkal rendelkező ősök leszármazottaként a 19. század közepén Veszprémbe telepedett le.

Cholnoky Jenő (1870–1950) földrajztudós idősebb fivére, Cholnoky Viktor (1868–1912) mint a modern magyar irodalom enigmatikus képviselője, a századforduló dekadens világát hitelesen örökíti át. A Monarchia utolsó békeéveinek születtjeként már érzékelte korának szellemi-társadalmi örvényeit, a diszkrepancia lappangó erőit, az első világháború mint világégés tragédiájának közeledtét. Kárpáti Aurél nekrológiájában (1913) így emlékezett: „Mindén keserűsége mellett is optimista, akinek vérében van a romantika szeretete és a dzsentri, ez a századokon át fáradt és elfáradt fajta, egy végső fellobbanással minden nagyszerű értékét kiadta benne, úgy, mint Jókaiiban, vagy Justh Zsigmondban.”

Cholnoky Viktor a 19–20. század fordulóján virágkorát élő divatos publicisztikai műfaj, a tárcanovella igényes művelője. A korabeli olvasóközönség több mint száz (specifikus) periodikából választhatta ki a számára legkedvesebbet, mint: *Magyar Szalon*, *Pesti Napló*, *Vasárnapi Újság*, *Új Idők*, *Egyetértés*, *A Hét*. A prenumeránsok azután hűségesen kitartottak választott lapjuk mellett, amint erről Krúdy Gyula tárcájában tudósít.³

E lapok mintegy „polgártükör”-ként funkcionáltak. Cholnoky Viktor természet- és társadalomtudományokból táplálkozó eruditus igényű műveltsége – melyet saját poézisén átszűr – dominálja novelláit. „Saját lelke kísérteit rögzítette meg”, folyton kutatva önmaga és a világ kapcsolódását, relációját. Ifjúkori műve: *Füstkarikák* (1895), Alphonse Daudet és Mark Twain-fordítások. A fin de siècle de-

kadensen vibráló atmoszférája jelenik meg karakterábrázolásaiban. Trivulzio, a dalmát-olasz vagabond kalandos, veszélyekkel teli életét követi nyomon novella-ciklusában.

Az *Alerion-madár vére* egy francia lovagkori legenda sajtáságos feldolgozása. Az első fejezetben a toulouse-i udvar énekmondója a Szentföld elestének idején elbeszéli a keresztény győzelmek dicsó korából Guido lovag történetét. A második fejezet – évszázadokkal később – Scarron abbé levélbéli intelmei egy nemesi hajadonhoz Guido leszármazottjával tervezett házasságához. A harmadik fejezet a 19. században Victorien Sardou (1831–1908) irodalmi körének egy elképzelt eseményét dolgozza fel.

Cholnoky Viktor és ifjabb fivére, Cholnoky László (1879–1929) epikájának állandó jegyei – igényes stilsztika, esztétikum és allegorizálás – a szecesszió stílusának irodalmi sajátosságait hordozzák. Cholnoky László írásaiban pszichológizál, majd alámerül a mélylélektan útvesztőibe. A nagy pályatárs, Krúdy Gyula (1878–1933) *Irodalmi kalendárium – Írói arcképek* című 1929-es mémoires-jegyzetében a tragikus sorsú Cholnoky Lászlót a „tabáni szellemek” újabb áldozataként jellemzi. *Ritter von Toggenburg utolsó csatlódása* című novellájában (az író életében kiadatlan szövegvariáns) az okozati mi-zantrópia és a kiúttalanság érzése a csendességet áhító magány keresésével még feloldhatóan látszik. Géczy János irodalmár, képzőművész lírai-analitikus esszéjében a Cholnoky fivérek irodalomtörténeti hagyatékát, jelenségét korpuszszerű homogenitásban látva interpretálja.

A fivérek hármás arcképét ekképp festi: „(...) Dzsentróid bohémekként kiterjedt társaságot igényeltek, s azokat szolgálni és uralni is képesek bizonyultak, s a társaságot helyettesíteni is (...) megnyerők, jól értesültek és élénk eszű társalgók, akik egyszerre jogi pallérozottságúak s a piaristáknak köszönhetően alapos természettudományi műveltségűek, a legkorszerűbb világképeknek, a pozitívizmusnak és a materializmusnak a termékeny határáról.”⁴

A nagyváros sokszor bonyolultan rétegzett világával szemben a kisváros hűségesebben őrzi szülöttjei, kiválóságai

emlékét. Amint Veszprém őrzi a Cholnoky testvérek szellemi hagyatékát, úgy őrzi Szentendre egy másik művészcsalád, az ugyancsak a történelmi Magyarország területéről származó Ferenczy Károly (1862–1917) és családja emlékét. Jóllehet München után és Nagybánya előtt csupán négy évig – 1889–1893-ig – volt otthonuk Szentendre, ennyi alkotói idő mégis elegendőnek bizonyult, hogy a város művészeti renoméját megerősítse.

Ferenczy Károly a magyar klasszikus modernitás nagymestere, a Nagybányai Művésztelep alapító tagja. Plein air naturalizmusát Partium „biblikus tája” inspirálta, mint: *Hegyi beszéd I.* (1896, MNG), *Folyópart* (magántulajdon), *Izvara* (1909, magántulajdon) című képei.

1911-ben Nagybányán festette meg művészi pályájuk elején lévő gyermekeiről *Hármas arckép* (Magyar Nemzeti Galéria) című festményét. A perspektivikus terek síkba vetítésével és az alakok dekoratív ritmusú összefűzésével szecessziós hatást ér el. A testvérek a legcsekélyebb megfelelés nélkül, természetesen jelennek meg egymás társaságában az enteriőrben, összetartozva, mégis elkülönülve, egyéniségüket hordozva. Az önmagukban is gyönyörű, bársonyos, sötét tónusú színeket mesterien egyensúlyozza ki a háttér pasztellzöldje. Az asztalon lévő finom művű, plasztikusan megalkotott porcelán-tálban elhelyezett pünkösdirózsa és az abrosz halvány terrakottája a család művészi affinitását szimbolizálja.

Ferenczy Károly az artistikumot hordozó motívumot tekinteti elsődlegesnek.⁵ A látott (természeti) képtárgyat formálja művészi igazságává, s komponálja – szemléleti folyamata során – ekvivalens színakkordokká. Ferenczy impresszionista természetlátását új művészi valeur gazdagítja kései portréin: az inkarnátok manet-i naturalizmusát a cloisonnizmus merész koloritkezelésével párosítja. Még az első, 1903-as monografikus kiállítását (Nemzeti Szalon) kísérő katalógusban megjegyezték: „sűrített, a publikumnak szánt – ars poeticája szerint: „Mint kifejezési mód, törekvésem koloristikus naturalismus syntetikus alapon”.

A nagybányai „harcostárs”, Réti István riportja szerint Ferenczy Károly utol-

só alkotói periódusában, 1910 körül tért át – technikai újításként – a szegfűolaj használatára, mely a pigmentek lassú megkötésével lehetővé teszi a megszakítás nélküli, folytonos festést.

Akárcsak a Cholnokyakat, úgy a Ferenczyeket is a tehetség mint örökség halhatatlanná tette. Ferenczy Károly legidősebb gyermeke, Valér (1885–1954) a későbbi festő- és rézkarcművész, valamint az ikrek: Ferenczy Béni (1890–1967) érem- és szobrászművész és Ferenczy Noémi (1890–1957) gobelinművész a korban jellemző képzési utat járták be: Kunstakademie, München; Académie Julian és Académie Colarossi, Párizs; Manufacture des Gobe-

lins, Párizs; Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola, Budapest.

Többek között Ferenczy Károly művészete képezte azt a fundamentumot, melyről indulva a magyar avantgárd nemezdedéke: a neósook, a Nyolcak és a kubisták nyugat-európai művésztaikkal egyidejűleg asszimilálták és teljesítették ki a modern művészet irányzatait.

Huber Lilla Mária

Irodalom:
Apponyi Albert gróf: *Emlékirataim*. Budapest, Helikon Kiadó, 2016

Ferenczy Valér: *Ferenczy Károly*. Nyugat kiadása, é. n. [1935]
Géczy János: „A két szemű Cholnokyak. Harmadik változat (esszé)”. In: *Élet és Irodalom*, Budapest, 2016. november 4.
Krúdy Gyula: „A magyar előfizető”. In: *Pesti album, publicisztikai írások*, 1919–1933. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985
Yves de Daruvár: *Trianon. (Le destin dramatique de la Hongrie)*. Ford.: Ujváry Ferencné és Ujváry Lajos. Szerk.: Balogh József. Svájc, Luzern, 1976

Jegyzetek:
1 APPONYI ALBERT GRÓF 2016, pp. 452–462.
2 YVES DE DARUVÁR 1976, pp. 84–115.
3 KRÚDY GYULA 1985, pp. 48–49.
4 GÉCZY JÁNOS 2016
5 FERENCZY VALÉR 1935

Autonóm

Cholnoky Viktor emléktáblája. Készítette: Várnagy Ildikó, 1993. Vár utca 1.

A holtak (és az élők) portrészobrai gyakran egymásra hasonlítanak. A fejtartások hasonulnak, az arcok közös nevezőre öregszenek, büsztök lesznek vagy érmefőszereplők, társak egy művészi hálózatban. Közös méltóságban raboskodnak. Gyakran, de nem mindig.

Egy lény emlékét formálni lényé kíváncsiság, merülés, odaadás, rokonság nélkül talán nem is érdemes. A szobor szellemet tesz jellenné. Szellemet, ahogy azt egy másik szellem egész élete tapasztalatából látja.

Érdekes olvasni Várnagy Ildikó gondolati terveit, 21 magyar költő elképzelt szobrának, a testi-lelki bajok és az ingenium összetartozásának vízióit *Test, lélek, művészet egysége* című esszéjében. „Szobrom róla óriási, hófehér márványfej, melynek csak egy szeme van, a homlokán közepén.” Kölcsey. „Szobrom róla sok apró, gyönyörű, egyszerű tárgy, melyet valahonnan különleges aranyfény világít meg.” Arany. „Szobrom Adyról nagy halom piros színű szemét, felette óriási, átlátszó kristálygömb.” „Szobrom róla sok kisgyerek-forma, akik felnőtt-formák felé rohannak, kitárt karokkal.” József Attila. Szürreális, esszenciális képzetek, a személyes értelmezés kompozíciói.

A Cholnoky Viktortól készült emléktábla vagy inkább dom-borműgrafika vagy bronzrajz a Vár bejáratánál, az Ipartestület épületének első emeleti homlokzatán látható 27 éve, bár inkább a mű nézi az alatta járkálókat, egy olyan alkotó portréja, maszkja, aki Krúdy szerint „...nappal is úgy ment az utcán, mintha egy mélyhegedű zenéjére hallgatna, amelyet csak ő hall”.

Valakiről, akit a leírások és írói életműve tanúsága szerint szinte minden érdekelt: régiségtan, természettudomány, vallástörténet, matematika, művelődéstörténet, miszticizmus, politika, várostörténet, zene; aki nem volt utánzó; akinek világában fantasztikum, vágyódás, groteszk, pszichológiai közelik és lélekkísértetek élnek együtt; aki magányos volt a saját családjában; aki „messze eléje vágott korának” – ahogy testvére, a zseniális tudós és tisztes polgár, Cholnoky Jenő mondta „züllött”, „lump”, „bohém”, „alkoholista”, „nyomorgó”, időnként „rongyos ruhás”, „nagy esztű” bátyjáról –; valakiről, aki az alkoholizmusban a józanságot találta meg, a betegségekben a világ fejlődésének, megújításának lehetőségét; aki Kosztolányi szerint egy „messziről érkezett meseherceg” volt, és akinek halálával „egy modern hős esett el” – Cholnoky Viktortól tehát készített egy emléktáblát valaki, akit szintén minden érdekel: archaikus és modern kultúrák, ősiség, filozófia, irodalom, pedagógia, lélektan, mindenféle anyag, szemiotika (vagy ahogy ő mondja: „Mindent meg akarok emészteni és újraalkotni. Minden az anyém legyen, minden film, minden zene, minden tánc, minden könyv...”); aki a saját hangján szólal meg akkor is, ha a terv nem valósulhat meg, vagy azt hiszik az alkotásáról, hogy fémhulladék, és elviszik; aki boldogságot keres a pszichiátrián; akinek a világában megvalósul a Gesamtkunstwerk, az összművészet, archetipikus és személyes mitológikus formák közös élete; aki elbírja a magányt; aki minden pillanatos inten-

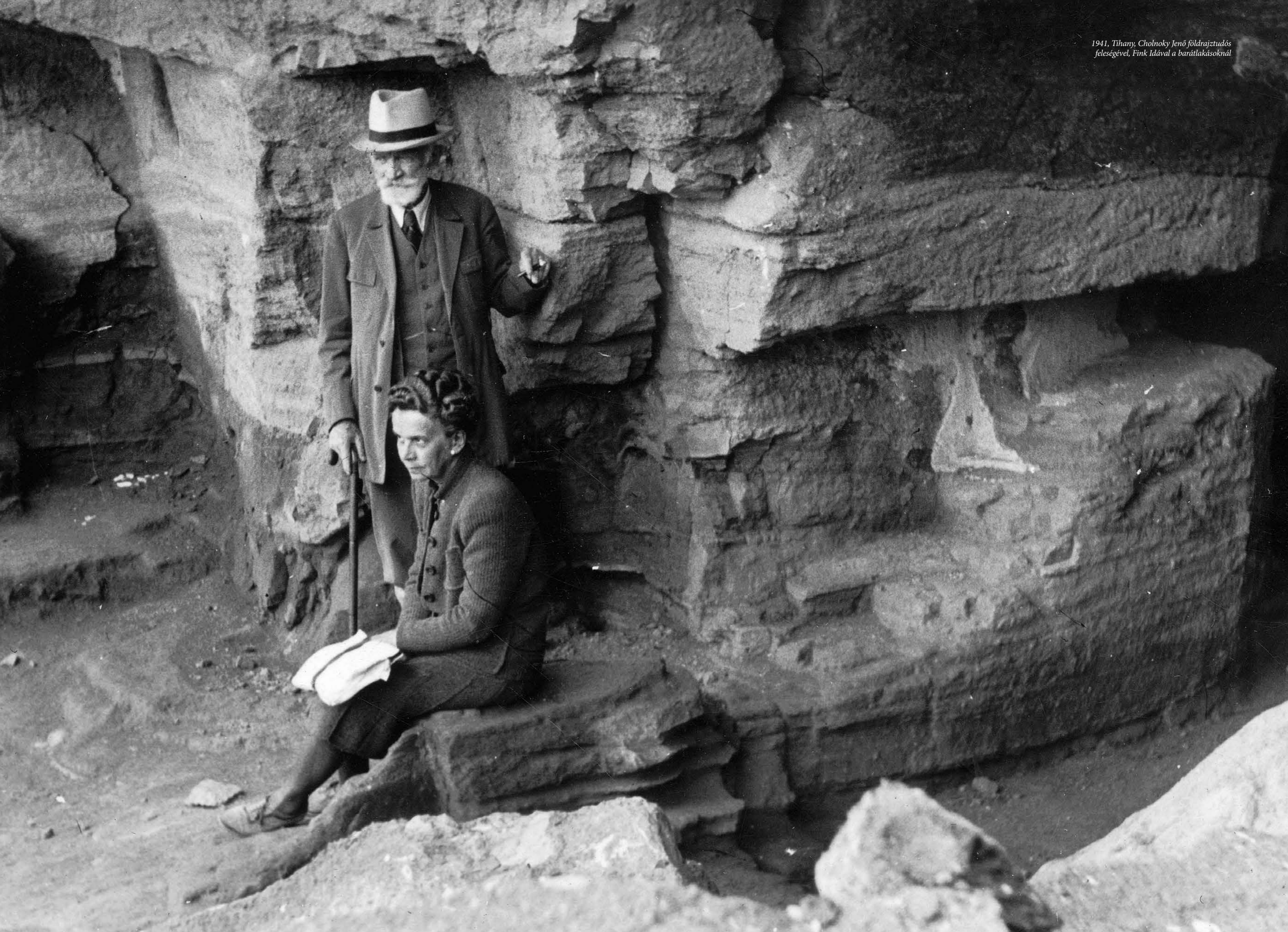
zitással ég az időben tudatosan ösztönösen; aki először próbál bizonyos alkotói technikákat, először beszél tabu témákról szobrászatával; aki sámánként akar létezni – azaz Várnagy Ildikó.

Mindezek miatt is lehet, hogy Veszprém talán egyik legtermészetesebb, legizgalmasabb köztéri alkotása a Cholnoky Viktor-„emléktábla”. Még azt is szépen látom, ahogy – teljes harmóniában az ábrázolt személlyel, szinte mintha belőle fakadna – koszik-foszik körülötte, alatta a mindenhol máshol egyébként makulátlannak tűnő vakolat, ahogy a szép öregedés, az idő eszi a felületeket, és az alkotás összhangban él a mellette lévő mohos, sötét kőfallal. A keret erős, a bronz rajzos, a színek finomak, karakteresek. Ahogy a halálban a koponya a legszembetűnőbbben megmarad, itt a fej a testes közép, a szuggesztív tekintet, erős körvonalak, markáns csontok, az okosság, a depresszió, a koncentráció – körbevéve az elvonttal. A test betűkábát, Cholnoky Viktor neve beszélő név lesz, asszociatív – magukba forduló, kitörő, teljességet és végső zártaságot idéző – formákkal (később készített még zseniális betűszobrokat Várnagy Ildikó, szellemi párokat: Thomas Mann–Camus, Goethe–Dalton, Planck–Freud), a név maga a lény, az élet; a fej fölött mintha jelképes piktogramok lennének: a gondolkodás, fejlődés kézjegy természetű spirálja, a madárszerű kereszt vagy keresztű madár, talán éppen az Alerion-madár rokona; a szabadon hajló finom, organikus formák, kicsi lények, amelyek egyszerre érezhetőek redukáltak és a végtelen fantázia lebegő jeleinek, mintha olyan betűk lennének, amelyeket nem tudunk elolvasni (még), vagy akár láthatjuk úgy is: „...A zsugorított fekete kukac, ami az emberből megmarad az égetés után, a Gangába dobatik. A test többi része kering a világban...” (V. I. önmagáról). Az alkotó beleírja magát az emlékébe.

„Kicsinysege, sok évszázados szerénysége ellenére is – vagy talán éppen azért – Veszprém nagy kultúrváros. Azokhoz a kicsiny német vagy olasz városokhoz lehet hasonlítani, amelyekben már maga a születés kultúraszomjúságot, művelődés vágyat olt bele a lelkekbe. Ennek a városnak mindig voltak előkelően gondolkodó szellemei, iskoláiban mindig kitűnő professzorok tanítottak, falai közt mindig dolgoztak, ha csendben is, nagy értéket termelő tudósok” – írta egyszer Cholnoky Viktor, akit felrajzolt a város falára és emberei közé Várnagy Ildikó.

Vonderviszné Kapor Ágnes

Irodalom:
Keserű Katalin: *Várnagy Ildikó* <http://mek.oszk.hu/13600/13697/13697.pdf>
Cholnoky Viktor összegyűjtött művei. Szukits könyvkiadó, 2001. Szege
Várnagy Ildikó írásai <https://www.irodalmijelen.hu/05242013-1515/mi-jut-eszem-be-test-lelek-muveszet-egysege-varnagy-ildiko-esszeje-0>

Cholnoky-piknik

Az Édesvíz Egyesület Cholnoky Jenő-piknikjei

Cholnoky-piknik fiatal kezdeményezés mind a megye kulturális, mind pedig természetjáró hagyományaihoz mérve. Az ötlet 2016. október 14-én született, amikor felavattuk a közösségi összefogással és Veszprém város támogatásával készült Cholnoky Jenő-emléktáblát a Csatár-hegy tetején. Az akkor még üzemelő kilátó lábánál megtartott esemény hangulatát meghatározta a természetes környezet, a csodás bakonyi panoráma, a Séd-patak völgyét övező dolomitképződmények látványa. Cholnoky gyakran említi írásaiban, meny nyire meghatározó élmény volt fiatal éveiben az itt töltött idő.

„Különösen szerettem nagy szélben fenn mászkálni a sziklatetőkön, mert borzasztóan tetszett nekem, hogy hogyan viszi ki a szél a dolomitmurvát a fűszálak közül, meg a résekből, hasadékokból. Mintha előre éreztem volna, hogy ez lesz egyike a legszebb tudományos problémáknak, amivel életemben behatóan foglalkozni fogok.”(Cholnoky Jenő: *A Balaton*, Budapest, Franklin 1936.) Ezen a tájon született tehát a geológus elhivatottsága, így méltónak tartottuk, hogy születésnapjáról az elkövetkező években itt, az emléktábla megkoszorúzásával emlékezzünk. A területet jól ismerjük, a Déli-Bakony keleti kapujában, a Tekerés-völgyben hosszú évekig rendeztünk teljesítménytúrát, ami a m. kir. Jutasi Honvéd Altisztképző-és Nevelőintézethez és az 1941. április 12-én bekövetkezett ejtőernyős katasztrófához kapcsolódó hagyományokat elevenítette fel. 2017-ben teljesítménytúrát szerveztünk a Tekerés-völgybe, a gyermekek és családok számára pedig játékos vetélkedővel egybekötött túrát a Csatár-hegyen. A hőség ellenére majd’ ötven résztvevő érkezett a rendezvényre, melynek zárásaként közös koszorúzással tisztelegtünk Cholnoky Jenő emléke előtt. 2018-ban újabb formával kísérleteztünk, vezetett túra keretében vándoroltunk a Cholnoky Jenő Általános Iskolától a városi emlékhelyek érintésével az emléktáblához. A tavalyi évfordulón a Csatár-hegyen szervezett közös túránk útonalával érintettük az emlékművet, az év folyamán pedig felújítottuk Tekerés-völgyben a P+ (piros kereszt) turistajelzést.

A következő évekre is gondoltunk már, tervben van egy hosszabb távú teljesítménytúra lebonyolítása, amely Balatonarácsról a Koloska-völgyön, Veszprémfajszon és a Tekerés-völgyön át vezet majd Csatár-hegyig. Célunk a továbbiakban is az, hogy ünnepi rendezvényeinken is biztonságos körülmények között, szórakoztató módon, jó hangulatban népszerűsítsük a szervezett természetjárást, a nagy elődök által megalapozott hagyományaink mentén erősítsük a természetbarátok közösségét.

Kovács Viktor

Emléktúrák

Az Építők Természetbarát SE tevékenységéről

Az Építők Természetbarát SE Veszprém város egyik meghatározó természetjáró egyesülete, fő tevékenységünk a bakancsos természetjárás népszerűsítése, melynek természetes velejárója a kulturális ismeretek és hagyományok tisztelete, ápolása.

Egyesületünk alapító elnöke, Szilágyi László aranyjelvényes túravezető szívügyének tartotta Cholnoky Jenő munkásságát, illetve annak közreadását. Ezért az Építők TSE 2004-ben úgynevezett jelvénytulajdonos túrát írt ki (Cholnoky Jenő-emléktúrák), melynek során – elsősorban a Balaton-felvidéken – tíz előre meghatározott túrát kellett végiggyalogolni és az igazolólapban bélyegezni. Ezt követően egy oklevelet kapott minden teljesítő. A túrasorozat a Veszprém megyei természetjáró szervezetek számára hamar ismertté vált. 2019-ben az egyesület újraszervezte, és már nem kötött (megadott) útvonalon kell gyalogolni, hanem úgynevezett érintőpontokat kell felkeresni. Ezek a pontok Cholnoky Jenő életéhez és munkásságához köthetőek. Aki felkeresi az előírt pontokat, és azt igazolja, oklevelet és kítűzött kap, de talán, ami sokkal fontosabb: átélheti és megélheti, hogy Cholnoky Jenőt miért is ragadhatta meg e táj. A mai napig közel száz ember teljesítette túrasorozatunkat, melyre invitálunk minden kedves érdeklődőt. Egyesületünk néhány alkalommal rendezett emléktúrákat, melyeket Veszprémben és a Veszprémhez közeli településeken bonyolítottunk le.

És végül a *Balaton* című, rendkívüli munkájából idézve: „...Kiszakítva a mindennapi taposómalomból, lehetőleg kinn a szabadban, zavartalanul akar az illető elszórakozni kirándulásokkal, sétákkal, esetleg könnyű sporttal...” E szavakkal buzdítjuk és hívjuk Cholnoky Jenő-emléktúrára az érdeklődőket.

Nagy Roland

Könyv, amely a leg-veszprémibb

Cholnoky Jenő: *Veszprém. A Balatoni Társaság Könyvtára 4., Budapest–Kalocsa, 1938*

A Balatoni Társaság Könyvtára 4. darabjaként jelent meg 1938-ban Cholnoky Jenő *Veszprém* című 138 oldalas műve. A negyedrért nagyságú, két pengő árú könyvecskét utóbb – az 1990-es évek fordulóján – reprintként s évszám megjelölése nélkül kiadja a Szokoloy Antikvárium. Ez a legfontosabb könyv, amelyet a Veszp-

rémet szerető, a lakhelyét ismerni vágyó polgárnak érdemes a kezébe venni. Az ismeretterjesztőnek szánt, fényképekben és ábrákban gazdag kiadvány nem pusztán azért érdemes az olvasásra, mert szépírói kvalitású, s véleményem szerint a legszebb magyar mondatok számosát tartalmazza, nem is azért, mert Veszprém egyetlenegy közismert vagy rejtetten élő írója nem bírt oly erudícióval leírást adni, mint a geográfus Cholnoky, hanem mert alkalmas az ittlét talapzatának. Cholnoky Jenő kismonográfiája Veszprém földtörténeti múltját tárja az olvasó elé, a társadalmi múlt előtti geográfiai törtiáriát vázolja fel akként, hogy a könyv létrejöttének időszakát is jellemzi, saját élményeit rögzíti, s mindezekkel originális adatokkal szolgál a régmúlt és a szerző jelen idejének megértéséhez, illetve a jelenünk értelmezéséhez. Cholnoky oly ritka adománnyal ajándékozta meg a veszprémiségüket megélni akaró veszprémieket, amelyet kevés Kárpát-medencei városalakó birtokolhat: a közösségi emlékezetet földtani, s az ahhoz csatlakozó antropológiai, illetve mentalitásbeli következmények keretei közé illeszti.

A kilenc fejezetre tagolt könyv a várost befoglaló kistáj bemutatásától a városrészek jellemzéséig mindarról szól, amit jó tudni Veszprémről. Cholnoky Jenőre – amúgy testvéire, Viktorra és Lászlóra is – jellemző a piarista oktatás módszeréből eredő gondolati és nyelvi igényesség. S az enciklopédikuság.

De mitől is olyan élvezetes ez a mű, hogy az eltelt majd száz év alatt sem vesz az erejéből? Cholnoky kitűnő, népszerű tudós, aki képes okok és következmények mentén átgondolni a jelenségeket, örömmel mesél, és nem lép túl a választott témáján. Hatásos előadó-tanár, aki tudja, hogy a felvázolt problémák izgalmas bemutatásához elengedhetetlen a retorikai művesség, s a nyelvi megformáláshoz művészi megjelenítőképeség szükséges. Láttatni pedig úgy képes, akár a kanyargós Séd medrének kialakulását írja le, akár a lősz Ázsiából Európába vándorlási útjáról szól, akár a kanonoki házak rejtett bástyakertjeit említi fel, hogy mértéktartóan ugyan, de személyes teátrumaként tekint a könyvlapokra, ahol a céljához vezető út bonyodalmaít feltáró szerzővel egyenrangú a figyelő, a sorokat követő olvasó. Cholnoky az egyik mintapéldájának tekinthető annak az életmódreform eszmevilágot képviselő személyiségtípusnak (megjegyzendő, hogy a városnak több ilyen személyisége is volt, például a képzőművész Nagy Sándor), amelynek a tizenkilencedik század végétől jut szerep Európában, azzal, hogy a töprengő értelmiségi, az ismeretet átadó tanár és az előadott mondanivalót megformálni képes művész szerepét egybetartozónak tudja.

Géczy János

Hajnal

Donát Tamás: *Győzelemre született. Veszprém Megyei Sportszövetség, Veszprém, 2020*

Április 30-án lett hetvenéves Hajnal Csaba sportvezető, akit mint a veszprémi kézilabdásikerek kovácsát, ugyanúgy övez nemzetközi elismerés, mint hazai. A születésnapra jelent meg Donát Tamás sportújságíró, televíziós szakember róla írt könyve *Győzelemre született* címmel. Itt álljunk meg egy pillanatra!

A kötet a szerző tizenhatodik könyve, a kézilabdáról szólók között pedig a kilencedik, ami azt jelenti, élete a sport, két lábon járó lexikon, kézilabdaügyekben mindenképpen. Érthető, ha őt magát és kiadványait már többször tekintették forrásnak diplomamunkát készítő fiatalok. Életútja is hosszan csatlakozott Hajnal Csabáéhoz, a megjelent kötet mégsem két sportszerető ember egymás közötti emlékszeréje, adomázása. A 184 oldal olyan szinten veszprémi, hogy az is jól érzi magát tőle, aki nem kimondottan sportember. Mert nagyon jó már az is, ha egy meccs előtt a csapatsálat nyakukban viselő csoportokat lát az ember az Aréna felé igyekezni, mint ahogyan közös öröm volt látni az óriási tömeget az Óváros téren egy-egy győzelem után. Olyan veszprémi megmozdulások ezek, mint az a hatalmas parti volt szintén az Óváros téren, amikor az Európa Kulturális Fővárosa 2023 cím elnyerését ünnepeltük. Milyen sok minden összeköt bennünket!

Most egy új könyv gazdagítja a szálakat. Kiderül belőle, hogyan lett egy fiatal diplomásból sportvezető, kik támogatták elképzelését, munkáját, hitét, hogy együtt haladjanak lépésről lépésre, hogyan lett a veszprémi Építőkől VÁÉV, majd VÁÉV-Bramac, FOTEX, MKB, Telekom – Veszprém nevű kézilabdacsapat, amiben magyar válogatott zóme is játszott, és ami párját ritkító éremgyűjteménnyel jelzi az útját a csúcs felé (a BL-trófea még hiányzik). Hajnal Csaba négy évtizedes (39 év két hónap) sportvezetői munkájának sokféle része volt; ugyanolyan sikerrel építette a csapatot, mint a hazai támogatói hálózatot, a nemzetközi kapcsolatrendszert – mert a sikernek is ára van. Pénzbe kerülnek a pályára lépő játékosok, az utazások; a Kielce, a Barcelona vagy a Ciudad Real ugyanolyan „mindennapos” vetélytárs volt, mint a Pick-Szeged. Kiváló kapitányokról szól a történet, dolgozott Veszprémben Kiss Szilárd, Valerij Melnyik, Joósz Attila, Mocsai Lajos, vagy a legsikeresebb edző, Zdravko Zovko. Voltak a történetben fekete lapok, hiszen megölték Marian Cozmát; és nem csak sportterlemben aranylap is: megszületett a Veszprém Aréna.

A sima mezei olvasónak a személyes megszólalások hozzák közel a négy évtizedes sporttörténetet: így néz ki a hetven év

hetven visszaemlékezésben. A szerző, aki évtizedeken át volt Hajnal Csaba munkatársa, sokat tanult a példaképtől. Összeállításával is gondoskodik arról, hogy tovább terjedjen a kivételes életmű híre; a megszólalók között hét újságíró is van, Gyulás László televíziós és rádiós sportriportertől a helyi televíziósokig, a sportújságírókig, az online média képviselőiig.

Órsi Ágnes

Rupert Rezső

A „vidéki fiskális” Rupert Rezső. Veszprémi Szemle 12. kötet. Veszprém, 2019

Az az igazság, hogy én most csak bitorlom a recenzius szerepét. Valójában néhai Horváth Balázsnak kellene megírnia ezt a könyvismertetőt, amely – milyen sokszor mondhatjuk el ezt elődeink esetében! – nemcsak egy életpályát, de egy hazánk jelene szempontjából is meghatározó jelentőségű korszakot foglal össze. Rupert Rezső ugyanis aktív részese volt annak a hagyománynak, ami az 1842-ben született Eötvös Károllyal vette kezdetét, majd Óvári Ferenccel, valamint vele és a magyarországi Páneurópai Mozgalmat megalapító Rainprecht Antallal folytatódott, majd végül az 1942-ben született és 2006-ban elhunyt Horváth Balázzsal ért véget.

Nem elsősorban világnézeti azonoság kötötte őket össze, hanem az a szerepvállalás, amelyről a mából visszatekintve már nyugodtan mondhatjuk, hogy a közélet egy letűnt aranykorát tükrözi vissza. Már korukban is kiemelkedtek saját közösségükben, ma pedig már korszakalkotó egyéniségekként emlékezhetünk rájuk. Nem csupán mai értelemben vett politikusok voltak ugyanis, akik a hatalom megszerzésével vagy befolyásolásával foglalkoztak, hanem olyan, a szó klasszikus értelmében vett közéleti emberek, akik közösségük minden ügyével egyforma aktivitással és személyes részrehajlás nélkül – sőt, olykor személyes érdekeik feláldozásával is – foglalkoztak.

Ennek a hagyománynak volt mindmáig méltatlanul elfeledett képviselője Rupert Rezső, akinek életművét most, mintegy késői kárpótlásként jelentette meg a *Veszprémi Szemle* könyvsorozatának 12. köteteként, A *„vidéki fiskális” Rupert Rezső* címmel.

A fiatal veszprémi ügyvéd először a Veszprémi Hírlap szerkesztőjeként szerzett magának hírnevet a helyi közéletben, az őszirózsás forradalom idején Károlyi-párti, majd a Tanácsköztársaság alatt a kommunisták egyik helyi túszaaként szimbolizálta a polgári ellenállást. Emigrált Ausztriába, majd megalapította Veszprémben a Kisgazdapártot. Mindeközben ismét újságot írt. Nemzetgyűlési képviselőként szembeszállt a fehérterrorral, támogatta a földosztást és az általános választójogot. Volt szabad királyválasztó és köztársaságpárti, Rassay-párti,

majd a Kossuth Párt elnöke, majd Bajcsy-Zsilinszky Endréék Nemzeti Radikális Pártjának támogatásával szerzett ismét mandátumot, végül pedig, a második világháború után a Polgári Demokrata Pártban fejezte be pályafutását.

Politikai pályájának sokszínűsége azonban nem annak következménye, hogy köpönyegforgató lett volna. Éppen ellenkezőleg, egész élete során nézeteinek és munkásságának két oszlopát: a szabadságszeretetet – ha úgy tetszik, a liberalizmus – és a keresztény alapú politikát – nevezhetnénk kereszténydemokráciának is – jelentette. Nem a személyiség, hanem a kor hibája, hogy nem találhatta meg helyét a politikai pályán. Amint az sem őrla, hanem a korról árulkodik, hogy a politikából száműzve, legyőzve és megalázva kellett a földi élettől búcsúznia nyolcvanegyedik életévében.

A kötet késői, de nem megkésett rehabilitáció. Egy közösség tisztelgése egykori vezetője előtt. Egy olyan vezető előtt, aki egész életében városa és hazája javát szolgálta újságíróként és parlamenti debattórként is. Ennek az állításnak egészen nyilvánvaló példáival találkozhatunk a rendkívül tartalmas kötetben.

Újságcikkei révén betekintést nyerhetünk a huszadik század eleji Veszprém életébe, megtudhatjuk tőle azt az irodalom- és politikatörténeti kuriózumot, hogy saját bevallása szerint Múrciz Zsigmond Veszprémben mondta el élete első nyilvánosság előtti beszédét a helyi Károlyi-párt alakuló gyűlésén (113. old.). Vezércikkei, publicisztikái, valamint parlamenti beszédei pedig kétséget nem hagyak tehetség és elkötelezettség felől. Végül pedig az utókor hálátlanságának szomorú mementójaként elolvashatjuk elkeseredett hangú fellebbezését háza, a veszprémiek által azóta is csak Rupert-házként emlegetett épület államosítása ellen.

Mi itt, Közép-Európában megszoktuk már, hogy egy személyiség igazi súlyát nem a kortársak, hanem az utókor méri meg. Rupert Rezső is ilyen személyiség. A most megjelent kötetre a bizonyág: megmeretett, és a legnehezebb körülmények között sem találtatott könnyűnek.

Navracsics Tibor

Polgármester-könyvek

Maróti Rezső: *Elfelej/te/tett évtized. Veszprémi Szemle Város-történeti Közhasznú Alapítvány, Veszprém, 2013*; Dióssy László: *77 történet dióhéjban. Chianti 3D Kft., Veszprém, 2020*

Frissen megjelent kiadvány Dióssy László műve. A „dióhéjban” közreadott 77 történet a szerző szerint egyfajta válogatás; „Közéleti szereplésem 20 éve bővel-

kedett érdekes, rendkívül szórakoztató, esetenként vidám eseményekben is.” „...a polgármester is csak egy esendő ember” – szögezi le ugyancsak a fülszövegben. Ez utóbbi az egyetlen tény, ami elődjére ugyanígy vonatkozik.

Maróti Rezső *Elfelej(te)tett évtized* című munkája visszaemlékezéssel kezdődik. Huszonöt évvel azután, hogy először látta a várost, mert egyike lehetett a Veszprémi Vegyipari Egyetem legelső évfolyamát kezdő harmincnyc golyának, Maróti Rezső újabb nagy útra indult; 1980. március 5-én kezdte meg tanácselnöki munkáját. És nem csak annak a havas reggelnek kitörölhetetlen emléke található a *Veszprémi Szemle-könyvek* sorozat részeként megjelent kötetben; 183 oldalán mindenütt hasonló, aprólékos pontossággal leírt tény, mondhatnánk dokumentum olvasható. Egyrészt látszik belőle a város iránti felelős szeretet, akármilyen feladatról legyen is szó, másrészt olyan, mintha egy eredetileg hosszabb távra szóló szerződés minden részletre kiterjedő szövegét olvasnánk. Nehéz szabadulni a képtől, valójában egy üzleti terv kényszerű lezárásáról van szó; mikor, miből, hogyan, mi valósult meg a városban? A szerző élete legszebb feladatainak tartja ma is, hogy Veszprém tanácselnöke lehetett – mellesleg az utolsó években egyre többen hívták már polgármesternek, az meg egyenesen érthetetlen, hogy miért nem indulhatott a rendszerváltás utáni első polgármester-választáson. A tíz évet felölelő kötet szinte kézikönyvként forgatható, a részletek kiragadása helyett álljon itt a hitvallás. „Veszprém valóban szinte mérhetetlen történelmi, kulturális, építészeti értékeket kapott a múltból, amelyeknek megőrzése hatalmas, szép feladat, s organikus átmentésük, az adottságok sok-sok korlátot jelentő terhe azonban igen nagy gond és nehézség egyben. A vezetői feladat és szándék lényege csak az lehet, hogy a város fejlődésének folyamcata töretlen legyen, a fejlesztés irányai, a rendezési elhatározások, a működtetés gyakorlata változatlanul következetesek maradjanak, dinamizmusukban fokozódjanak, s a történelmi örökségre épülő korszerű város múltjával összehangolt egységben fejjeze ki a mát, legyen biztos és határozott alapja a jövőnek.”

Vicces pillanatokról kevésbé szól Maróti Rezső története, az öt követő Dióssy László inkább mesél a kulisszatitkokról, amikből azért akadt bőven. Élvezetes történetek kerültek a lapokra; közöttük olyanok is, amelyekről egyáltalán nem értesült a választópolgár. Amikről meg igen, azokról csak részinformációk kerültek ki, és nézhettük – mert akkor is újságíró voltam –, melyik merre folytatódik? Ilyen volt az amerikai nagynéni története. Most, hogy a dióhéjtörténeteket olvastam, tudtam csak meg; nem volt happy end. Őszintén sajnálom. Előkerül a Jókai utca lakosságcseréje, ami országos elismertséget hozott a mi polgármesterünknek – kár, hogy a cél, a Jókai utca szép polgárházainak kitatarozása máig csak részben valósult meg. A fejezetcímek gazdag tartalmat takarnak, válogatni is lehetetlen belőlük, hiszen mi veszprémiek együtt voltunk megtisztel-

ve Habsburg Ottó és Václav Havel látogatásával, hogy Várszegi Gábor cégéről a világnak a veszprémi kézilabdacsapat jutott az eszébe, vagy hogy Mészáros Zoltán 2003-ban felvetett ötlete nyomán 2004-től Veszprém is fesztiválváros lett, ahova a felépő világsztárokért külföldről is érkezik közönség. (A koronavírus idén megghiúsította a rendezvényt, reméljük ez lesz a kivételes év a nagyszerű sorozatban.)

Nemcsak a szerzők különböznek, az olvasók is; ugyanazt a magyar szöveget ki-ki másképpen értelmezi attól függően, hogy a saját helyzetével mennyire volt elégedett az adott pillanatban. A két szóban forgó kötethez hasonlóan nagyon élveztem Kiss Endre ügyvéd úr napilapra alapozott, saját véleményvel dúsított kronológiáit is. Ami még jöhetne: az ugyanezen évtizedek alatt lappangó városi legendák könyve – valószínűleg nem lesz ilyen, mondjuk a kinéző perköltségek miatt.

Olvasni jó, mai várostörténeteket is, például polgármesterek tollából. A Maróti-kötet régóta nem hozzáférhető, új kiadását érdemes lenne megfontolni, a 77 történet a maga dióhéjában talán még elérhető.

Órsi Ágnes

Barokk freskófestészet Veszprémben

Barokk freskófestészet Magyarországon I. Fejér, Komárom-Esztergom és Veszprém megye. Szerkesztette: Jernyei Kiss János. Budapest, MMA Kiadó, 2019

„Aut bene, aut nihil” („Vagy jól, vagy se-hogyan!”) – áll Koller Ignác püspök jelmondata a veszprémi püspöki palota kápolnájának boltozatán. Ez a jelmondat akár mottója is lehetne a Magyar Művészeti Akadémia Kiadója gondozásában 2019 decemberében megjelent *Barokk freskófestészet Magyarországon* első kötetének, amely három dunántúli megye barokk kori fal-festészeti emlékeit dolgozza fel mintaszerű precizitással és lenyűgöző részletességgel. A veszprémi barokk falfestészeti emlékeket is részletesen bemutató kötet méltó első darabja a tervezett sorozatnak.

Az új kiadvány évtizedes, 2009-ben kezdődött, több európai országot is felölelő kutatási program magyarországi részének első, „kézzel fogható” eredménye, egy olyan összefoglaló művészeti topográfia, amely mind a szakemberek, mind a nagyközönség számára átélhető közelségbe hozza a nagyrészt 18. századi falfestészet emlékeit. A kutatócsoport megszervezését és a kötet szerkesztői munkáját Jernyei Kiss János művészettörténész, a budapesti

Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense végezte, aki a korszak ismert kutatójaként maga is több emlék leírását közölte a kötetben.

Mindig nagy öröm egy ilyen részletes és átfogó könyvet kézbe venni, hiszen a magyar művészettörténet és műemlékvédelem egyik hivatása az egy-egy stílustörténeti korszakhoz köthető emlékek alapos dokumentálása. Nem könnyű feladat ez, hiszen világos vonalakat kell húzni, hogy mely építészeti és festészeti alkotások azok, amelyek bekerülhetnek, és amelyek nem férnek bele a már tárgyalt stílus kereteibe. Ezenfelül a barokk korszak kutatását sújtják olyan nehézségek is, hogy számos emlék megsemmisült, vagy később, főként a 19. században, átfestették, kiegészítették őket. Ezért a kötet szerzőinek nemcsak leírásokat, hanem tényleges alapkutatásokat (levéltári, tervtári anyaggyűjtést), illetve olyan későbbi műemlékvédelmi restaurálási jegyzőkönyveket kellett áttekintenüik, amelyek értékes információmorzsákkal szolgálhatnak egy-egy falkép kivitelezőjéről, megrendelőjéről. Ez több esetben hozzájárult a korábbi szakirodalom hibás állításainak, attribúcióinak felülvizsgálatahoz. Ebben a szerzők segítségére volt a digitális fotózás, hiszen a kutatócsoport tagjai Gaylhoffer-Kovács Péter vezetésével a kötetben feldolgozott falképek jelentős részét újból lefotózták.

A Veszprém város kulturális örökségét ismerők számára külön örömmel szolgálhat, hogy e reprezentatív kötet címlapjára a veszprémi püspöki palota nagyszabású, Johann Ignaz Cimbal által 1772-ben festett mennyezfreskójának részlete került. A kiemelkedő emlékegyüttest Somorjai Selysette leírása mutatja be, és az eddigi szakirodalom konszenzusával ellentétben a palota nagytermének mennyezetképét a keresztény Erény allegóriájaként határozza meg. A palota mennyezetfreskójának elkészültéről nem maradtak fenn közvetlen dokumentumok, de Kapossy János művészettörténész 1931-es cikke óta konszenzus mutatkozott abban, hogy Cimbal az alkotás készítője, annak ellenére, hogy az ő esetében csak másodlagos források bizonyítják, hogy az 1770-es években járt a püspöki székhelyen. A szakirodalom ugyanakkor egységesen négyévszak-ábrázolásnak írta a mennyezetképét, figyelmen kívül hagyva az annak középpontjában álló középső férfialakot, amely attribúciója mellett Somorjai meggyőzően, ikonográfiai vizsgálatokra támaszkodva érvel. Cimbal veszprémi működésének másik emléke a palota kápolnájának mennyezetfreskója, a Megváltás allegóriája. Ennek ábrázolása és festésmódja rendkívüli párhuzamokat mutat a Brunsvík-család által 1776-ban megrendelt martonvásári Szent Anna-plébániatemplom szentélyfreskójával. A kötet felépítésének köszönhetően ez a Fejér megyei emlék is ebben a kötetben, ugyancsak jó minőségű fotókkal ellátott leírásban tanulmányozható.

A barokk kori Veszprém gazdag fal-képi örökségére mutat rá az a tény is, hogy a kötet nemcsak egyházi, hanem magán-megrendelésre készült emlékeket is be tud mutatni. Ilyen például a Dubniczay-palota és a Bíró–Ghiczey-ház, igaz, a két megrendelő ebben az esetben is kanonok volt. A kötetben tárgyalt három megye emlékei közül csak a székesfehérvári Esterházy-palota freskói vetekedhetnek ezzel a két épülettel. A Veszprémben fennmaradt barokk emlékek között külső falképek is helyet kaptak, így az egykori piarista rendház két szektkója, illetve a Toborzó utca 10. szám alatti magánház Szent Flórián és Mária koronázása ábrázolása is.

Veszprém és a Balaton-felvidék 18. századi művészeti emlékeire több püspök mecénási, megrendelői tevékenysége is jelentős hatást gyakorolt. Ebből a szempontból talán a veszprémi püspököket nevezhetnénk a kötet rejtett „főszereplőinek”. Ennek az aktív művészeti programnak tudható be az is, hogy a most megjelent, a három jelenlegi megyét átfogó kötetben az ismertetett freskóegyüttesek között számban dominálnak a jelenlegi Veszprém megyében található emlékek. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ezek közül több csak az 1950-es megyerendezés után került a jelenlegi Veszprém megyébe, bár azok a 18. században az egyházi közigazgatás szempontjából a veszprémi püspökség területén feküdtek.

A kiemelkedő egyházi mecénások mellett a kötet másik rejtett „főszereplője” mindenképpen a közép-európai barokk festészet legnagyobb mestere, Franz Anton Maulbertsch (1724–1796), aki több művével szerepel a kötetben, amelyek közül kiemelkedik a Padányi Bíró Márton veszprémi püspök felkérésére és programja szerint készült sümegi Krisztus mennybemenetele-plébániatemplom freskósorozata, amely expresszív festészeti megoldásaival minden részletében tükrözi a festő legjobb korszakát. A sümegi falképegüttesről a Maulbertsch munkásságát már közel két évtizede kutató Haris Andrea írt magas színvonalú, önálló tanulmánynak is beillő elemzést.

Maulbertschen kívül jelentős számú emléket ismertet a kötet a Veszprémben letelepedett és élete végéig itt tevékenykedő, főként a püspökségnek dolgozó Franz Xaver Buchertől (1743–1811). A német mester volt a püspökség legtöbb megrendelést kapó, legtermékenyebb festője, így a most kiadott korpuszban is tucatnyi templomot találunk, amelyek őrzik freskóit. Bár a Ferences templom festményei ma is jó állapotban megtekinthetők, legjelentősebb veszprémi műve, a székesegyház barokk mennyezetképe az épület 1907 és 1910 közötti neoromán stílusú felújítása során elpusztult. Ezen falkép történetét egy évtizede Serfőző Szabolcs dolgozta fel, aki a jelenlegi kötetben is a Bucher-művekre vonatkozó tanulmányok többségét írta.

A kötetben közölt impozáns képanyag is példamutató vállalkozás: a szerkesztő Jernyei Kiss János értő válogatásában szinte minden emlékről reprezentatív, jó minőségű felvétel található. Számos olyan kis falusi templom barokk freskóinak jó felbontású, színhelyes fotóját

láthatjuk, amelyeket sok esetben a szakma is csak régi fekete-fehér reprodukciókról ismert. Az egy-egy emlékről közölt képek száma ugyanakkor érzékelteti azok jelentőségét, művészettörténeti helyét, a festő és az elkészült alkotás kvalitásait. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy a most megjelent kötet így nemcsak a szakemberek, hanem a korszakkal megismerkedni vágyó laikus olvasók számára is újabb és újabb felfedezni való emlékeket tartogat.

Tóth Károly

A textilművész életművet meghatározó veszprémi inspirációi

Bódy Irén, a kékfestés művésze. Szerkesztette: Sz. Farkas Aranka. Magyar Képek Kiadó, Budapest–Veszprém, 2020

Ha a cím olvastán arra gondolnak, városunk sokak által joggal megcsodált természeti környezete hatott éretlenül egy textilművészre, aligha tévednek. A veszprémi rétek, legelők égbe nyúló ökörfarkkórói, a kertekben díszlő orgonák, szarkalábok látványát és más növényi motívumok hatását valóban ott sejtethetjük alkotásain.

És a vörösberényi szőlő és gyümölcsöskert, a földi paradicsom mályvárózsáit, galagonya- s kökénybokrait, kosborait, soha nem múló, az idővel felerősödő gyermekkori élményként. Ugyanúgy, mint a veszprémi vásárok mézeskalácsos sátrai huzár, pólyás baba és szív bábjainak vizuális emlékét. Mégsem ezek szabták meg eredendően művészi pályáját, hanem egy mesterség, amelynek búvkörébe került korán, már a világot felfedező gyermekként. Olyan mesterség vonzotta, ami az idő mélységeiben gyökerezik, története több ezer évre nyúlik vissza, s mindig titokzatosság vette körül zárt világa, különleges felhasznált anyagai, speciális készítési folyamata miatt. Egyszerű, a kékre és fehérre redukált színvilága az örök tisztaság képzetét kelthetik bennünk. Mert a kékfestés a nevezetes mesterség, és Bódy Irén textilművész az, aki teljes életére elkötelezte magát e mesterséggel, így a régi korok művészetével, a hagyományok értékének hangsúlyozásával, egyben kivételes átértelmezésével.

A kékfestés veszprémi történetéről Törő Balázs etnográfus összefoglaló írásait olvashatjuk a *Séd* korábbi számaiban (2016. tavasz és 2020. 1. szám). A mesterség helyi törtóriája a 18. század utolsó harmadában indul, a Stoll család mellett a Husvéth familia jeleskedik benne. A szakma és a manu-faktúrává, majd gyárrá bővülő műhelyek generációkon át, apáról fiúra öröklődtek. Az 1908-ban elhunyt Husvéth Mártont tekintélyes veszprémi iparosként, „kékfes-

tőgyárosként” tartották számon. Gyártelepe a Hosszú utcában volt, 1931-ben már fia, Lajos vezette, csak az utcát nevezték át Jókai Mór tiszteletére. Bódy Irén ennek révén került a kékfestés búvkörébe, ismerte és szerette meg a mesterséget, s kötött életre szóló barátságot magával a mesterrel.

Bódy Irént nem sorolhatjuk városunk híres szülőttei sorába. Családjá a fővárosból költözött Veszprémbe 1929-ben, mert lakatos és fegyvermester édesapja itt kapott állást. Bódy Irén négyéves volt ekkor, a Festő utcában laktak, szomszédságban Husvéth Lajos kékfestő gyárával. A kislánynak mindennaposá lett a száradó, levegőben lengedező kék vásznak festői látványa. „Olyan természetes volt számomra a kékfestő, mint a levegő vagy a víz, hozzátartozott az életemhez” – vallotta felnőttként. A Bódy familia rendszeresen festetett kelmét a mesterrel: ruha-, asztal- és ágynemű készült belőle. Mint Bódy Irén visszaemlékezett, nyaranta csak „festőben” jártak a család tagjai, a kislány a hasznosság és a szépség szimbiózisát élhette át. Kéziratban levő önéletírása szerint – örömmel olvasnánk annak veszprémi fejezeteit, az idézett részletekből tudjuk, szeretettel emlékezett városunkra – nyolc-tíz éves korától maga is tervezgetett mintákat. Vágyott arra, hogy textiltervező legyen. Szülei, akiktől természetszeretétét és a növényekhez kötődő mély vonalmat örökölte, nagy gonddal taníttatták, külön rajz-, nyelv- és zeneórákat vett. A református elemi népiskola elvégzése után az angolkisasszonyoknál tanult. 1947-ben Veszprémből indult felvételi vizsgára az Iparművészeti Akadémiára, pöttyös kékfestő ruhájában, hóna alatt rajztáblával. Fekete György iparművész írta róla, elkötelezett tehetség volt, már főiskolai éveit alatt és egész életében a szívós eredetkutatás, tanulás, az anyag és technika tökéletes birtokbavétele jellemezte. Tanulmányai idején magának kellett gondoskodnia megélhetéséről, sálakat festett. 1952-ben diplomászott, hat évig gyári tervezőként dolgozott a nagyipar számára, majd 1962-ig textilstúdió tervezője művészi szabadsággal, s már kiállításokon mutatják be nagyméretű faliképeit, függönyeit. Ekkor önállóítja magát, az otthonában létrehozott parányi műtermében alkot. Ezeket az éveket a textilművészet útkeresése hatotta át, a nyitás a népművészet felé. A folyamat egybefonódott több mesterség, köztük a kékfestés hanyatlástól, illetőleg már-már a kihalástól való megmentésével. Bódy Irén is akkor ébredt rá a kékfestés valós értékére, amikor az „elveszni készült”. Visszatért hát Husvéth Lajoshoz, szakmai fogásokat tanult tőle, s a mester nyomódúccokkal ajándékozta meg. A textiltervező maga mintázta anyagaina a régi műhelyekből gyűjtött és saját készítésű dúcokkal, ám a festést Husvéth Lajosra és a később megismert kékfestőkre bízta. Művészi pályája kifogyhatatlan tehetsége, kitartó szorgalma és állhatatos szerénysége révén egyre feljebb ívelt, a textilművészet ikonikus alakjává avatta. Fekete György megfogalmazása szerint a kékfestés tradícióját emelte meg egészen a csúcsig. 1970-től díjak sora kíséri munkásságát, köztük a *Huszár* című faliképéért az 1974. évi torontói

Iparművészeti Világkiállítás díja, 1993-ban pedig a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia választotta tagjai közé. Magyarországi kiállításain túl Európa számos városában, így Párizsban, Bresztben, Prágában, Varsóban, Athénban képviselte hazánk textilművészetét. Köztéri művei Budapesten, Tokióban és Varsóban kaptak méltó helyet. Alkotásait közgyűjteményeink őrzik az utókornak. Szinte természetes, hogy Bódy Irén 1962-ben részt vett a pápai Kékfestő Múzeum életre hívásában, majd tárlatain mutat-ta be a munkásságával iparművészetté vált kékfestést, s életműve jelentős részét a múzeumnak ajándékozta. Állandó gyűjteményes kiállítása 1992 óta látható az egykori Kluge-műhely patinás épületében. E sorok íróját megbúvólta a látvány, amikor először pillantotta meg Bódy Irén nagyméretű faliképeit, terítőit, párnáit a múzeumban. Az-óta visszatérő vendég ott, egyre fokozódó elismeréssel.

Bódy Irén kapcsolata Veszprém-mel Husvéth Lajos halála után sem szűnt meg. A Bakonyi Múzeum két ízben is ki-állítást rendezett munkáiból. Igaz, először Benkő Ilonával közösen 1962-ben. Másod-jára 1970-ben, akkor már önállóan. Azóta csend. Vajon lesz-e tárlata 2023-ban, amikor Veszprém értékeit felsorakoztatva mutatkozhat be Európa előtt?

Bódy Irén élete, életműve 2011-ben zárult. A kékfestés 2018-ban az UNESCO az emberiség szellemi kulturális öröksége reprezentatív listájára került. Ebben szerepet játszhatott Bódy Irén munkássá-ga, maradandó életműve. S most itt egy szépséges, kékfestő-szerelmes album róla, a kékfestő művészről. Fekete György írt hozzá előszót, pardon „Elő szót” beleír-zón, nagy-nagy tisztelettel. Az életművet Pásztor Emese művészettörténész ismer-tette részletezõn, elemzõn. Tanulmánya kitartó kutatómunkán alapul, az első ösz-szegzés az impozáns művészi pályáról sok fotóval illusztráltan. Az album közli még Erdei T. Lilla etnográfus *A kékfes-tés Magyarországon* című cikkét a mes-terség hazai múltjáról és jelenéről, de képet ad annak bonyolult technológiájá-ról is. A kötet ugyan a fővárosban jelent meg, mégis visszahoz bennünket Veszp-rémbe. Szerkesztõje Sz. Farkas Aranka, a Magyar Képek Kiadó jegyzi a művet, és a fotók egy része Szelényi Károly munkája. Így hármas a kötõdés a Szelényi házaspárral, akik 1992-tõl közel két évtizeden át Veszprém-ben éltek, galériát építettek s tartottak fõn, igazi lokálpatriótaként kö-teteket adtak ki a városról. Kapcsolatuk Veszprémmel ma is élõ és sokoldalú. Sze-mélyük és az általuk mûködtetett kiadó mindenkor garanciát jelent és mintát ad a magas minõségre.

A kékfestés 2015-ben került a Szelle-mi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékébe, az UNESCO szellemivilágörökség-listájá-ra. Bódy Irén veszprémi gyökérû munkás-ságával átörökítette és egyéniségére, saját stílusára átértelmezve megújította a hazai kékfestést, pápai állandó kiállításával pedig maga is örökhagyó lett.

Ács Anna

Az orosz falutól Goethe Frankfurtjáig

Ircsik Vilmos: *Bűnök és bűnhődések. Elemzések, esszék, tanulmányok a magyar, német és orosz irodalomból.* Magyar Napló Kiadó, Fókusz egyesület, Budapest, 2017

Áldásos hatással lehet irodalmat tárgyaló más írásokra is, ha a szerzőjük – jelen esetben Ircsik Vilmos – írói invencióit is beveti ilyen értelemben vett munkája során. Ez érvényesül műbírálataiban, elemzéseiben és tanulmányaiban, amelyeket Bűnök és bűnhődések című kötetében olvashatunk. A taglalt témákon kívül is adott olvasottsága, műveltsége és lefegyverző tájékozottsága ugyancsak sugárzik soraiból.

A veszprémi irodalmi élet egyik jeles doyenje elkötelezettje a tiszta magyar nyelvnek. Stilisztikai, művelődéstörténeti, kulturális, irodalmi felkészültsége fordítói igényességgel, pontossággal párosul fordításaiban, illetve itt található szakmun-káiban. Ekként ugyanúgy felfedezhető a szakmai (irodalmi, fordítói) rutinja, ebbéli nagy tapasztalata, amelyet tetézni tud ki-váló nyelvérzékével, remek stílusérzéké-vel. Biztosan birtokolja/uralja a klasszikus alapokat, amit nyilvánvalóvá tesz írásról írásra. Folyamatosan utal az általános és magyar nyelvi, kulturális, irodalmi hagyományra. Ircsik Vilmos a korábbi irodalmi, kulturális iskola megingathatatlan híve és képviselője. Könyvét olvasva ez határozot-tan szimpatikus. Az elemzőbb írásokban egészen részletekbe menő betekintést mu-tat fel olvasójának. A magyartításokkal köz-vetlenebbül foglalkozó munkáinál szinte már fordítói egyetemi kurzusok tanköny-vének igényével lép és léphet fel. Mindezt úgy képes megtenni, hogy önértetésségig magyar marad. Ha hagyomány- és örök-ségtiszteletét emlegetjük, azt is hozzá kell tenni: ezt el is várja olvasójától. Fegyel-me kötelez. A könyv értelmezői-értéke-lő szemléletét az életrajzi vonatkozások magasra helyezése jellemzi, tehát folyto-nos igyekezettel találkozunk részéről, hogy azokra vezesse vissza gondolatmenetét, premisszáit és következtetéseit.

Ircsik Vilmosnak lélegzetelállítóan kiterjedt az ismeretanyaga a német nyelv-ű irodalmakban, az orosz irodalomban. Ezt mondatról mondatra átélhetjük vala-mennyi írásban. Fordítóként kézenfekvő, hogy a Goethe által konstruált kategóriá-val, a világirodalom varázsszavával operál az egész összeállításban. Talán nem csak németes kulturális elköteleződése okán szembesít rendre Schiller és Schlegel esz-tétikai eszményeivel, azok érvényre jutását vizsgálja, bizonyítja elmélyülõbb tanulmá-nyaiban. A Bűnök és bűnhődések írójá-nak nemzedéki kötődései is nyilvánvalóvá

válnak. Minél tovább idõzünk ebben a vi-lágban, annál egyértelműbbé válik, vállalja nemzedékét, sőt büszke is rá. Megkockáz-tathatjuk, hogy ugyancsak ebből követke-zik lektori alapállása.

Értéke a kötetnek, hogy Ircsik Vil-mos többször vállalkozik olyan tematikájú problémakörök körüljárására, kivésésé-re, amelyeket csak egy ekkora ismeret-és műveltséganyaggal és nyelvi kutatói ethosszal rendelkező irodalmár tud köz-vetíteni befogadóknak. Ilyenek, amikor Bartók irodalmi visszhangjáról érteke-zik, amikor József Attila kapcsolódásait vizsgálja meg két irányból is a fordítások tekintetében, vagy mikor Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés*ének magyar nyelvű for-dítástörténetét bontja ki, szinte boncol-ja fel – természetesen nagyon hatásosan és vitathatatlan hatékonysággal. Mindhá-rommal élvezettel ismerkedhet, akinek kötődése és előképe van a tárgyalt géniu-szokhoz, géniuszokról.

Nemzedéki kötődése legkidolgozot-tabb területének a Kilencek jeles tagjával, Mezey Katalinnal kapcsolatos írásait tekin-tethetjük, akinek egy egész tanulmánytrilógiát szentel Ircsik Vilmos. A másik nemzedék-társ e körben és a könyv utolsó harmadá-ban, akivel fontosnak tartotta foglalkozni, Oláh János, a másik Kilencek-tag.

Miközben a szövegekben gyakori-ak a summás – gyakran üdítő – megáll-a-pítások, mégis sajátos fegyelemmel építi fel azokat. Kétséget sem enged, hogy egy egységes kategóriarendszerben gondolko-dik: mindenkinek van egy fiókjá, amely egy hasonlóságí, rokon kategória sze-rinti másik fiók mellett kap helyet. Ezek a nagyobb-kisebb fiókok érték, jelentő-ség, szemlélet szerint kerülnek be irodal-márunk rendszerébe. Ugyancsak színesítő és szemléltető eszköze a sok anekdotikus elem, amelyeket ügyesen mozgat. Van, amikor mondandóját érzékletesebbé vagy kapcsolhatóvá teszi más szövegheyyel-ekkel. Rendszeresen recepciótörténeti eleme-ket is használ, amelyekkel érdekesebbé, természetesebbé tudja tenni témáját, azt, ami õt annyira foglalkoztatja. Bennfen-tes információkkal is rendelkezik, ame-lyek közül idõről idõre bevet egyet-egyet az elemzésbe, értekezésbe. Hol illusztráci-óként, hol igazolása megerősítésére vagy csak alátámasztására.

Ircsik Vilmos, amikor ír is: alapos! Némelyik itteni munkája vádirattal, per-irattal is felér, ha a fordítói magatartás vasszabályairól van szó. Talán ebből is fa-kad az a közlésmód, hogy olyat is elvár ol-vasójától, amit manapság nem szokás, vagy nem mernek elvárni ilyen típusú írások szerzői – ó viszont ebben mindvégig kér-lelhetetlen –, hogy minõségi háttértudást vár el attól, aki szövegeivel ismerkedik.

A könyv írásai világosak, a mondat-szerkesztése javarészt lineáris, gondolatve-zetése általában egyenes. Ugyanakkor olyan utalásrendszere van, amely úgy figyelem-re méltó, hogy sajátos figyelmet követel ki; e téren is érdemes/szükséges gyakorolnia magát a könyvet tanulmányozónak.

Ilyen közelítésben olvashatunk mun-kát az említetteken kívül Heinrich Böllrõl,

Demeter Józsefrõl, Fenyvesi Ottóról, Gün-ter Grassról (vele két írásban is foglalkozik), Gyõrffy Lászlóról, Ernst Jandlról, Jevge-nyij Jevtusenkóról, Márai Sándorról, Oskar Pastiorról és Christa Wolfról. Fentiekén túl az is kiderül a kötetbõl, hogy vannak nagy kedvencei, úgymint Uwe Johnson, Gottfried Benn és Christine Busta.

Eddigi recenzióinkban is utaltunk már rá, hogy a német mellett Ircsik Vil-mos az orosz-szovjet irodalomban is tel-jesen otthon van. Átfogó áttekintést ad a szovjet „falusi” prózairodalomról, olyan szerzõkkel, mint Vaszilij Belov, Jefim Do-rozs, Valentyin Ovecskin, Szergej Zaligin, Fjodor Abramov, Vlagyimir Szolouhin, Alekszandr Szolzsenyicin, Alekszandr Jasin, Valentyin Raszputyin, Jevgenyij Noszov, Vlagyimir Tyendrjakov, Vaszi-lij Suskin (a Vörös kányafa írója), Borisz Mozsajev, Viktor Asztafjev.

Felkészültsége okán remek orientáló munkák a kortárs orosz irodalomról, a né-hai NDK irodalmáról és a magyarországi német vonatkozású literatúráról írt átfogó ismertetői, értékelései.

Általánosságban megállapíthat-juk, értékelõ anyagaiban mégsem szigo-rú. Inkább lojális, türelmes vagy megértõ azokkal, akikrõl ír, legyen bár író vagy műfordító. Attól hiteles ez az alapállása, hogy a megkritizált műfordítók megkap-ják tõle a következõ elégtételt: bizony neki is vannak a fordításaiban olyan fordulatok, amelyeket még így utólag is érdemes lenne korrigálni.

Összességében ki kell mondani, Ir-csik Vilmos most és itt máshonnan beszél, mint a hazai irodalmi recepció fõ sodra. Ezzel együtt szemléleti közelítése tekin-télyt sugároz. Olyat, amely részérõl igenis hiteles. Kritikusként csakúgy, mint író-ként. Véleményeit nem a kánonhoz igazít-ja, hanem saját értékítélete alapján alakítja ki. Másod-harmadvonalhoz soroltakat is elõkelõbb helyre sorol, ha õt meggyõzi az adott opus avagy a tárgyalt író, irodalom iránytartása, irányváltása, illetve attól sem riad vissza, ha ki kell mondani: a király meztelen.

Az impozáns témagazdagság, a széles merítés és elmélyültség az eddig emlegette-ken kívül azzal is magyarázható, hogy a *Bű-nök és bűnhődések* írásainak sora hosszabb idõ alatt jött létre, 1995 és 2016 között.

Végül a számatlanul dicséret és mélt-ató szavak után azért ellenérzéseknek is helye van a kötettel kapcsolatban. Az érte-kes, érdekes és fontos tényanyag, valamint a tartalmi bõség és feszesség imponáló, de éppen ezért sajnálatos, hogy a könyv szer-kesztése kívánnivalókat hagy maga után. Ugyan a könyvbõl nem derül ki, szerkesz-tését ki vállalta magára, csak a szöveggon-dozásra történik utalás – a tanulmányok elrendezésének nem sikerült magyarázatát találnunk. Enciklopédikusnak vagy brevi-árium jellegűnek lehetne talán leginkább besorolni, de rendezõelvnek ez elég so-ványka: olyan szempontokat lehet tetten érni, amelyek inkább ötletszerűek vagy ál-talános rendezõelvnek alkalmatlanok, és ezt még az sem mentheti, hogy Ircsik Vil-mos ilyen széles skálán mozog a területek

tekintetében. A tanulmányok, esszék stb. címei, különösen közcímei némelykor za-varba ejtik a könyvben eligazodni igyekvõ olvasót. Míg a szövegegységek kohéziója semmi kívánnivalót nem hagy maga után, stilisztikai eszményei mintaszerűek és szí-gorúak – ilyen tartalmi közegeben a forma felõl is ezt szükséges elvárni, ekként a kor-rektúra, a szövegtördelés követelményeire is ugyanolyan kínosan kellett volna ügyel-ni. A könyvben igen sok a zavaró elválasz-tási hiba. Nemritkán vagyunk kénytelenek találkozni elütésekkel, betűhiányokkal.

Kilián László

Sztrip(p) trip

EX Symposion 104.

Nem tudom, ki hogy volt vele, engem a képregény különösebben soha nem raga-dott magával. Vagyis ez így nem egészen igaz, hiszen szerettem a *Pajtás* úttörõma-gazinban Pif, a cuki kutya és Herkules, a ravaszdi, alkalmasint kicsit sunyi macs-ka történeteit, szerettem a *Füles*ben, ami-kor Fülig Jimmy egy-egy pofonja, zutty!, Korcsmáros Pál keze munkájának kö-szönhetően láthatóvá is vált.

Illetve ebben annyira már nem is vagyok biztos. Mármint abban, hogy ez utóbbit valóban igazán szerettem-e, vagy csak ez jutott, jobb híján. Nem, nem a grafikával volt bajom, hogy is lehetett vol-na, azt sem nagyon tudtam, egyáltalán mi az a grafika. De a szövegbuborékban hol maradnak Rejtõ Jenõ gyerekefjejl is izgal-masan vicces, kacagatót mondatai? Jó, jó a kép, de hol marad belõle a regény?

Valahogy így kezdõdött a viszonyom a képregénnyel, és sokáig ilyen is maradt. A képregény amolyan gyerekeknek való, hasznos vagy legalábbis szórakoztató izé. De ennél nem több.

Belátom, ez elsõsorban az én hibám. De azért talán nem tévedek túlságosan nagyot, amikor azt állítom, az is játszott bizonyos szerepet, hogy Magyarorszá-gon születtem. A tévedés jogát fenntartva azt mondom, nálunk a képregény hosz-szú-hosszú ideig afféle – jobb esetben – művészeti mostohagyerek volt. Nem úgy, mint Nyugaton. Vagy éppen Jugoszlá-viában, aminek egykori Délje hozzánk képest, vagy felõlünk nézve szinte Nyu-gat volt. Oda egyrészt eljutottak az igazi Nyugat képregényei is (míg én Asterixet is már jóformán felnõtt fejfel olvastam – láttam? – elsõször, ráadásul nem is magya-rul), másrészt Jugoszláviának is megvolt a maga saját képregénykultúrája.

Tehát ha az egykori Jugoszláviából nézzük a képregényt, akkor ugye minden más. Ezt tette most szemléletessé Balázs Attila, megismerkesztve az *EX Symposion 104. Sztrip(p)* címet viselõ számát. Túl-ságosan is hosszú, a kereteinket messze meghaladó feladat lenne megírni, hogy ez a szemlélet miben és mennyiben más, de azért annyit elárulhatok, az elég egyér-telműen kiderül, más ám ez a dal, mint

amit sokáig én gondoltam róla. Még azt is megkockáztatom, hogy én tévedtem, és a képregény mégsem olyan gyerekeknek való szórakozás, hanem művészet (jó, azt a kérdést most végképp hagyjuk, mi is az a művészet). Ott van valahol az irodalom és a képzõművészet kereszteződésében. De gondoljon bárki bármit is a képre-gényrõl, az *Ex Symposion Sztrip(p)* száma mindenképpen hiánypótló olvasmány.

Mesés Péter

Iskolakultúra 2020-ban

Iskolakultúra 2020. 3. és 4–5. szám. Elektronikus elérés: www.iskolakultura.hu

Tavaly emlékeztünk meg a rendszervál-tás 30. évfordulójáról, mely alkalom lehe-tőséget ad arra, hogy a kilencvenes évek elejének pezsgõ kulturális és közéletébõl egy fontos, ma is létező szereplõre hív-juk fel a figyelmet. Az Iskolakultúra 1991-ben jelent meg elsõször, azóta folyamatos a mûködése, ami nagy szó, bizonyítja a szer-kesztők és írók elkötelezettségét.

Az elsõ lapszámban többek között az új Nemzeti alaptanterv munkálatairól, az iskolában jelentkező kétnyelvűségrõl, az oktatástechnológia szerepérõl, informa-tikáról, fenntartható „zöld” pedagógiáról lehetett olvasni. Ezek a témák ma is aktu-álisak és relevánsak: igaz, ma már részben más kérdésfeltevésekkel és válaszokkal operálva, de az iskola és kultúrája évtize-dek óta hasonló, megoldásra váró prob-lémákkal jellemezhető. Az 1991 és 2020 közötti idõszakot végigtekintve inkább a változás jut eszünkbe az oktatás világaról, de ezek a kulcsszavak is jelzik, hogy Géczy János fõszerkesztõ mellett a fenti témák szintén az állandóságot jelentették, jelentik az idén 30. évfolyamába lépõ lap esetében.

Érdekes visszatekintve látni, milyen fontos és sokakat megszólaltató viták zaj-lottak a kilencvenes évek elsõ felében a lap hasábjain: mindenkit érdekelt és minden-ki érintett volt az iskola és oktatás jövõ-jének alakításában (az idei tavasz online átállása némileg hasonló kihívást jelent-hetett szülõk, gyerekek és tanárok számá-ra, amit a digitális oktatásra adott reakciók nagy száma jelez). A legutóbb megjelent lapszámok cikkeiben ez utóbbi hatás ter-mészetesen még nem jelentkezett (minden bizonnyal lesznek majd errõl szóló írások, tematikus blokkok), a cikkek címeiben megjelenõ hívószavak a mai magyar isko-la állapotát, közérzetét jelzik. A kiegész, le-terheltség különbözõ jelentkezési formái, a stresszel való megküzdés és az agresszív viselkedés mellett a zenei nevelés bukkan fel – az átalakulást megelőzõ, kísérõ vál-sághangulat szintén hasonlóságot, kapcsolatot teremthet a kezdetekkel. Az online írástudás, adatbázisok és hálózatosodás

korában nagyon fontos, hogy az *Iskolakultúra* honlapjára (http://www.iskolakultura.hu) 312 darab, papír alapon is megjelent folyóirat-szám és 52 könyv van feltöltve – ez hatalmas mennyiségű tudanyagot jelent, amit megőrizni és gyarapítani kötelességünk.

A folyóirat 2020. április-májusi öszszevont száma, mint oly gyakori a lap életében, nem tartalmaz tematikus összeállítást – s éppen a változatossága révén izgalmas olvasmány a nevelésügy iránt érdeklődőknek.

Egyetlen írást kiemelve a gazdag kínálatból: Polónyi István *Lefelé az alagsorba* című írása áttekinti az utóbbi 10 év kormányzati oktatásügyét. Ebben az időszakban több értékelés is megjelent a szakpolitikákról, benne az oktatás- és foglalkoztatáspolitikáról. Ez az írás a humán erőforrás-helyzet alakulását igyekszik elemezni. Megvizsgálja a belépési ráták alakulását a közép- és felsőoktatásban, a felsőoktatás részvételi rátáját, a felsőoktatás képzési szerkezetét, a korai iskolaelhagyók arányának és számának alakulását, és végül – némileg túllépve az oktatáson – a születéskor várható élettartam iskolázottság szerinti alakulását, a népesség, valamint a humán development index alakulását az elmúlt évtizedben.

Somogyvári Lajos

Házassági történet

Porcelán. Pannon Videószínház a tánc világnapja alkalmából. Táncolják: Ladányi Andrea és Krámer György. 2020. május 29. Bemutató: 2013. március 22.

A Pannon Várszínház – sok más magyar és külföldi színházhoz hasonlóan – is beállt azon színházak sorába, amelyek a koronavírus-járvány ideje alatt online előadásokkal kedveskednek nézőiknek, elviselhetőbbé téve a karantént. A Pannon Várszínház mindezt tematikusan teszi, egy-egy jeles eseményhez kapcsolódóan töltik fel korábbi előadásait, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak az adott eseményhez. Az első ilyen esemény a tánc világnapja volt, amelynek keretében a színház tánctagozatának első produkcióját, a *Porcelán* című kétszemélyes koreográfiát tekinthették meg az érdeklődők.

Sok mindenről lehetne még részletesen írni a bevezetőben, akár arról, hogy milyen fura kettősség jellemzi a Pannon Várszínházat (népszínház jellegű működés, komédiákon és zenés előadásokon alapuló repertoár; emellett kortárs táncműhely, országos kortárs táncfesztivál), vagy arról, hogyan tud vagy nem tud érvényesülni a színház és tánc – mint

előadó-művészeti műfajok – atmoszférája online közvetítések során. Ez a kritika azonban nem vállalkozhat többre, mint hogy a körülményekhez mérten értékelje a látott előadást.

Tulajdonképpen egy ízig-vérig kortárstánc-előadást láthatunk, ha megnézzük a *Porcelánt*, az ízig-vérig szó jó és rossz értelmében egyaránt: ez az előadás nem ad se többet, se kevesebbet, mint egy jól megkomponált, de extrákat nem nyújtó táncelőadás.

A tér nem nyújt nagy izgalmakat számunkra. Egy steril, fehér térrel találkozunk, amelynek előterében látható egy asztal és két szék, a tér két oldalán egy nagy oroszlánszobor és egy zsúrkocsi, a háttérben pedig láthatunk egy vetítővásznat. A vetítővásznon az előadás alatt folyamatos videóinstalláció fut, gyanítom, hogy az alkotók szándéka az lehetett, hogy ez a szinkron installáció megtámassza, (újra) értelmezze a látott koreográfiát, azonban véleményem szerint ezt a célját csak korlátozottan éri el. A zene nagyon kortárs hatást kelt, tulajdonképpen effektzenéről beszélhetünk, amely nagyon jó atmoszférateremtő hatással bír, és mivel a koreográfiák tempója, ritmusa leköveti a zene lüktetését, így szerves részévé válik az előadásnak.

Az előadás koreográfiájára az jellemző, hogy – annak ellenére, hogy ketten táncolják (Ladányi Andrea és Krámer György) – nagyon kevés esetben beszélhetünk duóról. A mozgások nagy része szóló, ahogy a két táncos egymástól szinte teljesen függetlenül, vagy csak időszakosan egymáshoz kapcsolódva táncol. Az uralkodó táncforma a balett, valamint a kortárs tánc, visszatérő elemekkel, mégsem nevezhetjük repetitívnek a mozgás-sorokat. A társas magány érzetét kelti ez a fajta koreográfia, nincsenek szinkron együtt mozgások, mintha azt az érzetet szeretnék kelteni, ahogy egy házasságon belül is ott van a feleség és a férj, és csak lenni tudnak egy tető alatt, de nem tudnak együtt, egymással élni.

Az előadás több szimbólumot is megpróbál érvényesíteni. A jelentésképzésben egy bizonyos pontig el is jutnak az alkotók ezekkel a tárgyakkal, de valahogy mindig megakad, nem teljesedik ki ez a folyamat. Ilyen szimbólumok a családi életet jelképező ebédlőasztal, a társas együttélést szimbolizáló sakktábla és sakkfigurák, a férfit jelképező oroszlánszobor, vagy az egymás utáni vágyódást kifejező levelek. Ezek mind-mind jelentést kapnak, érthető a felhasználásuk, funkciójuk, de valahogy nem képesek egy nagyobb egységgé összeállni, koherens szimbólumrendszert alkotni. Ennek oka lehet, hogy csak egyszer jelennek meg az előadásban, egyszer használják őket, egy jelenet erejéig, majd többször már nem kerülnek elő. Talán, ha mindegyik tárgyat még egyszer használnának, valamilyen más helyzetben, azzal kiszélesítenék ezt a jelentésképző horizontot.

Az előadás leírása alapján a produkció „témája az emberi együttélés, a párkapcsolat kínjai és gyönyörűsége. A nő és a férfi együttélése, mely törékeny és csillo-

gó, díszes és ünnepélyes, hideg és csörömpölő, féltett és hasznavehetetlen porfogó, egyszerre emlék és jelenvaló, mint a porcelán”, így én is ilyen szemmel néztem az előadást, és mint ilyen, arra a következtésre jutottam, hogy az előadás egy rossz házasságot jelenített meg. Nagyon kevés olyan pillanata volt az előadásnak, amikor a harmonikus együttélés jelent volna meg (igaz, akkor az már-már katartikus élmény volt, éppen az unikális jellege miatt). Ha akadt is egy-egy ilyen momentum, akkor azonnal hangulatváltozás állt be, valamelyik fél törvényszerűen megtörte ezt a harmóniát. Emblematisus pontja az előadásnak a zárójelenet, amelyben madarakká átlényegülve próbálnak egymás felé közelíteni a táncosok, mintha beállna közöttük a harmónia, de az utolsó pillanatban a madarakat eltaláló puskalövés jelzi számunkra, hogy lehetetlen az egymásra találás egy kapcsolaton belül.

De vajon tényleg ennyire lehetetlen volna megtalálni egymásban a harmóniát? Ha sikerülne is, akkor a „láthatatlan kéz” meghúzza a ravaszt? Ezekkel és számos más kérdéssel ballaghat ki a néző a színház-térből, vagyis állhat fel számítógépe elől.

Hornok Máté Bendegúz

Egressy Zoltán

Egressy Zoltánnal Bozsik Péter és Szabó B. Eszter beszélget. Eötvös Károly Megyei Könyvtár. A Veszprémi Egyetemi Színpad szervezése. 2020. január 30.

Az a körülbelül negyven ember, aki a könyvtár Kisfaludy termében összegyűlt, hogy meghallgassa Egressy Zoltánt, érezhette, hogy vele beszélgetni hálás feladat. Rövid kérdésekre is hosszan, érdekfeszítően tud válaszolni, mintha beszélgetés közben is olyan jól működne dramaturgiai érzéke, szerkesztési készsége, mint az írásaiban. Akár az alkotásokkal kapcsolatos kérdéseket kapott, amikre szakmai választ vártak a kérdezők, Szabó B. Eszter és Bozsik Péter, akár az életútjára vonatkozó anekdotikusan kifejthető válaszokat adott, akár a kritikusokkal, kritikákkal kapcsolatos gondolatait osztotta meg, izgalmas-sá, változatossá tudta tenni a válaszait. És a másfél órás program alatt lelkesedés, visszaemlékezés, öt ért kritikák elemzése, művei utóéletének fejtegetése közben is végig szelíd maradt és mosolygós.

Középiskolás és egyetemista korában verseket írt. A szakdolgozatát a méltatlanul elfeledett Reviczky Gyuláról, egyik kedvenc költőjéről írta. A költő életének az a pillanata, amikor Jászai Mari berontott a szerkesztőségi irodába, ahol Reviczky dolgozott, hogy számon kérje rajta az ő egyik alakításáról írt kritikáját, majd szerelem született az újságíróként dolgozó Reviczky és a színésznő között, kü-

lönösen megfogta Egressy fantáziáját. Reviczky életét dolgozta fel első drámájában, amit megmutatott Radnóti Zsuzsa dramaturgnak, Örkény István özvegyének. Radnóti Zsuzsa jó szemmel fedezte fel a tehetséges drámaírókat, Egressy Zoltán esetében is ez történt: a tapasztalt dramaturg nemcsak tanácsokkal segítette a kezdő drámaíró munkáját, hanem írói ösztöndíj megszerzésében is támogatta. Ekkor született a *Portugál*, ami ma is Egressy egyik legismertebb és legtöbbet játszott színdarabja. A *Portugál* sikeréről is beszélt az író. Nagy előny volt számára, hogy a Katona József Színház mutatta be, hiszen a színház munkájára különösen figyel a magyar színházi szakma. Ha itt valamit sikerrel játszanak, azt máshol is szívesen bemutatják. Később nem minden darabjának jutott ez a sors. A Veszprém-ben bemutatott *Baleset*nek például alig volt szakmai visszhangja, mert a színházi szakma nem is nagyon tudott róla.

Egressy Zoltán elemezte a kezdő magyar drámaírók hálátlan helyzetét. Korábban a *Színház* című folyóirat mellékletében sok fiatal szerző darabjai is megjelentek, onnan lehetett tudni a létezésükről. Mára ez megszűnt. Nem túl biztató ismeretlenül színdarabot küldeni színházigazgatóknak. Ha mégis eljut a darab a bemutatóig, a magyar kritikusok úgy érzik, hogy a fiatal szerzővel szigorúan kell bánni. Aki ezt nem tudja feldolgozni, abbahagyja. Ő sok tekintetben szerencsés szerző, egyrészt tudja, hogy a színpad számára át kell dolgozni a szövegeket. Persze jobban szereti, ha őt kéri meg az átdolgozásra, ezt szívesen meg is teszi, mert szereti minden szereplőjének a nyelvét maga kitalálni, és jó, ha a változtatásokat ő igazítja az alapelképzeléshez. Másrészt nem várja el a rendezőtől vagy a színészektől, hogy maradéktalanul az ő elképzeléseit valósítsák meg – jó nézője a darabjainak, hálás az alkotóknak, akik bemutatják azokat. Kérdésre válaszolva elmondta, hogy nincs kedvenc darabja, persze egy kicsit úgy érzi, mintha mind a tizenöt drámája a saját gyereke lenne, és természetesen azokra figyel a legnagyobb váromozással, amelyeket még nem mutattak be.

A drámák sikere után prózai szövegeket kezdett írni. Békés Pál kérésére egy antológia számára kezdett bele egy novellába, amiben aztán annyi szereplő jelent meg, hogy lassan regény terjedelművé vált. A *Hold on* című regénnyel kapcsolatban először a kritikusok kerültek szóba, itt azt fejtette ki Egressy Zoltán, hogy kíváncsi mindenki véleményére (igaz, amíg készül a szöveg, nem mutatja meg senkinek sem, mert a vélemények befolyásolják), de azt nem szereti, ha olyan elvárásokat kérnek tőle számon, amelyeknek nem akart megfelelni. Ő például a *Hold ont* nem érzi sci-finek, ahogy a regény egyik kritikus elemezte – ő írását egy gondolatkísérletnek szánta. Regényeiben sok téma merül fel, úgy tűnik, mint ha ezeknek mind szakértője lenne. Egressy Zoltán elmondta, hogy miután megvan a regény alapötlete, sokat készül, mert nem szeret olyanról írni, amiről nem tud.

Amikor például anyakönyvvezetőről írt, elment egy anyakönyvvezetőhöz, akitől nagyon érdekes dolgokat tudott meg. A *Százezer eperfa* írása közben meteorológusokat kérdezett meg arról, milyen lenne, ha teljes szélcsend lenne. A szakembereket először meghökkentette a kérdés, mert a Kárpát-medencében ez elképzelhetetlen. Aztán elgondolkodtak rajta, és olyanok derültek ki, hogy a Tisza két hét alatt, a Duna húsz nap alatt száradna ki. Előbb-utóbb lakhatatlanná válna Budapest, egy pszichológussal azon elmélkedtek, mikor törne ki a váratlan helyzet miatt lázadás. A *Hold on* írása közben fizikával, kémiával kellett foglalkoznia. Olyan dolgokról is beszél a könyvben, amelyek felé már folynak a kutatások, ezek alapján aztán elkezdett fantáziálni. Egy kedves barátjával beszélgettek egy romkocsmában, a rövid ideig a veszprémi színház zenei vezetőjeként működő Lázár Zsigmonddal, akiről eszébe jutottak a *Hold on* lázárzsigái, a 3D-s nyomtatóval előállított mesterséges lények, akik rendelkeznek előállítójuk emlékeivel. Megtudtuk, hogy szeret játszani, azzal is például, ha a különböző regények, szövegek összefüggjenek egymással. A *Lila csík, fehér csík* című könyv kapcsán a tragikus sorsú magyar focistáról, Törőcsik Andrásról beszélt, aki úgy főszereplője a regénynek, hogy igazából nem róla szól, hanem Egressy gyerekkori rajongásáról. Ő maga nem tudja eldönteni, hogy regény, esszé vagy memoár-e.

Arról, hogy most min dolgozik, annyit mondott, hogy mindig alkotói válságban van. Amikor ír, neki izgalmas, de a megjelenés után felmerül benne a kérdés, ment-e előre a világ attól, hogy a könyv elkészült. Nem tud napi két órát kötelességszerűen írni. Akkor alkot, ha benne van egy témában. Szerinte létezik az ihlet, születnek is belőle szövegek, de születnek ötletek írás közben is. Néha úgy érzi, jó lenne, ha mégis tudna rendszeresen, kötelességszerűen dolgozni.

A beszélgetés végén, hallgatói kérdés kapcsán a darabjaiban jelen lévő humorról, tragikomédiáról említette, hogy ő szereti, ha a komikus és a tragikus az előadásokban is megjelenik kellő egyensúllyal. A *Portugál* nagyon szép lengyel fordítását például egy idős néni készítette, aki sok helyen a humoros részeket tragikusan értelmezte, így a színészek is a számunkra mulatságos részeket könnyes szemmel mondták.

A másfél órás beszélgetés olyan érzéssel fejeződött be, hogy következő beszélgetésekre váró témák szép számmal akadnának, szívesen hallgatnánk újra és újra a lelkes válaszokat Egressy Zoltántól. Az írot a Veszprémi Egyetemi Színpad és a megyei könyvtár közösen látta vendégül.

Kovács Gáborján

Versdalok

Berzevici Zoltán elmaradt költészet napi műsorának margójára

A tavasz ebben az évben is elhozta nekünk a természet megújulását, de vele együtt érkezett valami ismeretlen erő, mely elvette tőlünk a megújulás örömeit. Szívünk, lelkünk már a felemelő élmények befogására vágyott, a tavaszi ünnepnapok vidám hangulatára.

A költészet napjának megünneplésére is készültek országszerte, mert a vers-ünnep elmaradhatatlan része a tavasznak. 1964 óta ünnepeljük hazánkban április 11-én, József Attila születésnapján a verseket. Az idei költészet napján ünnepeltük Márai Sándor születésének 120. évfordulóját is. Ünnepeltük halkan, csendesen, ki-ki otthonában lehetőségeihez képest. A közös ünneplés élménye nem adatott most meg nekünk. Pedig Veszprém-ben is készültek a színészek, a versmondók, a verseket éneklő zenészek a közös ünneplésre. Mosolyogva hallgattuk volna, ahogy 100 gyerek mondja a Színházkert lépcsőjén együtt a verset, és jól éreztük volna magunkat az egyetem költészet napi rendezvényén is.

A veszprémi dalénekes, Berzevici Zoltán új költészet napi műsorával akart szép élményeket adni a közönségnek, úgy, mint már hosszú évek óta minden áprilisban. Ez a műsor is elmaradt, mint a többi. Maradt nekünk az okoseszközök zsebre tehető világa. Nézhettük, hallhattuk a verseket, a különböző verses műsorokat reggeltől estig. Csendes szobáinkba beköltözött a virtuális világ minden jó és rossz oldala. Pedig jó lett volna élőben hallgatni Berzevici új dalait. Egy műsorban hallani újra a régi veszprémi triumvirátus, Patka–Szokoly–Botár verseit, Kemény Géza szép gondolatait és a ma itt élő költők alkotásait. De sok dal került volna még a műsorba mai magyar költők verseiből, mely dalok a közelmúltban születtek, hol szomorkás, hol vidám hangulatban. Azért eljutott hozzánk gitárpengetéssel ezekből a versekből is egy csokor. Felkerültek a világhálóra, és hallgathatta bárki, nemcsak a költészet napján. „Itthonról szórazokoztató költészet szeretettel” – így ajánlotta a dalokat a szerző. Sikeres volt a kezdeményezése. Jó dolog ez, mondhatnánk, hiszen több emberhez elérnek így a versek, a dalok. De adja-e ugyanazt az élményt, mint az élőben hallgatott előadás? A válasz egyszerű. Nem. Nem adhatja.

A vers közös élményként való befogadása, egy-egy nézőtárs reakciójának hatása hiányzik az embernek. Otthon csak ketten vagyunk: az előadó és a néző, aki ha akarja, befogadja, amit hall, vagy egy érintéssel továbblép a gépen ebben a ránk lökött magányban. Mert ezt a bezártságot valami titokzatos erő küldte felénk, hogy megmentse a Földet, ezt a kicsiny kis bolygót, amit tönkretettünk. A ránk rakódott szmogban most megpróbálhatjuk – hisz van időnk – megkeresni az értékeket.

Nemcsak keresni kell, hanem érteni is a felénk küldött üzeneteket. Meg kell tanulnunk a gagyik közül kiválasztani a jót, a lélekemlőt. Tele van már a virtuális postaládánk. Talán túl sokan is vannak, akik most akarják megmutatni „művészetüket”. De jó lenne a csendet is megszokni, hiszen sokszor többet mond, mint bármi más.

Elfogadott dolog már napjainkban a művészetek okosgépeken való közvetítése, ám az élő előadások varázsát nem pótolhatja semmi. A közönség reakciói hiányoznak az előadóknak is. Kellenek a közös élmények, mert előadó és hallgató egymásra van utalva a felemelő pillanatok megteremtésében. Kellenek a találkozások, a taps, mely erőt és biztatást ad. Kell a nézőterek zsongása és a csend is a széksorok között, ha magunkra ismerünk egy-egy mondatban. Kérjük hát meg szép szóval a Moirákat, ezeket a különleges istennőket, úgy fonják életünk fonálát, hogy ne csak a virtuális térben találjon egymásra közönség és előadóművész. Mert szükségünk van az együtt megélt közös élményekre, melyek erőt adnak nekünk.

Molnár Erzsébet

Szempillantások

A Kabóca Bábszínház YouTube-on elérhető felvételei

[https://www.youtube.com/watch?v=_Zyli1Juq-8&list=PLR5_1Myo07mWQl-7h2ouWXTh-C7Risdsr3&index=1;](https://www.youtube.com/watch?v=_Zyli1Juq-8&list=PLR5_1Myo07mWQl-7h2ouWXTh-C7Risdsr3&index=1)

https://www.youtube.com/watch?v=w3qM-H7rB2I&list=PLR5_1Myo07mWQl7h2ouWXTh-C7Risdsr3&index=2;

https://www.youtube.com/watch?v=vzS11RkU2ro&list=PLR5_1Myo07mWQl-7h2ouWXTh-C7Risdsr3&index=3;

https://www.youtube.com/watch?v=Hk-FJiKcTQM&list=PLR5_1Myo07mWQl-7h2ouWXTh-C7Risdsr3&index=4;

https://www.youtube.com/watch?v=oE-1TgHlxTto&list=PLR5_1Myo07mWQl-7h2ouWXTh-C7Risdsr3&index=5;

https://www.youtube.com/watch?v=hvSDK4D-UaE&list=PLR5_1Myo07mWQl7h2ouWXTh-C7Risdsr3&index=6;

https://www.youtube.com/watch?v=clx-RM2l2WwE&list=PLR5_1Myo07mWQl-7h2ouWXTh-C7Risdsr3&index=7;

<https://www.youtube.com/watch?v=EQz-Ttdv4BeI&t=7s>

A karantén első hetében digitális úton érkezett a Kabóca Bábszínház és három veszprémi költő (Bozsik Péter, Géczy János és Kovács Gáborján) cinkos összeesküvése a hirtelen ledermedés ellen. Nyolc szempillantásnyi klip: képek, versek, a játék és gondolat szabadsága.

Nehéz úgy, és talán nem is kell küszködni vele: a műfaji besorolással. Mondhatjuk gyermekverseknek őket, hiszen szinte kivétel nélkül valamiféle gyermeki látásnak adnak hangot és képet. A gyermeki látás azonban gyakran nagyon nem gyermeki világra néz. Mint leginkább Bozsik Péter két, *Mondom az apának...* című és kezdetű etűdje, két villanás, gyerekcsaj, de kíséri képeken összekoszolt óceán és a balkáni háborúk fojtogató, olykor szinte szürreális agresszivitása.

Máshol a játékoság teremt légbört és gondolatot. Kovács Gáborján *Adázázig albokolt* című halandzsája, mely – mint a legjobb halandzsák mindig – tartalmaz annyi magyar tövet, toldalékot, hogy már

már érteni véljük, miközben – talán a zene miatt is – belehallani vélünk némi kelta színezetet. A bekeretezett üveglapot szerte Veszprémben megsétáltató Miller Patrik kezében az üveg bármit befogad, bármit visszatükröz, ebben az esetben leginkább talán a szándékot, hogy a karantén szobafogságából a valóságos és az átvitt értelmű tágasságba átpillantsunk rajta.

Géczy János szövege, *Ez egy vers*, a legjobb kabócás hagyományok teremt teret, az átalakulásnak. Ezúttal egy verses papírlap képes bármiből bármivé lenni, miközben a papírra rótt vers egy igazi művész finom exhibicionizmusával, ártatlan önzésével, bájos öntudatával mond monológot önmagáról. Világot teremt, miként *A térre én...* kezdetű etűd tündére, aki a térre padot állít, rügyet fakaszt, általában ő szereli össze ezt a madárfütyös, patakcsobogásos világot, melynek végül – réti virágok közt, kicsiny piros szívvel a kezében – maga áll a közepén.

Nem enged a terjedelem ennél többet. De a köszönetet még megengedi. Köszönet a három költőnek. Köszönet Bartal Kiss Ritának, Benkő Zsuzsannának, Berta Csongornak, Csörögi Gábornak, Fekete Ágnesnek, Miller Patriknak, Nagy Krisztinának, Pál Hunornak, Szívós Rékának, Szőke Kavinszki Andrásnak koncepcióért, zenéért, bábért, versmondásért. Köszönet a nyolc szempillantásért gyerekszemmel a felnőtt világra. Köszönet a legfontosabbért, azért, hogy miközben a világ magára gombolta a szükségességet, ők kinyitottak nyolc kicsi ablakot egy világra, ahol nincs vírus, hanem öröm van és bánat, szépség és szörnyűség, de mindig, mindenképp felett az alkotó szellem szép szabadsága van. A legjobb vakcina, ha a lelket ledönti lábáról a szükség.

Asztalos István

Fotó: Kovács Endre

Miklós utca 18.

Szilágyi László: *Kertkapugraffiti*. Miklós utca 18.

2009-ben fotóztam Lackó lakásában, akkor már nem élt. Az itt készült képanyagból készült könyv 2010-ben jelent meg a Lackó lakásának falain látható képekből. Egészen biztos, hogy bizonyos falfelületeket a szülők fiuk halála után lemeszeltettek (vagy vakoltattak?), miután úgy döntöttek, hogy azok a részletek megbotránkoztatóak.

Ez a dolog, tárgy, mű a veszprémi Miklós utca 18. előtt (volt?) látható, tehát Lackó otthonával majdnem szemben. A külső térben található mű lényegében csak az utca felől látható, nem járható körbe, romos, gazos telek, leomlott kerítéskövei között egy vaskapu lehetett, amire Lackó rá jellemző stílusban festett.

Hogy mi volt a szándéka ezzel a képpel, azt nem tudom, de valószínűleg az, ami legtöbb képének indítéka, lényének mozgatórugója, maga a festés, a festészet. Kivéve az értékesítést.

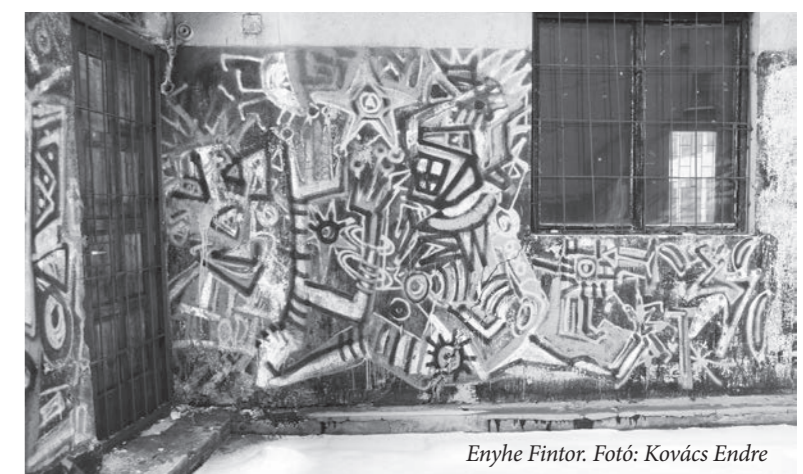
Gyakran nélkülözte a képekhez szükséges klasszikus felületeket, vásznat, kartont, falemezt, helyette beírta rongyokkal, papundeklidarabokkal és hát falfelületekkel. Illetve, amit talált. Ez adhat némi magyarázatot a vaskapu választására, és még a felület monumentalitására.

Hogy mikor festhette, nem tudom.

Lackó munkásságában más helyszínek, terek is megjelennek, méghozzá feltételezhetően valamilyen kollektív akció folytán. Veszprém belvárosában van egy udvar, aminek a történetét nem ismerem, ez egy rég elhagyott épületgyűttes udvara. Ez volt az

Enyhe Fintor. Fotó: Kovács Endre

Enyhe Fintor. Fotó: Kovács Endre

Enyhe Fintor Klub. A teret valamikor birtokba vette a fiatalok egy csoportja, nevezzük őket punkoknak. Elbeszélések szerint itt zenéltek, buliztak. Képek készültek a falakra festve, stílusukat ítélve nem mind Lackó képei, vagy egyik sem az. De egy vagy kettő azért talán az övé. Ami azonos bennük, az a stílus, egy kor lenyomata.

Egyes állítások szerint nincs punk festészet, legalábbis a műítészszakma illet nem tart számon. De akkor hogyan nevezhető ez a képegyűttes, méghozzá a világot behálózó nagyságrendben? Csak úgy, hogy nem az, mint bármi más? Graffitiművészek világhírűek lettek, műveiket leszedik vakolattal együtt a házak faláról, és ezek jól adjusztálva bekerülnek a galériákba. Lackó és társainak műveit majd elmossa az eső, de nem baj. Neki nem. Az biztos.

(Ide másolom Zoé mondatát: „Azért írok neked, mert szerintem be kéne mutatni az IGAZI Lackót – aki egyszerre volt klasszikus nagy tudású festőművész, szupermodern avantgárd, vad „PUNK”, romantikus költői lélek és meghökkentő durva performer egyaránt!”)

Kovács Endre

1911, Olaszország, Velence, Szent Márk tér, Prokurátori Palota. Bricseszadrágban Cholnoky Jenő földrajztudós

Lackóval mindig is nagyon rajongtunk a '80-as évek graffitije és street artja iránt. Keith Haring, Basquiat, meg csomó névtelen, ámde annál tehetségesebb jelt hagyó valahol kint New York, Köln és Berlin utcáin.

Jel a vaskapun

Ez a rajongás inspirált is minket. Olyannyira, hogy Lackó egy szép napon, a '90-esek közepe tájt az utcánkban lévő, egy romos kerteltakaró kissé rozsdás, félig rögzített dupla szárnyú vaskapura élöben is felfújta egy graffitit Neolux spray-vel – természetesen teljesen illegálisan. Bár ez nem nagyon zavart igazából senkit ott, s szerintem amúgy meg egyértelmű lehetett, ki követte el a színes műalkotást. Ez egy absztrakt jelrendszerű, kacskaringós vonalakból álló graffiti volt, sok kézzel, sehogyan sem Veszprémben, inkább valamiféle nyugati nagyvárosi külvárosi foglalkozás miliójába illő.

És a graffiti ott maradt. Nem távolították el, nem cserélték le a vaskaput sem. Sőt, szóba se hozta senki. Valahányszor arra sétáltunk, ott volt, jelezvén mintegy a járóelőzőknek, turistáknak s arra sétálóknak, hogy közel már a mi rezidenciánk, területünk. Hogy ez már bizony undergroundfalva, a veszprémi punknegyed, a helyi szubkult törzshelye: Lackó és Zoé privát kultúrközege!

Kicsit arrébb, ha benéztél a Miklós utcai műemlék jellegű 400 éves ház ganges erkélyére, már végképp biztos lehettél benne, hogy itt egy másik dimenzió kezdődik a kapun belül, egy világ a világban, egy hely, ahová ha betérsz, semmi sem marad többé a régi, mert kupán szó a tömény kultúrsokk! A graffiti csak a bemelegítő volt... Mint egy közlekedési tábla a helyi alternatív művészek avantgárd világába! Jelezte, hogy ISTEN HOZOTT! Ki itt betérsz, hagyj fel minden konzervatívizmussal!

A graffiti az évek során szép lassan a kapuval együtt rozsdásodott. A kacskaringós színek egygyé váltak a repedésekkel s rozsdás ütött lyukakkal. Kis darabok hulltak le belőle, majd később egyre nagyobbak. Olybá vált, mint egy golyózápor által szétlőtt falfelület. Ott volt a hőskorban, s ott Lackó halála után is. Rendületlenül, mint holmi büszke műemlék!

Aztán szép lassan teljesen eltűnt, leperegtek a festékes rozsdadarabok, s már szinte csak a váz meg a lepattogzott rétegzott rozsdás lemez maradt hátra.

S mikor a telket eladták, s építkezni kezdtek, végleg eltűnt... Gondolom, kidobták – nem is sejtve, hogy mi volt rajta valaha. Maradt az emléke s Lackó szelleme, aki teliholdas éjszakákon rója a Miklós utcát rendíthetetlenül, mely az örökkévalóságig egygyé vált az ő szellemével – s kitörhetetlenül őrzik emlékét.

Szilágyi Zoé

Enyhe Emília. Fotó: Kovács Endre

Enyhe Emília. Fotó: Kovács Endre

Wagner Sándor veszprémi festménye

2020 márciusának elején – még a koronavírus-járvány miatti korlátozások bevezetése előtt – a budapesti Nemes Galéria mutatta be a Millenárison Wagner Sándor festőművész *Veszprémi utca* című képét. Az alkotás különlegessége, hogy a 19. századi magyar historizmus kiemelkedő képviselőjének ez a magyar magángyűjteményből származó reprezentatív műve most először került a magyar közönség elé, miután épp száz évvel ezelőtt, 1920-ban a müncheni Glaspalastban szerepelt.

A festmény motívumai alapján egyértelmű, hogy a mű Magyarországon készült. A kompozíció előterében rögtön egy tipikus magyaros motívum bukkant fel: kezében ostort fogó férfi vezet két szürke marha által húzott, sárga tökökkel és zöld terményekkel megrakott szekeret, miközben társa a bakon ül. A lefelé kanyarodó, poros földúton lentebb egy szürbe öltözött, pipázó férfi társalog egy, a nézőnek háttal álló lánnyal. A magas partfalat a bal oldalon kőáthidalásos kapu töri meg, balról az

utca íve fakerítésben folytatódik. A völgyben meghúzódó házak előtt egy másik kék inges alak baktat felfelé. A háttérben a háztetők mögött egy magaslaton várfal húzódik, előlött fehér falú, többemeletes épületek sorakoznak. Ezek felett kiemelkedik egy templom két tornya. Jobbra lent A. Wagnerként, nevének németes formájában Alexander Wagnerként szignálta a festményt a művész.

A Magyarországon Wagner Sándorként (1838–1919) ismertté vált fes-

tőművész a 19. századi historizmus meghatározó alakja volt. Pesti német családban született a nagy árvíz idején, majd a Bajor Királyságban tanult az akkor fénykorát élő müncheni képzőművészeti akadémián, ahol Karl von Piloty történeti festő osztályába járt. Tanulmányait követően Wagner Münchenben telepedett le, és egykori alma materében, a festészettechnikai osztályon tanított. Híres magyar tanítványai között találjuk Munkácsy Mihályt és Szinyei Merse Pált is. Magyar kapcsolatait Wagner mindvégig megőrizte, ha tehette, évente látogatott haza, és rendszeresen megfordult a Balaton-felvidéken és Veszprém környékén is. Számos magyar történeti képpályázaton vett részt, illetve magyar képtémák mindvégig foglalkoztatták. Több jelentős művét a Magyar Nemzeti Galéria őrzi, amelyek közül korszakalkotó a szinte minden hazai történelemtankönyvben reprodukált *Dugovics Titusz önfeláldozása* (1859) című látványos vászna.

Wagner Sándor veszprémi képe 2020 márciusában került újra a magyar közönség elé. A kép festésmódja, kidolgozottsága szemernyi kétséget sem hagy afelől, hogy a klasszikus müncheni iskola egyik képviselőjének művével van dolgunk. A kép azonosítását megkönnyítette, hogy alig egy évvel Wagner halála után, 1920-ban a hagyatékában maradt képeinek jelentős része szerepelt a müncheni Glaspalast nagy kiállításán, ahol egy teremben csak az ő munkái voltak kiállítva. Itt a listában 1543. szám alatt egy „*Straße in Veszprém*” című képet találtunk, amelyet nagy biztonsággal azonosíthatunk a most felbukkant festménnyel, hiszen a képen egyértelműen egy veszprémi utca kép látható. Még Wagner Sándor életében, 1899-ben valósult meg egy nagyobb gyűjteményes kiállítás Budapesten, az Erzsébet téri Nemzeti Szalonban, amelyen ki volt állítva egy *Veszprémi fogat* és egy *Veszprémi piac* című alkotása is. Mivel a kiállítás katalógusa mindkettőt vízfestményként (akvarellként) és nem olajfestményként tüntette fel, így biztosan kizárhatjuk, hogy a most előkerült képről van szó.

A Veszprémet jól ismerőknek két dolog tűnik fel először Wagner olajfestményén: a Várhegynek a Jeruzsálemhegy felőli oldala látszik. Felismerhető a Szent Mihály-főplébánia épületének a várfalig terjedő, ma is látható két szárnya. Ha a jelenlegi utcahálózatot nézzük, akkor a

festmény a Várhegy délnyugati oldala felőli nézetet mutatja, a Jókai Mór utcából kiindulól, meredeken vezető Festő utcán lehet megtalálni ezt a látószöveget. Ugyanakkor a mai városképhez ebből a nézetből szorosan a székesegyház déli tornya mellett tűnik fel a Ferences templom tornya is. Mivel ez csak az 1909-es pusztító tűzvész után készült el, illetve a székesegyház archaizáló, Aigner Sándor tervezte neoromán átépítése is csak ezt követően fejeződött be, biztosak lehetünk benne, hogy kép egy ezt megelőző állapotot rögzít. A veszprémi vár 19. századi ábrázolásait jól ismerők számára feltűnhet még egy érdekesség: a székesegyház korábbi, az 1907 és 1910 közötti átépítést megelőző barokk kori tornyai jelentősen eltértek a Wagner-festményen láthatóktól. A székesegyház 1723-ban elkészült barokk tornyai zömökebbek voltak, míg kupolájuk teljesen hiányzik az olajfestményről. Jelentős különbség a Wagner-kép és az egykori valóság között, hogy a négyzetes alaprajzú tornyok felső osztatában domináns, álló téglalap alakú, vélhetően farácsozott ablak nyílt mind a négy oldalra. Wagner festményén a torony oldalablakai kevésbé hangsúlyosak, a felső rész közepéig érnek csak el. Látványosabb a különbség a toronycsúcsok megoldásában: Wagner ábrázolásán az óra és a párkányzat felett induló tető viszonylag lapos, és abból egy falazott laterna emelkedik ki. Ennek ugyancsak vannak kisebb ablakai, míg a torony egyre vékonyodó csúcsdísze egy kereszttel ér véget. A kereszt mindkét tornyon állt a valóságban is, ám a falazott párkányzat feletti barokk

tető sokkal ívesebben, határozottabban emelkedett ki. A barokkosabb „hagymakupola” felett pedig nem laternák, hanem egy kisebb, második toronydíz kapott helyet. Jelentős különbség még a Wagner-féle ábrázolás és a valóság között, hogy a 18. századi tornyokon az órakorong felett nem ívesen, hanem háromszöges, timpanonos megoldással zárul a torony falazata.

Felmerül a kérdés: miért ábrázolta a valóságtól ennyire eltérően Wagner Sándor a székesegyház tornyait annak ellenére, hogy biztosan járt a királynék városában. Feltételezésem szerint az történhetett, hogy Wagner nyári kirándulása alkalmával csak egy vázlatot készített a helyszínről, de csak később, müncheni műtermében festette meg a képet. (Erre utal a német formátumú szignó is, pedig sok művét Wagner S.-ként jelezte.) A kompozícióhoz tehát felhasználta a Veszprém-ben készített skicceit, ám az építészeti valóságosság nem foglalkoztatta. Úgy gondolta, hogy művének helyszíne így is felismerhető lesz. Az elkészült festmény viszont közel állhatott hozzá, mert az 1920-as hagyatéki kiállításon való felbukkanása azt jelzi, hogy nem adta el a művet, hanem magánál tartotta.

Ebből következik egy másik, ám megválaszolatlan kérdés is: pontosan mikor készülhetett a festmény. A fent említett építészeti változások azt sugallják, hogy mindenképpen 1907, a székesegyház átépítésének kezdete előtt készült. Az biztos, hogy 1899 előtt is már járt Veszprém-ben Wagner Sándor, hiszen 1899-ben már kiállított itt készült képeiből a Nemzeti Szalon-

ban. Ez természetesen nem zárja ki, hogy ez a festmény készülhetett ezt követően is. A kép festménymódja, stilisztikai megoldásai (domináns kék égi háttér, naturalistán kidolgozott bal oldali falak és poros úttest) arra utalnak, hogy más magyarországi képein is megfigyelhető megoldásait itt is szíves alkalmazta a művész. A magyar magángyűjteményben található *Nagy szé-násszekér* (1885) kompozíciója és stílusbeli megoldásai állnak legközelebb a most bemutatott képhez, így ez alapján azt feltételezem, hogy a 19. század utolsó évtizedében, az 1890-es években készülhetett a kép.

Csak örömmel fejezhetjük ki, hogy sok évtized lappangás után előkerült Wagner Sándor ezen különleges hangulatú festménye, Veszprém városának egyik legjelentősebb 19. századi ábrázolása, amelyet ráadásul a magyar történeti festészet egyik legjelesebb képviselője festett. A műalkotás különlegessége, hogy Wagner nemcsak a helyszínt akarta megörökíteni, hanem fontosnak tartotta, hogy az akkori akadémiai festészeti elveknek megfelelően olyan tipikus magyar népi karaktereket illesszen a képbe, amelyek bizonyítják elkötelezettségét és rajongását szülőföldje, Magyarország iránt.

Tóth Károly

Felhasznált irodalom:

Lyka Károly: *Magyar művészet Münchenben. Magyar művészet 1867–1896.* Budapest, Corvina Kiadó, 1982.

München magyarul. Magyar művészet Münchenben 1850–1914. Szerk: Kárai Petra–Veszprémi Nóra. Kiállítási katalógus. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2009.

Valami a műgyűjtésről

Hogy ki, mit, miért, mikor és hogyan gyűjt? Immár sok száz nyomtatott oldalra számot tartó, lassan túlértett téma. Huszonpáréves koromban, a fiatalság rendíthetetlen biztonságával úgy éreztem, mindent tudok a gyűjtésről. Azt hittem például, hogy hozzám hasonlóan mások is azért gyűjtenek, mert nincs saját szókincsük beszélni a világ dolgairól... Felismeréseimből egy tétel ma is megáll. Azóta is úgy gondolom, valóban úgy gondolom, hogy a gyűjtés nem magánügy.

Séd, 2018. 5. sz., 22. old.

Gyűjtővé akárki válhat. De hogy ezt a kezelhetetlenül általánosító kijelentést valamelyest árnyaljam – előrebocsátva, hogy itt két konkrét figurával illusztrálom a gyűjtői működés két szélsőségét –, mindegy, hogy valaki gyerekkorában élő disznón lovagolt falun, vagy kitömött leopárdon Budán, mindketten gyűjtővé váltak.

Visszont míg előbbi nagy eséllyel közelebb marad a földhöz, utóbbinak megkönnyen szárnya nőhet, s mesés repülések várhatják. Az előbbinek a súlyos földközelen rendíthetetlen meggyőződésévé vált, hogy a festmény pusztai illúzió. Ha megfordítja, nincs ott semmi. Nem is költ képekre, nem is tűr képeket a környezetében. Csupa

elől-hátul érvényes tárgyat, szobrot gyűjt, igaz, hatalatlan eredményességgel.

Az utóbbi előtt – szárnyai nővén – beláthatatlan távlatok nyílnak. Gyűjtői megnyilvánulásai a határtalant kísértik. Fönről láthatók ugyan, látszanak a kitaposott utak, de a szárnyas gyűjtőt még légi folyosók sem kötik magányos repülésében. Leszállva a földre megtudja, hogy nincsenek trend- és kánonboltok – pedig nagy igény mutatkozik –, ahol az évtizedek alatt kialakult utakkal egyet nem értők újakat vásárolhatnának.

Ez a hír eszébe juttat két történetet, a Szász Endre- és a Kovács Margit-életmű tuningolásáról szóló, példátlanul rövid életű „sikersztorit”. Fogalma sincs, miféle lépések eredménye volt az a „káprázatos” felfutás, hogy kik és mivel fújták föl ezt a két lufit, de azt mindannyian tudjuk, hogy mi lett a vége.

Mindig elszorul a szívem, amikor egy-egy árverésen százmillió közeli/fölötti árak születnek. Ennyi pénzből még ma is jelentős gyűjteményt lehet építeni, ha nem a nevek, hanem a művekre koncentrálnak az elfogulatlan vásárló. Merthogy a képzőművészeti primőr olcsó, de persze reménytelen a helyzet, ha félünk az olcsótól, illetve csak a drágában van bizodalunk. Az egyik számomra szimpla befektetés, a másik építő tevékenység, magasrendű szellemi kaland, amely jó esetben vadonatúj összefüggések forrása, és a tapasztalatokat kiállításokon közzétéve kamatoztatni lehet a közönség, a közösség okulására és gyönyörűségére is.

Mivel szokatlanul fiatalon kezdtem gyűjteni, érintetlen voltam a trendek ismeretének befolyásoló készletétől, a spekuláció és igazodás kényszerétől, a gondolatlan előítéletességtől. Tulajdon-

képpen tudatlan voltam. Úgy is mondhatnám: védett.

Sok minden azért és csak azért lehetett az enyém – még húszas éveimben –, mert másoknak, a nagyoknak nem kellett. Gulácsy – akinek persze nem primőr, de lesajnált, csupán tenyérrnyi rajzairól szolt a történet – száznál több rajza azért kerülhetett hozzám, mert Várkonyi Zoltán és a miskolci Petró doktor – akinek Bogdány Jankaból Derkovits Gyuláig minden jelentős magyar festőtől szerepeltek képek a gyűjteményében – már nemet mondott rá.

Moholy-Nagy ugyancsak száznál több, 1917–18-ban készült rajza pedig azért, mert egy amerikai vevőjelölt éppen a jelenlétemben mondott nemet Forgács Béla antikváriusnak a szerző korai, atipikus munkáira.

Jolán Gross Bettelheim szinte teljes életművének megvásárlásához pedig nem tudtam partnert találni – lévén „ismeretlen” a szerző –, így kegyetlen voltam évek óta egyedül kényenliteni a vételárát.

De ugyanilyen „felelőtlenül” szerzeményeztem kortárs műveket is, évekre eladósítva magam, de meg nem bánva egyetlen döntésemet sem. Csak lassan jöttem rá, hogy nem is műveket, hanem még meg nem valósult kiállítások anyagát gyűjtöm. Lehetséges ez azért, mert a kiállításrendezést önálló művészeti ágának érzem/tekintem, és gyűjtőként a Látványtár keretei között gyakorlom is ezt a tevékenységet. Álljon itt néhány, részben erőfélben lévő, illetve akár holnap megrendezhető kiállítás címe: „A nő” (nőábrázolások és ábrázoló nők), „Magyar Tükör” (kicsi hozzá a Látványtár Kiállítóháza), „Víz, villany” (ez nagyon érdekes lesz), „A pénz” (fogyár), „Nyílászáró-nyitogató” (a nyílászáró kifejezést soha életemben nem ejtettem ki a számon, a kifejezés iránti ellenérzésemnek köszönhető ez a kiállításterv), „Képpárok és hármas képek” (vannak születetten azok, véletlenül egymásra találtak, a rendező által összeboronáltak stb.), „Családegyen” (a nagymama, a lánya, mindkét veje, unokája és a dédi), „Örökségvédelem” (szorgos, dolgos, imádságos elődeinkre gondolni jó).

Egy „közönséges”, „átlagos”, „szokásos” képzőművészeti gyűjtemény körünkben főleg a festményekre koncentrálnak, amely kis túlzással könnyen tárolható, még ha 2–300 tételes kollekcióról van is szó. Ha azonban valaki a születő kiállítások anyagát – mondathoz a szavakat – gyűjti, nehéz keresztet vesz magára, már ami a gyűjtemény raktározását illeti. De még mielőtt könnyeket ejtenénk, mélyen együtt érezve a „szenvedővel”, tudnunk kell, hogy ezek a raktárak a gyűjtő/kiállításrendező szárnyalásának ihlető kamrái, műhelyek és próbatermek, egyáltalán a „működés” fedezete, de: a szükséges balaszt is egyben, gondoljunk csak a léghejő cipelte homokszákokra.

Milyen szerencséje volt Pécsnek Romvári Ferencel, aki gyűjteményeket gyűjtött városának, Székesfehérvárnak a Kovácsky–Kovács házaspárral, Hajdúböszörménynek Joseph Kádarral, tudjuk, hogy ma Debrecen is szerencsés, és persze az Antal-

Lusztig-gyűjtemény is nagyon szerencsés, de nem tudhatjuk, mit hoz a jövő. Veszprém-ben végül csalódást hozott a gyűjtő László Károly, illetve az állami döntnökök szűkkeblűsége; nem tudott hazánkban maradni a Magyarországon szokatlan levegőjű, izgalmas gyűjtemény. (Csak dicsérni lehet a döntést, hogy a Dubniczay-palota kiürült tereit az Irokéz gyűjteménnyel rendezték be.) Veszprém kivételes szerencséje és értéke továbbá a kimeríthetetlenül gazdag Vass-gyűjtemény magyar és nemzetközi anyaga, valamint az ott rendezett válogatott vendégkiállítások sora. (És persze nem csak a város, a gyűjtemény szerencséje sem hétköznapi.)

Becsüljük meg kortárs galeristáink elkötelezettségét és valóban küzdelmes munkáját. Azokra gondolok, akik sikerrel exportálják kortársaink műveit, amelyek remélem, 80–100 év múlva nem fognak nagy csinnadrattával hazatérni. Becsüljük meg őket, mert a kortárs magyar képzőművészet nemzetközi sikerei rajtuk (is) múlnak. Az ő munkájuk révén válik kétirányúvá az a feltétlenül pártolandó igyekezet, amely során magyar köz- és magángyűjteményekbe külföldi szerzők művei épülnek.

A kultúra nem luxus, és nélküle a létezés csak biológiai értelemben élet. Lassan ideje lenne az Új Múzeum megalapításának. Az idea az 1985 őszén, a Budapest Galériában rendezett „rosa, rosa, neurosa” című kiállításom katalógusában nyert először említést.

Széchenyikre volna szüksége az országnak, tájékozott, szabad lelki, messzire tekintő, tiszta gondolkodású személyekre. Közbizalmat élvező, feddhetetlen, az újra is érzékeny, kulturált vezetőkre, polgárookra. Olyan áldott szabadságú társadalmi környezetre van szükség a nagyszerű dolgok születéséhez, mint Illyés Gyulának volt szerencséje a dunántúli dombokhoz.

Idézem:

„Hű nevelőim, dunántúli dombok ti úgy karoltok, hogy nem korlátoztok, nem fogtok rabul, amikor öleltek, ti úgy öveztek, hogy égig emeltek!”

Miért nem sikerül elfogadtatnunk a világgal Csontváryt? De Moholy-Nagyot sem mi, hanem a nagyvilág övezi az égig. Miért nem tudjuk elfogadtatni a világgal vitathatatlan értékeinket?

És kéznél van egy másik elsomorító, legalábbis engem mélyen elsomorító jelenség, amelynek értékelése, megfejítése lehet, hogy szélesebb körű ismereteket igényelne, így vegyük csak problémafelvetésnek. Arról van szó, hogy magyar szerzők képei 70, 80, 100 évnyi „emigráció” után rendre „hazatérnek”. Arról nem szólnak hírek, hogy a világban szétszóródott Picassók ugyanezt tennék, arról sem hallani, hogy az orosz avangárd képei hazavándorolnának Oroszországba, és az impresszionistákat sem visszarúzzák mai tulajdonosaik. Maradnak megbecsülten, „világba vetetten”. (És ez valószínűleg így is marad a világ végezetéig.) Szomorú vagyok, hogy még a frissen elárult

Csernus-műterem is hazatért mindenes-tül. Az lett volna nagy hír, ha szétkapkodják a párizsi gyűjtők és galeristák. De még a Zsolnay is hazajött... Pécsre... tragikus. Mintha egy magyar világszabadalom csak itthon lenne világhírű.

Emlékszem, a nagyszerű Miklós Pál nem pártolta a hazai múzeumok számának növelését. Vitám vele azóta is tart, és azt mondom, legyen minden sarkon múzeum! Új Múzeum persze, ahol a fiatalság oly módon tud otthon lenni és jól érezni magát, mint egy plázában, és váljon divatszokmává a múzeumpedagógus!

Egyre több jelentős gyűjtemény és művészeti hagyatéka vár befogadóra. Ezek jövőbeli sorsa csupa kérdőjel. A közvetlen leszármazók is tanácstalanok, és többnyire idegen tehernek érzik a kollekciónak létét, súlyát, amit megértek, de nem magánügyről van szó. Nagy segítséget jelentene a politika formálta pozitív társadalmi közérzet: úgy övezni a jót, hogy égig emelkedjen. Nem tudom, van-e vitánk abban, hogy a műgyűjtés nem magánügy, meg hogy nagy lelkek és tiszta kezek kerestettek. Ami a legnehezebb: ébresztgetni kell a társadalmi igényt és akaratot, hogy az egészség- és oktatásügy, a lakhatás megnyugtató rendezése után a „minden sarkon múzeum” projekt halaszthatatlan kiteljesítése következzen. Egyébként is, oktatás- és múzeumügy egymást szolgálva csodákra lenne képes. Megismétlem, váljon divatszokmává a múzeumpedagógia. A művészettörténész lét pedig bővíti új értelemmel, hiszen nemcsak a költő, nemcsak a festő énekelhet szerelemről, halálról, tavaszról, nyárról és ezek hiányáról, igazságról, szabadságról és ezek hiányáról, a nyomot hagyó idő véget nem érő munkájáról, hanem, igen, a gyűjtő is, a kiállító-intézmények is.

Az Új Múzeum (minden sarkon) nem kíván bankszékház-költségvetésű épületet. 100–200 négyzetméteren „terpeszkedő”, jól fölszerelt, látogatóbarát, szellemesen és szórakoztatva, „társalogni tanító” oázis legyen, ahol a teremőrök maguk a művészek és múzeumpedagógusok, ők a házigazdák, akik tulajdonképpen a helyzet urai. Korunk Széchenyijére szabott feladat az Új Múzeum-hálózat megvalósítása. Ez a hálózat anyaintézménye lehetne a befogadásra váró és arra érdemes gyűjteményeknek, hagyatékoknak, amelyek az ott folyó munka nemes nyersanyagaként, díszleteként, szertáraként szolgálnának.

Ámen.

Vörösváry Ákos

A balácai jeneszterhez...

Ha újra kezdeném, és ehhez sok időm lenne, meg megfelelő anyagi feltételek, akkor szisztematikusan bejárnám Itáliát és Frankont, a hajdanvolt Római Birodalom szívét, valamint az egykori római provinciát, Galliát. Meglátogatnám nemcsak római kori maradványaikat, hanem a kora középkor csodálatos emlékeit a karoling templomoktól kezdve a francia katedrálisokig, és persze a Le Corbusier tervezte épületeket sem hagynám ki.

Örökké sajnálni fogom, hogy Észak-, valamint a tágabb értelemben vett Közép-Itália és Szicília között teljesen kimaradt a fél-sziget déli harmada pompás görög és középkori látival. Az életem rövid (volt) ahhoz, hogy tüzetesen bejárjam Olasz- és Franciaországot, és még esetleg, ahová szintén vágytam, az Adriai-tenger partvidékét (szigeteit), egy kicsit Görögországot, röviden a Földközi-tenger északi partvidékét és tágabb környezetét. És hogy jön mindez a jeneszterhez?

Utazásaink hajnalán, amikor még vonattal és helyi kirándulóbuszokkal közlekedtünk, 1975-ben jutottam el először a dél-franciaországi Provence-ba. Az országutakat aranysárga összefüggő virágfolyam keretezte, s a középkori falak tövében ugyanilyen virágokkal teli bokrok nyíltak. Sohasem láttam még ilyen növényeket! Számomra örökké összekapcsolódnak déllel, s miután a cserje magyar nevet sem ismertem, örökké genét, „zsöné” marad! Ezek a kirándulások Vaison-la-Romaine, Saint-Rémy-de-Provence, az egykori Glanum római városaiba is vezettek. Mediterrán környezetben római kori romok! S micsoda vegetáció!

1976-ban azután, immáron vezetésemmel, megkezdődtek a balácai római kori villagazdaság újabb feltárásai. Az első négy kutatórokban tapasztaltak Baláca életében meghatározók voltak. A falak, a terrazzo-padlók jó állapota, az itt-ott még fellelhető fal-festmények lehetővé tették, hogy Veszprém és a Balaton közelében egy látogatásra, kikapcsolódásra alkalmas romkertről álmodjunk. Hamarosan megszülettek a komplex kutatásra, romkonzerválásra, részrekonstrukciókra vonatkozó rövidebb, majd hosszabb programtervek. Szükség volt a villagazdaság központját uraló főépület lefedésére, a mozaikok, falfestmények, egyéb leletek bemutatására alkalmas kiállítóhely megteremtésére, illetve a már feltárt, további épületek falainak esztétikus, szakmailag is igazolt bemutatására. Az 1976-os feltárások megkezdése előtt a terület nagy részét szántották, a központi épületeket tövises bokrok, gaz borította. Ha romkertet akartunk, akkor a falakon kívül méltó környezetet is kellett terveznünk, majd meg is kellett azt valósítanunk. Miután az eredeti, római kori környezetről az ásások nem adtak megfelelő információt, ki kellett találni egy olyan kertet, amely emlékeztet az egykori, egyben Itáliára, illetve a Földközi-tenger környezetének római kori városaira is jellemző környezetre. Mint program- és ásásvezetőnek ez volt kifejezett kívánságom. A fákon kívül virágokra, virágzó bokrokra is szükség volt! Szemem előtt lebegtek a Dél-Franciaországban látottak. De hogyan is lehetne a Mediterraneumban őshonos „zsönéket” Balácán meghonosítani? Hogyan kerülne ide, bírják-e a kemény teleket az egyébként meglehetősen igénytelen növények? Sok embernek meséltem eközben a provence-i gyönyörűség bokrokról, bár nem sok esélyem volt

arra, hogy egyszer Balácán lássam példáit. Azután váratlan segítség érkezett.

A veszprémi múzeumnak alapításától kezdve mindig voltak barátai, támogatói. Ezek közé tartozott dr. Nagy Jenő gyógyszerész is, a veszprémi Fekete Sas patika 1968–1985 közötti vezetője, aki munkája mellett eredményes tájfutó és lelkes múzeumbárát volt, és aki elsősorban a Földközi-tenger menti országokba tett utazásairól, különleges növényeket, magokat hozott magával, amelyeket a felsőörsi Kishegyen, egy régi pince melletti birtokán nevelgetett. Múzeumbárátként gyakran felkereste a múzeum ásásait, többek között Balácát is. Számára világos volt, mit is rejt az általam emlegetett „zsöné”, milyen növényt takar, sőt azonnal felajánlott birtokán tenyésző példányaiból néhányat. S hogy meny-

nyit, s hogy magot vagy kis cserjét, vagy mindkettőből hozott-e Balácára, azt már a feledés homálya fedi. Az mindenesetre világossá vált, hogy jól érzik magukat Balácán, sőt az elhullajtott magokból egyre több fejlődik, majd virágzik a romkertben. Vágyam és kívánságom tehát teljesült. 1984. május 18-án, a balácai római kori villa és romkert ünnepélyes megnyitására már voltak virágos példányai. A '90-es évek második felére nagyra nőtt, május-június hónapban virágba borult bokrai számos látogatót gyönyörködtettek, igazi mediterrán hangulatot varázsoltak a falak köré.

Mivel másoknak is tetszett a látvány, ezért nem csoda, hogy azóta nemcsak a balácai munkatársak és barátai kertjében, a veszprémi múzeum Török Ignác utcai központjának udvarán, hanem a látogatók által Balácán gyűjtött magokból kifejlődve megtalálhatók sok helyen Veszprém megyében, s valószínűleg máshol is az országban. S hogy a jeneszter bírja-e fagyot? A nem túl hideget igen, s ha el is fagnak vesszői, visszavágvá hajt a többi, s a kiléelő kis magoncok pótolják az előregedett töveket.

Palágyi Sylvia

Lövés
Fotó: Palágyi Sylvia

A balácai jeneszter

A jeneszter vagy – másik magyar nevén – seprű(seprő)jeneszter, tudományos nevén *Spartium junceum* L. a hüvelyesek rendjének (*Fabales*) pillangóvirágúak családjába (*Fabaceae*) tartozó, hazájában akár 2–4 méteres magasságot is elérő, nálunk 1,5–2 méteresre megnövő, délszaki cserje. A *Spartium* L. nemzetséget a család vele közeli rokonságban álló más, hasonló nemzetségeitől (*Cytisus* L. – zanót, *Genista* L. – rekettye, *Petteria* Presl. – albán zanót, zanót, *petteria*, *Sarothamnus* Wimm. – seprő- vagy seprűzanót) hamvaszöld, majdnem levéltelen hajtása/vesszője, valamint az általában egyesével álló, nagy, mintegy 2–2,5 cm-es, ferde, serlegszerű csészéjű virágok különböztetik meg.

E kimondottan mediterrán növény eredeti élőhelye a Földközi-tenger térségének egészére kiterjed; megtalálható Dél-Európában, Délnyugat-Ázsiában és Észak-Afrikában is. Alakjával, fejlődési jellegével, élénk virágszínével jelentősen befolyásolja a tengerközeli száraz, meleg vidék képét, hangulatát.

Jellegzetes, sűrű, felfelé törő, majd ívesen visszahajló, hegyes ágai hamvas-, enyhén szürkészöldek. A sűrűn növő ágakat régen seprűnek használták – feltehetően innen származik a növény neve. Az ágak, hajtások csaknem lombtalanok, rajtuk szokatlanul kisszámú, egyszerű, szálas-lándzsás levél fejlődik, s ezek is hamar lehullanak. Az illatos, élénk-sárga, nagy vitorlájú, pillangós virágok

a bokron fürtökben jelennek meg, a virágzati tengelyen általában egyesével, esetleg párosával helyezkednek el, hosszan, május végétől szeptemberig folyamatosan nyílnak. Borsószerű, lapos hüvelytermésének magvai feketén érnek, mérgezőek.

A faj termőhelyi igényei szerények; csak a beárnyékolást és a sok, illetve pangó vizet nem tűri. Kedveli a száraz, homokos, köves, gyorsan melegedő, meszes talajokat. Származásából eredően fagyérzékeny, de az esetleg visszafagyott ágak visszavágásával virágzása még dúsabbá válik.

A jeneszter Magyarországon alig ismert. A faiskolák csak elvétve szaporítják, pedig igénytelenségével, hosszan tartó, gazdag virágpompájával kertjeink kedvelt, figyelmet felkeltő, hálás szolitere, illetve – mint ahogy ezt Balácán láthatjuk – romkertjeink remek korjelzője, hangulatmeghatározója lehet.

Egy idős, csonkolt példánya Veszprémben, a Vörösmarty tér 11. számú épület délkeleti sarkánál él. Györgydeák György képzőművész egykori balatonkenesei kertjének jeneszterpéldányai csakúgy, mint az Ostromlépcső 5. szám fölötti kert egykori tövei Balácáról lettek áttelepítve, miként a Török Ignác utcai egyedek is. Ugyancsak Palágyi Sylvia révén tenyészik néhány példánya Lovason és Balatonalmádban.

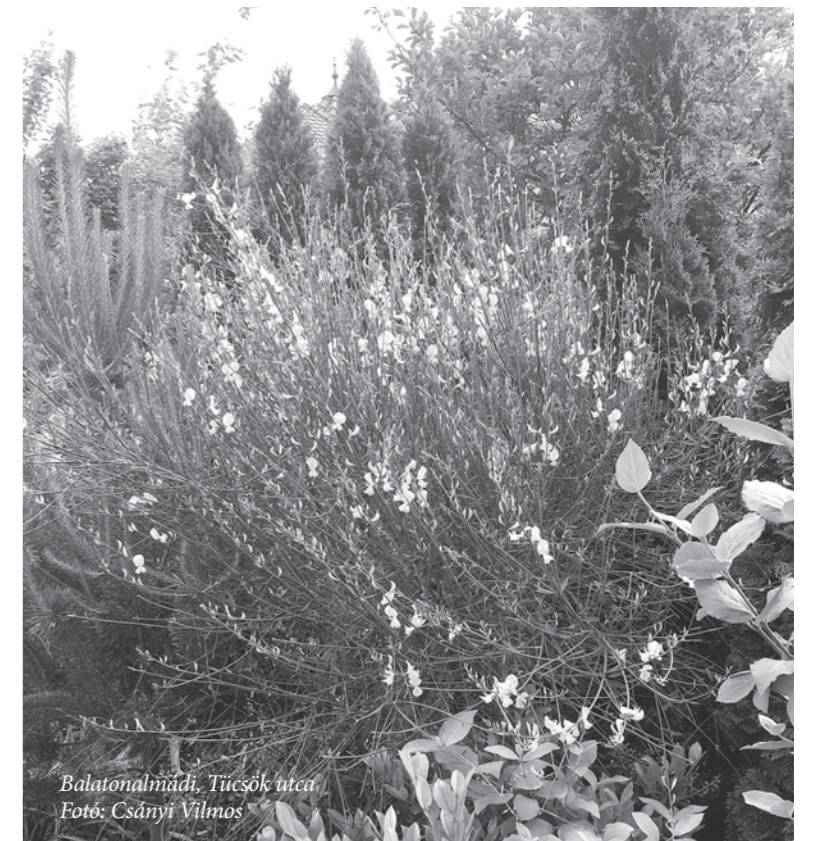
Strenner József

Veszprém, Török Ignác utca
Fotó: Brányi Mária

Balatonalmádi, Döögörics utca
Fotó: Géczy János

Balatonalmádi, Tücsök utca
Fotó: Csányi Vilmos

*Virágzó jenezster Györgydeák György balatonkenesei kertjében.
Előtérben, a zsákmányolt 11 kilogrammos busa mellett Oláh Bori, Oláh Miklós és Györgydeák Máté.
A felvétel valószínűleg 1998 tavaszán készült. Fotó: Györgydeák György*